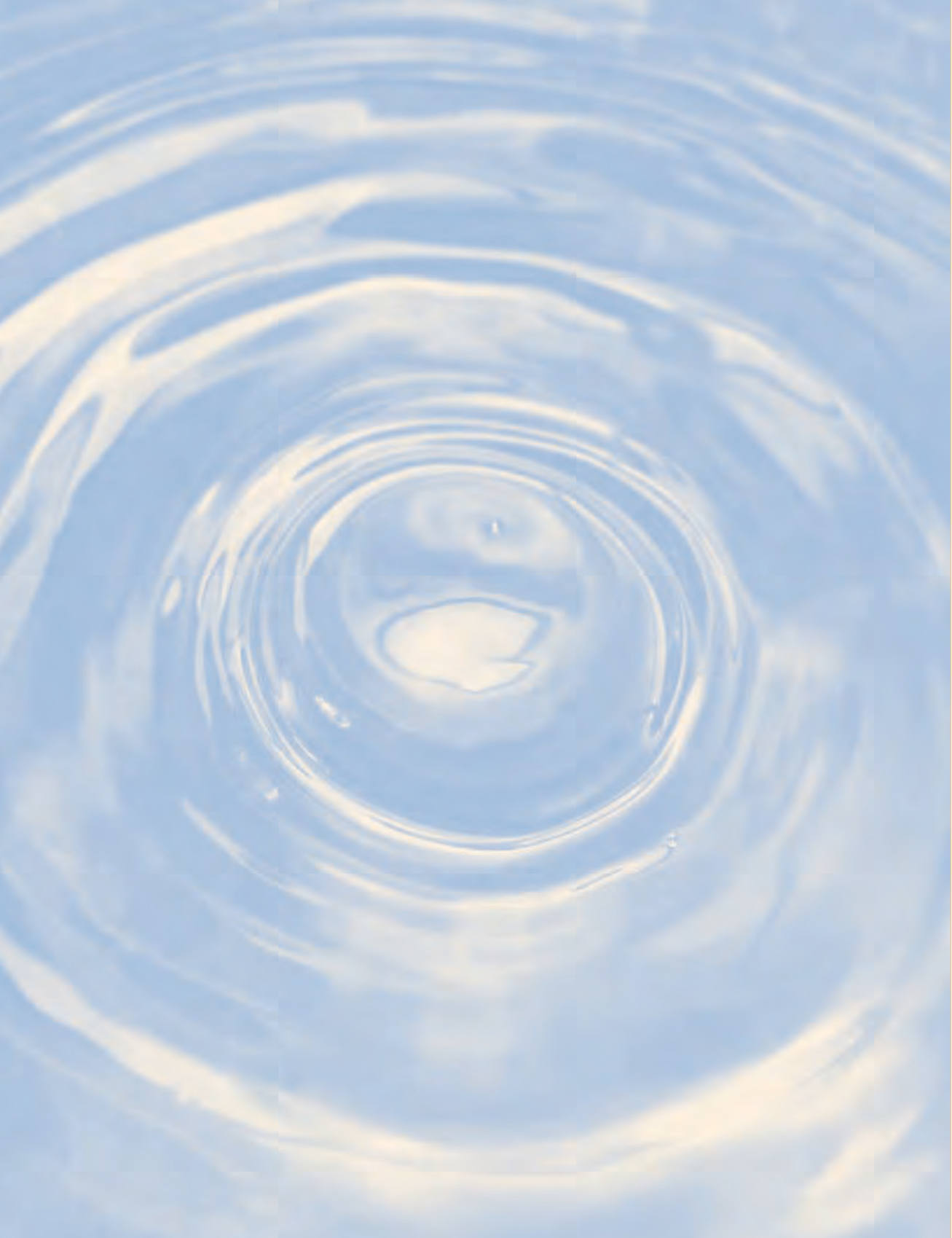

entoen.nu

entoen.nu

DE CANON VAN NEDERLAND

**RAPPORT VAN DE COMMISSIE
ONTWIKKELING NEDERLANDSE CANON**

Deel B

Publicatie van de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon

Uitgave oktober 2006

© 2006 Ministerie van OCW, Den Haag

ISBN-13 978-90-5910-394-8

ISBN-10 90-5910-394-7

NUR 688/840

Prijs: € 25

Te bestellen via Postbus 51, telefoon 0800-8051 (gratis nummer) of www.postbus51.nl.

OCW36.064/25.000/08BK2006B028

Meer informatie: www.entoen.nu

Ontwerp: Kok Korpershoek

Druk: Drukkerij Romer, Schiedam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

6	Inleiding
8	De canon van Nederland
110	Hoofdpijnen van de canon
117	Illustratieverantwoording

Inleiding

In dit tweede deel van het rapport zijn opgenomen een nadere uitwerking van de canon en een overzicht van de hoofdlijnen van de Nederlandse geschiedenis dat gediend heeft als richtlijn voor de selectie van de onderdelen van de canon.

De canon is vormgegeven overeenkomstig de structuur van de website *entoen.nu*. De eerste laag wordt gevormd door vijftig iconen, met daarbij telkens een kort **Verhaal** dat duidelijk maakt welke betekenis kan worden toegekend aan het desbetreffende onderdeel van de canon. Het icoon en deze hoofdtekst staan op de linkerpagina.

Op de rechterpagina klappt het canonvenster als het ware open, om zicht te bieden op uitbreidingsmogelijkheden voor het onderwijs. Dit zijn de zogenaamde **Vertakkingen**. Eerst komen suggesties voor verwante onderwerpen voor het basisonderwijs. De voorkeur van de commissie is daarbij uitgegaan naar verhalende onderwerpen. Aansluitend volgen suggesties voor thema's die in het voortgezet onderwijs kunnen worden gekozen om de blik vanuit het venster te verbreden of te verdiepen.

Vervolgens zijn er nog twee subcategorieën: *Heden en verleden* en *In de schatkist*. De eerste bevat suggesties voor vergelijkingen tussen verleden en heden, de tweede voor wat er in een schatkist gelegd zou kunnen worden, om het verleden als het ware tastbaar te maken.

Tenslotte is er de afdeling **Verwijzingen**. Daar is verdere informatie bijeengebracht rondom het onderwerp. De categorie *Er op uit* reikt mogelijkheden tot excursie aan; aansluitend volgen verwijzingen naar relevante jeugd- en achtergrondliteratuur en informatieve websites.

Bij alle rubrieken is zoveel mogelijk volstaan met korte aanduidingen; het internet zal makkelijk doorgeleiden naar meer complete achtergronden.

In de hier gepresenteerde gedrukte versie bieden de vensters op de rechterpagina niet meer dan eerste contouren. In de door te ontwikkelen website bij de canon zullen de Vertakkingen en Verwijzingen veel verder worden uitgewerkt. Daarom zij hier nog éénmaal beklemtoond: de canon in zijn ware gedaante vindt men op **www.entoen.nu**.

ca. 3000 voor Christus Hunebedden Vroege landbouwers

Ook toen de wereld vijfduizend jaar jonger was, woonden er mensen in de Lage Landen. Het weinige dat zij hebben nagelaten, ligt meestal verscholen in de grond. Maar in de provincie Drenthe liggen hun sporen gewoon aan de oppervlakte. Het gaat om hunebedden, reusachtige steenformaties die door mensenhanden geordend en op elkaar gestapeld zijn. Ze dienden als begraafplaats. Dat soort stenen grafkelders was in die tijd niet ongewoon. Maar lang niet overal zijn deze grafkelders gebouwd met zulke grote zwerfkeien. Die waren alleen te vinden in Drenthe, Denemarken en Noord-Duitsland. Zij moeten daar tijdens een van de ijstijden, zo'n 150.000 jaar geleden, terecht zijn gekomen.

Bij opgravingen in en rond hunebedden zijn geen skeletten gevonden – die zijn na al die duizenden jaren helemaal vergaan – maar wel grafgeschenken, die aan de gestor-

venen werden meegegeven voor in het hiernamaals. Onder die geschenken bevonden zich ook bijzondere potten, die naar hun vorm 'trechterbekers' worden genoemd. Op basis van zulke en andere bodemvondsten hebben archeologen zich een beeld kunnen vormen van de levenswijze van deze eerste generaties landbouwers. Zij lieten als eersten in deze streek het bestaan als jager en verzamelaar achter zich en vestigden zich op een vaste plek. Zij woonden in lemen boerderijen, hanteerden houten en stenen werktuigen en maakten dus potten om voorraden in te bewaren. Ongetwijfeld hebben zij ook afspraken gemaakt over bezit en rechtspraak, maar hoe die luidden is niet meer te achterhalen, omdat deze vroege boeren geen schrift kenden. Hun samenleving was een schriftloze samenleving.

Hoe deze mensen in staat zijn geweest om zonder machines stenen van de grond

te krijgen die soms wel 20.000 kilo wegen, is ook nog steeds niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk maakten ze van grond een 'oprit', en gebruikten ze ronde stammetjes om de steen overheen te laten rollen. Als de stenen op hun plek lagen, werd de grond eronder weg gegraven, zodat een grafkamer ontstond.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De levenswijze van jagers-verzamelaars
Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen
Veenlijken (het meisje van Yde)

Voortgezet onderwijs

Verschil tussen de levenswijze van jagers-verzamelaars en die van de eerste landbouwers in het Midden-Oosten
Archeologie
Beroemde bouwwerken uit de Steentijd: Stonehenge, Carnac
Geologische ontwikkeling van Nederland
Archeologische vervalsingen (het verhaal van Tjerk Vermaning)

Heden en verleden

Wat vertellen begrafenisrituelen over een cultuur?
(vgl. de discussie over begraven of cremen)

In de schatkist

Vuistbijl
Trechterbeker

In Drenthe zijn nog ruim vijftig hunebedden bewaard gebleven. Het moeten er echter veel meer zijn geweest, want in de loop der eeuwen zijn heel wat hunebedden verdwenen, bijvoorbeeld omdat de stenen als bouw-materiaal werden gebruikt.

Verwijzingen

Er op uit

Borger: Hunebedcentrum Borger
Assen: Drents museum (Meisje van Yde)
Alphen aan de Rijn: Archeon

Jeugdboeken

Bart Römer, *De veenheks*
Peter Smit, *De vlucht van Lodi*
Roelof Wijsma en Frans Le Roux, *Arin en het volk van de hunebedbouwers* (reeks stripboeken, inmiddels twee delen verschenen)

Achtergrondliteratuur

L.P.L. Kooijmans (red.), *Nederland in de prehistorie*.
Amsterdam 2005

Websites

www.hunebedcentrum.nl
www.hunebedden.nl
www.archeologienet.nl/tijds_periode/index.htm

47-ca. 400

De Romeinse Limes

Op de grens van de Romeinse wereld

Tweeduizend jaar geleden liep de grens van het reusachtige Romeinse rijk dwars door de Lage Landen. De Rijn, die van Nijmegen via Utrecht en Alphen aan den Rijn naar Katwijk stroomde, vormde de *Limes*, zoals het Latijnse woord voor grens luidt. Ten noorden van de rivier begon in de ogen van de Romeinen de onbeschaafde wereld. Daar woonden Germaanse en Keltische stammen, waaronder de Friezen en de Cananefaten. De Rijn was overigens niet alleen de grens, maar ook een belangrijke transportlijn voor de Romeinen. Voorraden werden per boot aangevoerd.

Langs de Rijn lieten de Romeinen op regelmatige afstand van elkaar wachtposten en legerkampen bouwen om hun gebied te verdedigen tegen vijandelijke invallen uit het noorden. De meeste van die kampen waren geschikt voor een paar honderd militairen, maar nabij Nijmegen verrees een kamp dat twee legioenen van zesduizend man kon herbergen. De aanwezigheid van die goed

geoefende Romeinse soldaten, met hun rokken, blinkende helmen, schilden en zwaarden moet grote indruk hebben gemaakt op de lokale bevolking. Door de introductie van de Romeinse architectuur veranderde de omgeving bovendien ingrijpend.

Ten zuiden van de grens – dus op Romeins grondgebied – woonden onder meer de Bataven. Zij leefden in vrede met de Romeinen, en veel Bataven dienden in het Romeinse leger. Maar in 69 na Christus kwamen zij in opstand tegen de Romeinen, profiterend van de onlusten die overal in het Romeinse rijk waren uitgebroken na de dood van keizer Nero. Hun leider was Julius Civilis, een Bataaf die al 25 jaar diende in het Romeinse leger. Even leek het erop dat de opstand succes zou hebben, maar na een paar maanden werden de Bataven alsnog door de Romeinen verslagen. Julius Civilis had niets bereikt. Toch werd hij eeuwen later als een ware held geëerd. Zestiende-eeuwse geleerden beweerden dat de Bataven uit vrijheidsliefde in

opstand waren gekomen, en daarom gezien moesten worden als de ware voorouders van Nederlanders. Dat vertelt meer over deze geleerden dan over de Bataven.

In de vierde eeuw begon het aantal Germaanse invallen flink toe te nemen. Het resultaat was dat de Romeinen zich uiteindelijk terugtrokken achter de Alpen.

Verschiede Nederlandse plaatsen langs de Rijn stammen uit de Romeinse tijd, zoals te zien is op een middeleeuwse kopie van een oude Romeinse kaart. Er worden nog regelmatig bodemvondsten gedaan bij nieuwe opgravingen. Zo werden bij de aanleg van de nieuwe wijk Leidsche Rijn bij Utrecht een wachttoren en twee schepen gevonden.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De veroveringen van Julius Caesar
Nijmegen in de Romeinse tijd
De rivier als grens en transportmiddel

Voortgezet onderwijs

Opstand van de Bataven
Handel en steden in de Romeinse tijd
Grensculturen: confrontatie tussen Germaanse en Romeinse cultuur
Romeinse auteurs over de Germanen
De organisatie van het Romeinse rijk

Heden en verleden

Romeinse resten in Nederland
Archeologie in Nederland
Zijn er overeenkomsten tussen het oude Rome en het hedendaagse Amerika als grootmacht?

In de schatkist

Romeinse helm

Verwijzingen

Er op uit

Alphen aan de Rijn: Archeon
Nijmegen: Museum Valkhof
Xanten: 'Römerroute'
Lelystad: Bataviawerf, waar een bij Leidsche Rijn opgegraven Romeins schip te bezichtigen is

Jeugdboeken

Thijs Goverde, *Het bloed van de verraders* (9+)
Martine Letterie, *Het jaar van de Bataafse opstand* (9+)
Jan Ploeger, *Het lage huis* (12+)

Achtergrondliteratuur

Hans Teitler, *De opstand der 'Batavieren'*.
(Verloren Verleden 1) Hilversum 1998.
Bernard Colenbrander (red.), *Limes Atlas*. Rotterdam 2005.

Websites

www.limes.nl
www.cultuurwijzer.nl/cultuurwijzer.nl/cultuurwijzer.nl/io00437.html (middeleeuwse kopie van een kaart van de Romeinse wereld ten tijde van keizer Augustus)
www.museumvalkhof.nl/index2.html
(computeranimatie van het hoofdkwartier van het Romeinse legerkamp bij Nijmegen)
www.roemerroute.de
www.belvedere.nu
www.archfonds.nl

658-739

Willibrord

Verbreiding van het christendom

In 690 kwam Willibrord, een Engelse monnik uit Northumbrië, aan land bij de toenmalige monding van de Rijn waar tegenwoordig Katwijk ligt. Samen met een groep collega's wilde hij zich inzetten voor de verspreiding van het christendom in het land van de Friezen. Deze bewoonden de kuststrook van de Westerschelde tot bij Dokkum. Hun gebied grensde aan het territorium van de Frankische vorsten, die een eeuw eerder het christelijke geloof hadden aangenomen. In het grensgebied lagen de havenplaats Dorestad aan de Rijn en de nederzetting

Utrecht. Er was geen sprake van een vaste grens, want door telkens oploaiend krijgsgeweld schoven óf de Friezen een stukje naar het zuiden óf de Franken naar het Noorden. Tijdens een Frankische succesperiode had een Frankische vorst in 630 het eerste kerkje in Utrecht laten bouwen op de plaats waar nu de Dom staat, maar dat werd kort daarop door de Friezen verwoest.

Voorgangers van Willibrord hadden ervaren dat het bekeren van de Friese heidenen geen eenvoudige zaak was. Daarom ging Willibrord eerst op zoek naar steun. Hij bracht

verschillende bezoeken aan de Frankische koning en de paus in Rome. Die laatste benoemde hem tot aartsbisschop van de Friezen. In 696 vestigde Willibrord zich in Utrecht. Daar herbouwde hij het door de Friezen verwoeste kerkje en gaf hij opdracht tot de stichting van een nieuwe kerk die hij wijdde aan San Salvator, dat wil zeggen Christus.

Vanuit Utrecht trokken vervolgens missionarissen het land van de Friezen in. Met

succes, want aan het einde van Willibrords leven – hij stierf in 739 – was het nieuwe geloof in de kuststreek aan de winnende hand. In de rest van het Friese gebied stuitten zij op krachtig verzet. De lokale adel beschouwde de missionarissen als Frankische handlangers en hield vast aan oude gebruiken en goden als Wodan en Donar. Pas aan het einde van de achtste eeuw zou dat verzet worden gebroken door de wapens van de Franken.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Leven en dood van Bonifatius
Het oude Friesland
Geschiedenis van Dorestad

Voortgezet onderwijs

De vroegste stadsontwikkeling van Utrecht
Het geloof van de Friezen
De Engelse missionarissen
De bisschop-paus van Rome
Vroege verspreiding van het christendom

Heden en verleden

Religieuze missie in de wereld, vanuit verschillende godsdiensten, vroeger en nu

In de schatkist

Een kruis

Verwijzingen

Er op uit

Utrecht: Catharijneconvent
Utrecht: Kerkenkruis
Dokkum: Bonifatiusbron

Jeugdboeken

Akky van der Veer, *Bonifatius en zijn tijd*

Achtergrondliteratuur

Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, Hilversum 2005

Websites

www.collectieutrecht.nl/view.asp?type=thema&id=33

742-814

Karel de Grote

Keizer van het avondland

Karel de Grote was de belangrijkste vorst van de vroege middeleeuwen. In 771 werd hij koning van het rijk der Franken, dat ook de latere Nederlanden omvatte. Zijn gehele regeringsperiode door trok Karel ten strijde: tegen de islamitische heersers van het Iberische schiereiland, tegen de Langobarden in het zuiden, en tegen de Denen en de Saksen in Noordwest-Europa. En met succes, want Karel wist het Frankische rijk uit te breiden tot een rijk dat grote delen van het huidige Europa omvatte. Op kerstdag van het jaar 800 werd Karel door de paus tot keizer over het Westen gekroond.

Om zijn enorme rijk te kunnen besturen, maakte Karel gebruik van 'vazallen' of leenmannen, die hem met 'raad en daad' dienden bij te staan. Zij moesten hem adviseren in allerlei bestuurlijke kwesties en als krijger

dienen in oorlogen. In ruil daarvoor kregen zij van hem een 'leen' ofwel het bestuur over en de inkomsten van een groot gebied. Vaak beleenden zij op hun beurt dat land aan achterleenmannen. Aanvankelijk vielen de afspraken bij de dood van de leenman, maar in de loop van de tijd beschouwden de vazallen hun lenen als erfelijk bezit en stelden zij zich steeds onafhankelijker tegenover hun leenheer op.

Karel had overal in zijn rijk paleizen, die 'paltsen' werden genoemd. Hij reisde van palts naar palts en regelde ter plekke zijn zaken met zijn belangrijkste leenmannen. Ook in Nijmegen had Karel een palts, de Valkhof. Daar hield hij zich onder andere bezig met de situatie in het Friezenbisdom en volgde hij de verrichtingen van zijn legers tegen de heidense Saksen. Karels eerste biograaf,

de monnik Einhard, beschouwde deze 33 jaar durende strijd als 'de langdurigste, gruwelijkste, en voor het volk van de Franken spannendste oorlog die hij ooit voerde'.

Karel hechtte groot belang aan onderwijs, cultuur en wetenschap. Hoewel hij zelf nauwelijks zijn eigen naam kon schrijven, was hij wel bedreven in rekenen en sterrenkunde, en sprak hij verschillende talen. Hij richtte scholen op waar jonge edellieden werden opgeleid voor de staatsdienst. Karel legde ook contacten in de islamitische wereld met de kalief van Bagdad, Haroen al-Rasjid.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De keizerskroning (800)
Einhard: De eerste biograaf van Karel de Grote
Ridderverhalen: Karel en Elegast, Roelantslied,
Vier heemskinderen

Voortgezet onderwijs

Leenheren en vazallen
De 'Karolingische Renaissance'
De traditie van het *Chanson de Roland*: Karel de Grote
in de literatuur
Karel de Grote en de islam
Karel de Grote en de paus

Heden en verleden

Karel de Grote en het belang van scholing
Heldenverhalen van nu

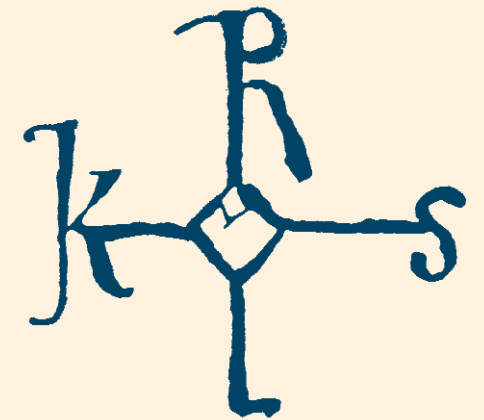
In de schatkist

Beeldje van Karel de Grote op zijn paard

Die gaf hem een olifant ten geschenke.

In de laatste jaren van zijn leven vestigde Karel zich in zijn palts in Aken, waar hij in 814 ook begraven werd. Zijn palts vormde de basis voor de huidige domkathedraal, waar zijn troon en zijn rijk versierde grafkist nog altijd te bezichtigen zijn.

Over Karel gingen al in zijn eigen tijd indrukwekkende verhalen rond, die na zijn dood alleen nog maar werden uitgebreid en aangedikt. Hij werd er een heilige door, die tot de grootste vorsten uit de geschiedenis werd gerekend.

Verwijzingen

Er op uit

Aken: Dom, schatkamer
Nijmegen: Het Valkhof

Jeugdboeken

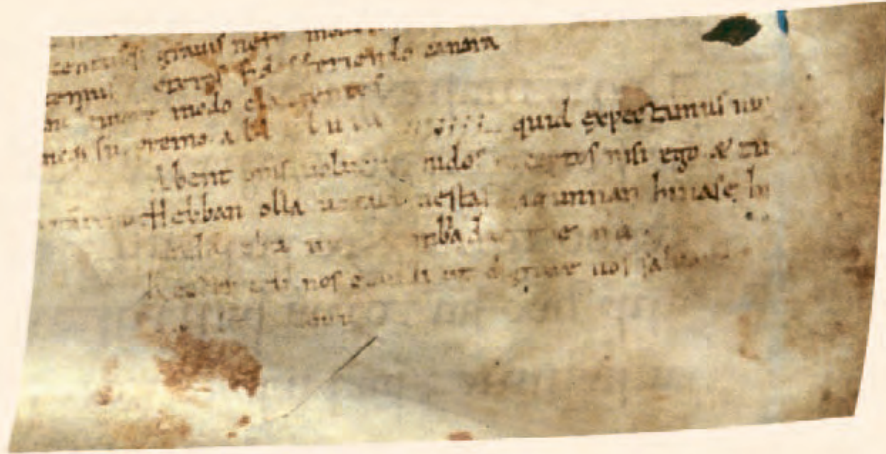
Agave Kruijssen, *Elegast* (10+)
Agave Kruijssen, *Razende Roeland, een ware held* (10+)

Achtergrondliteratuur

Marco Mostert, 'Karel de Grote (747-814)' in Els Kloek (red.), *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. Hilversum 2004.

Websites

geschiedenis.vpro.nl/dossiers/28891110
(met prachtige programmafragmenten)
users.pandora.be/vroege-middeleeuwen/karelgr.htm

ca. 1100

Hebban olla vogala

Het Nederlands op schrift

*Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic
anda thu, wat unbidan we nu?*

Dit is een Nederlandse zin, ook al is hij op het eerste gezicht nauwelijks meer te begrijpen. Het is dan ook zo ongeveer het vroegste Nederlands dat we kennen, zo'n duizend jaar oud. Letterlijk staat er: Hebben alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij; wat wachten we nu, oftewel: 'Alle vogels zijn al aan het nestelen, behalve jij en ik; waar wachten we nog op?' Het zijn waarschijnlijk twee regels uit een liefdesliedje; de oudste Nederlandstalige *lovesong*, zou je kunnen zeggen.

Deze regels werden omstreeks het jaar 1100 als pennenproef neergeschreven door een Vlaamse monnik die in een Engels klooster verbleef. Zijn dagelijks leven was grotendeels gevuld met het overschrijven van Latijnse en Oudengelse teksten. Af en toe moest hij de ganzenveer waarmee hij schreef

aanscherpen. Op de laatste bladzijde van het boek dat hij aan het maken was, probeerde hij uit of zijn pen weer goed schreef, alvorens verder te werken. In zo'n geval schrijf je vaak het eerste dat je te binnen schiet. Bij onze monnik was dat een liefdesversje dat hij nog uit zijn jeugd in Vlaanderen kende: Hebban olla vogala...

Het was dus niet meer dan een incident, dat slechts met de wijsheid van vele eeuwen later kan worden beschouwd als het begin van een nieuw fenomeen: het gebruik van de Nederlandse taal als medium voor een literatuur-op-schrift. Dat die eerste Nederlandstalige pennenvrucht tot stand kwam in een kloosteromgeving en bewaard is gebleven in een gewijd kloosterboek is natuurlijk geen toeval. Lang was het schrijven een aangelegenheid van monniken en werd het schrift vooral gebruikt voor de sacrale, Latijnse teksten van de kerk.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Schrijven vroeger en nu
Taal families (overeenkomsten en verschillen tussen talen)
Liefdesliedjes

Voortgezet onderwijs

Kloosterorden
Middel-Nederlandse literatuur in vogelvucht
Middeleeuwse (liefdes)poëzie (Lied van Heer Halewijn, Egidiuslied, Aloëtte, Twee koningskinderen)
De Arabische cultuur als voedingsbodem
Taal families

Heden en verleden

Welke gevolgen heeft het gebruik van moderne media als computer en sms voor de taal?
Hedendaagse liefdesliedjes (Is de beeldspraak in 'Hebban olla vogala' nog van deze tijd?)

In de schatkist

Ganzenveer, fles inkt en stuk perkament

Verwijzingen

Er op uit

Den Haag: Museum Meermanno (in het scriptorium kan men zelf schrijven met een ganzenveer)
Zutphen: Librije, middeleeuwse bibliotheek

Jeugdboeken

Martine Letterie, *Focke en de belegerde stad* (h. 7 ev)
Agave Kruijssen, *Lancelot* (10+)
Agave Kruijssen, *Merlijn* (10+)
Agave Kruijssen, *'t Ros Beiaard* (10+)
Agave Kruijssen, *Vrije val* (Beatrijs) (10+)
Agave Kruijssen, *Walewein, ridder van de Ronde Tafel* (10+)
Paul Biegel, *Reinaart de vos* (12+)
Paul Biegel, *Anderland, een Brandaan-mythe* (14+)
Joke van Leeuwen, *Waarom een buitenboordmotor eenzaam is...* (info)
Katharina Smeyers, *Schapenvellen en ganzenveren. Het verhaal van het middeleeuwse boek* (info)

Achtergrondliteratuur

Frits van Oostrom, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam 2006, p. 93-107.
Jan W. de Vries, Roland Willems, Peter Burger, *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam 2003.

Websites

www.literatuurgeschiedenis.nl
www.dbnl.org

1254-1296

Floris V

Een Hollandse graaf en ontevreden edelen

Het Binnenhof staat tegenwoordig symbool voor het Haagse politieke leven. Slechts weinigen beseffen dat de geschiedenis van het complex teruggaat tot de dertiende eeuw en nauw verbonden is met de regeringsperiode van de beroemdste middeleeuwse graaf van Holland, Floris V. Toen Floris in de zomer van 1254 werd geboren, stond in *des Graven Haghe* een nieuw grafelijk slot in de steigers. De opdracht daartoe was nog gegeven door Floris' vader, graaf Willem II, die in 1256 tijdens een expeditie tegen de Friezen bij Hoogwoud met zijn paard door het ijs zakte en door de toegesnelde Friezen de schedel werd ingeslagen. De pas twee jaar oude Floris was daarna officieel de nieuwe graaf, al werd het bewind voorlopig gevoerd door zijn oom.

Eenmaal zelf aan de macht, besloot Floris zijn vaders dood te wreken door een veroveringstocht tegen de Friezen te ondernemen. Het werd een grote mislukking, die door de boeren en stedelingen in het Kennemerland werd aangegrepen om in opstand te komen.

Slechts door de oproerige Kennemers een aantal voorrechten te verlenen die hen moesten beschermen tegen adellijke heren wist Floris de rust te herstellen. 'Der keerlen god', noemden de verontwaardigde edelen hem sindsdien misprijzend, de god van de boeren.

In de jaren daarop wist Floris echter het machtsgebied van de Hollandse graven aanzienlijk te vergroten: hij pikte het Amstelgebied en Woerden in van de bisschop van Utrecht (en maakte aldus van het zeer jonge Amsterdam een Hollandse stad) en veroverde West-Friesland. Om zijn overwinning te consolideren liet hij dwangburchten bouwen in de buurt van Alkmaar, Medemblik en Wijdenes.

Rond 1280 was eindelijk ook het nieuwe Haagse slot gereed gekomen: de trotse Ridderzaal, symbool voor het ridderideaal en de koninklijke allure die graaf Floris nastreefde. Floris liet nog een ander kasteel bouwen: het Muiderslot. In 1296 werd hij op dat Muiderslot gevangen gezet door zijn

opstandige vazallen Gijsbrecht van Amstel, Gerard van Velzen en Herman van Woerden. De boerenbevolking trok op naar het Muider-slot om de vrijlating van hun graaf te eisen. De drie samenzweerders verlieten het kasteel met hun gevangene, in de hoop te ontkomen

aan de boze boeren. Toen Floris, van wie de benen onder het paard langs aan elkaar gebonden waren, probeerde te vluchten, belandde hij in een sloot, waar hij door de samenzweerders met zwaardhouwen werd gedood.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Riddertijd (strijd, maar ook de valkenjacht)
Den Haag als hofstad
De tocht van graaf Willem II tegen de Friezen (1256)
& de ontdekking van het lichaam van Willem II door Floris V (1282)

Voortgezet onderwijs

Gijsbrecht van Aemstel
Oorlogvoering in de middeleeuwen
Floris V als vorst tussen adel en steden
De moord op Floris V in de literatuur
Floris V en het graafschap Holland tussen Engeland en Frankrijk

Heden en verleden

Hoe is de Ridderzaal door de eeuwen heen gebruikt?
Prinsjesdag: politiek toen en nu

In de schatkist

Een paar riddersporen

Verwijzingen

Er op uit

Den Haag: Het Binnenhof
Muiden: Muiderslot (incl. valkenier)

Jeugdboeken

Arend van Dam, *Schildknaap op het Muider-slot*
Martine Letterie, *Het geheim van de roofridder* (6+)
Martine Letterie, *Een valk voor Berend* (6+)
Martine Letterie, *Berend en het verdwenen stadszegel* (6+)
Martine Letterie, *Ridder in een slag, hoe Focke en Eilco worden opgeleid tot ridder* (6+)
Brigitte Coppin, *Arno in de ridderburcht* (8+)
Deborah Murrell, *Mijn eerste boek over ridders en kastelen* (7+ info)
Dugald Steer, *Van schildknaap tot ridder* (8+ info)
Philip Steele, *Het beste boek over ridders en kastelen* (10+ info)
Gerard Sonnemans, *Ridders (serie: Notendop junior)* (10+ info)

Achtergrondliteratuur

D.E.H. de Boer e.a. red., *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw*. Utrecht 1996.

Websites

www.literatuurgeschiedenis.nl/teksten.asp?ID=15
(Historielied over graaf Floris en Gerard van Velsen)

1356-ca. 1450

De Hanze

Handelssteden in de Lage Landen

In de lange periode van de twaalfde tot de zestiende eeuw waren Zutphen, Deventer, Tiel, Kampen, Zwolle en nog meer steden, vooral in het oosten van het land, belangrijke en welvarende centra van handel. Deze steden waren namelijk lid van het Hanzeverbond. Een Hanze (of: Hanza) was oorspronkelijk een samenwerkingsverband tussen kooplieden, in verschillende steden, die dezelfde producten verhandelden. Door samen te werken konden zij de kosten drukken, veiliger (samen!) reizen, op grotere schaal inkopen of verkopen en zich samen wapenen tegen grillen en willekeur van landsheren. Vanaf 1356 werd de Hanze een verbond van steden, dus niet alleen meer van de handelaren in die steden. Dat werd besloten op de eerste vergadering in Lübeck, een stad in het huidige Duitsland, in 1356.

De Duitse Hanze, die wij in Nederland gewoon 'De Hanze' noemen, werd een machtig netwerk van handelssteden: het netwerk

van samenwerkende steden strekte zich uit over Duitsland, Nederland, België, de Baltische Staten, Noorwegen en Polen. Daarbinnen probeerde het stedenverbond zoveel mogelijk de handelsbelemmering te slechten. Het Hanzenetwerk dreef ook handel met partners buiten dit gebied, bijvoorbeeld met Londen en zelfs met Spaanse steden.

Er werd druk gehandeld in producten als zout, granen, vis, hout, wijn, bier, dierenhuiden en laken. Het vervoer ging grotendeels over zee en over rivieren, met zogeheten koggeschepen van 15 tot 30 meter lang. De steden groeiden en bloeiden, wierpen stadsmuren op en raakten verfraaid met koopmanshuizen, opslagplaatsen en tal van andere gebouwen. De erfenis van de Hanze is nog duidelijk te zien in de genoemde steden, maar ook in kleinere Hanzestadjes zoals bijvoorbeeld Hasselt of Doesburg.

Voor niet-Hanzesteden als Amsterdam was de handel op de Oostzee, de zogenaamde

moeder-negotie. Daar lag de basis van de economische bloei. Het betekende wel dat deze stapelplaats moest concurreren met de steden aan de IJssel. Toen de Hanze vervolgens instortte tijdens de zestiende eeuw, werd de Oostzeehandel vooral vanuit steden die buiten het Hanzeverbond stonden geregeld. Antwerpen was tot 1585 echt het

centrum van de handel en daarna nam Amsterdam deze positie over. Kort daarna werd de Nederlandse handel steeds meer op de wereldzeeën georiënteerd en gebaseerd op de verovering en exploitatie van koloniën. Door de verschuiving van de economische relaties in Europa hadden de IJsselsteden hun prominente positie verloren.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het leven in een Nederlandse Hanzestad in de late middeleeuwen (bijv. markten)
Goederenvervoer in de Hanzetijd: de koggeschepen
Steden en stadjes langs de IJssel

Voortgezet onderwijs

Amsterdam en de Hanze
Economische geschiedenis van de Hanzetijd
Stedelijk erfgoed in de Nederlandse (en Duitse) Hanzesteden
De rol van kooplieden en handelaren in de Middeleeuwse stad
De teloorgang van de Hanze

Heden en verleden

Wat doen voormalige Hanzesteden met deze traditie, bijv. voor stadspromotie en toerisme

In de schatkist

Model koggeschip

Verwijzingen

Er op uit

Deventer: Historisch Museum
Kampen: bezoek aan de Kamper Kogge
Hanzestads-wandeling (verkrijgbaar via webwinkel VVV Kampen)
Hanze speurtoes, ontdekkingstocht door Deventer

Jeugdboeken

Thea Beckman, *Gekaapt*

Achtergrondliteratuur

Frits David Zeiler en Ger Dekkers, *Sporen van de Hanze: glorie van een gouden eeuw*. Zwolle 1997.
De 'Gouden Eeuw' van de IJsselstreek (1250-1550) en de betekenis van de Hanze. Zwolle.

Websites

www.deventergeschiedenis.nl/edu/index-edu.htm
www.kamper-kogge.nl

ca. 1450

Boekdrukunst

Revolutie in reproductie

Eeuwenlang hebben ze in Haarlem (en Nederland) gedacht dat hun Laurens Janszoon Coster de uitvinder van de boekdrukunst was. Er staat dan ook een reusachtig standbeeld van hem op de Grote Markt aldaar. Maar het verhaal van Coster blijkt alleen maar een romantisch verzinsel. In werkelijkheid is het drukken van boeken met losse letters rond 1455 uitgevonden door Johannes Gutenberg in Mainz, die de wereldberoemde Gutenbergbijbel drukte. (Overigens kende het verre China al in de achtste eeuw een vorm van boekdrukunst.)

Voorgangers van Gutenberg drukten 'blokboeken', waarbij een volledige pagina uit één blok hout werd gesneden, maar het snijden van zo'n houtblok kostte veel tijd en het moest na het drukken van dat ene boek worden weggegooid. Gutenberg ontdekte hoe je met losse loden letters een tekst kon zetten. Als je eenmaal de letters had, kon je snel een nieuwe pagina maken, en na het drukken kon je dezelfde letters opnieuw gebruiken.

Boeken konden nu veel sneller worden geproduceerd dan voorheen. Terwijl een kopiist vroeger maanden nodig had om één boek over te schrijven, konden nu in diezelfde tijd honderden exemplaren worden gedrukt. Boeken bleven duur, maar werden wel minder exclusief dan eerder het geval was. De drukpers zorgde bovendien voor een explosie van gedrukte teksten in allerlei soorten en maten: veel religieuze werken, maar ook eenvoudig uitgevoerde taal- en rekenboekjes, reisverslagen en oude ridderverhalen in proza-bewerkingen.

De eerste drukkers in de noordelijke Nederlanden zaten vooral in Hollandse steden als Delft en Gouda. Uit de Noordelijke Nederlanden is geen drukwerk bekend van vóór 1473 en het eerste boek in de Nederlandse taal verscheen pas in 1477, de Delftse Bijbel.

Lang lag het culturele zwaartepunt van de Nederlanden echter in het zuiden. Antwerpen ontwikkelde zich in de eerste helft van de zestiende eeuw tot een internationale handelsmetropool met een open

en veelzijdig cultureel leven. Het wemelde er van de drukkers die bereid waren alles te drukken, zolang het maar verkocht. Tot hen behoorde Christoffel Plantijn, de grondlegger van een van de beroemdste drukkersbedrijven in de Lage Landen. Zijn Polyglotbijbel uit 1573, een wetenschappelijke editie van de bijbel in de drie grondtalen (Hebreeuws, Aramees en Grieks), aangevuld met Syrische en Latijnse vertalingen, behoort tot de wonderen van de vroege boekdrukunst.

Na de val van Antwerpen (1585) verplaatsten veel drukkers hun handel naar het noorden. In de twee eeuwen daarna groeide de Republiek uit tot een waar drukkers- en uitgeversparadijs, waar ook boeken gedrukt konden worden die in andere landen door de regering of de kerk verboden waren. In de zeventiende eeuw werden in de Republiek meer boeken gedrukt dan in de rest van Europa gezamenlijk. Men sprak van 'het Hollands wonder'.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Van ganzenveer via drukpers naar toetsenbord
Leven en werk van Christoffel Plantijn
Technische vindingen met grote gevolgen

Voortgezet onderwijs

Een vroeg drukkersbedrijf: Gerard Leeu
De Delftse bijbel van 1477
Zet- en druktechnieken (t/m e-books)
Bibliofiel drukwerk
Verboden boeken

Heden en verleden

Is de ontwikkeling van internet net zo'n revolutie als indertijd de overgang van handgeschreven naar gedrukte teksten?
Wat zijn de voor- en nadelen van een digitale tekst ten opzichte van een gedrukte tekst?

In de schatkist

Model van Gutenberg-drukpers
Zethaak met losse loden letters

25

Verwijzingen

Er op uit

Antwerpen: Plantijn Moretus (compleet gerestaureerde drukkerswerkplaats)
Den Haag: Museum Meermanno
Mainz: Gutenbergmuseum
Lokale drukker(s) in de marge
(www.drukwerkindemarge.nl)

Jeugdboeken

Matthew Skelton, *Endymion Spring* (12+)
Renzo Rossi, *Het tijdperk van het boek* (12+ info)

Achtergrondliteratuur

K.F. Treebus, *Tekstwijzer. Een gids voor het grafisch verwerken van tekst*. 's-Gravenhage 1990.
(Van dezelfde auteur ook *Vormwijzer*, 1991)
Ed Schilders, *In-druk. Van Wiegedruk tot Graftschrift*. Tilburg 1995.

Websites

www.bibliopolis.nl
www.literatuurgeschiedenis.nl/literatuurgeschiedenis.asp?ID=17
www.hrc.utexas.edu/exhibitions/permanent/gutenberg/web/pgstns/01.html (Gutenbergbijbel)

1466?-1536

Erasmus

Een internationaal humanist

Erasmus onderhield een ingewikkelde relatie met zijn geboortegrond. Hij noemde zich bij voorkeur Desiderius Erasmus van Rotterdam, maar liet zich herhaaldelijk negatief uit over de boerse manieren en wansmaak van zijn stad- en landgenoten.

Hij werd waarschijnlijk in 1469 geboren als de bastaardzoon van een priester. Daarmee lag een toekomst als monnik voor de hand. Na zijn opleiding in onder andere een kostschool van de Broeders van het Gemene Leven kwam hij in het augustijner klooster Steyn bij Gouda terecht. Erasmus waardeerde de bibliotheek van het klooster en dompelde zich onder in de klassieke Oudheid via het werk van klassieke auteurs en Italiaanse humanisten. Die laatsten brachten met hun grote geleerdheid en kritische benadering de oudheid dichterbij dan ooit tevoren.

Maar het kloosterleven met zijn strenge regels en verplichtingen benauwde hem. Zijn buitengewone kennis van het Latijn gaf hem de mogelijkheid het klooster te verlaten.

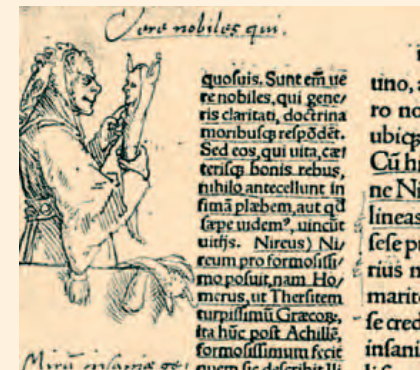
Erasmus reisde als zelfstandig geleerde door grote delen van Europa, levend van de opbrengsten van zijn geschriften en de gunsten van een groeiende schare bewonderaars. Via een uitgebreid correspondentienetwerk stond hij in contact met vrienden, gelijkgestemden en informanten. In 1500 schreef Erasmus de *Adagia*, een van de eerste bestsellers van de nog jonge drukpers. Deze verzameling klassieke spreekwoorden bood de lezer een snelcursus in de humanistische levensstijl en denkwijze. Daarnaast publiceerde hij nog etiquetteboeken, vorstenspiegels, samenspraken en traktaten die heersers en burgers moesten opvoeden tot wijze en verantwoordelijke christenen.

Als eerste paste Erasmus de humanistische tekstkritiek toe op christelijke teksten. Hij leerde er speciaal Grieks voor om de werken van de vroege kerkvaders en het Nieuwe Testament in hun oorspronkelijke taal te kunnen lezen. Een reeks van nieuwe kritische edities van vroege christelijke teksten was

het resultaat, waaronder een nieuwe uitgave van het Nieuwe Testament in het Grieks met een nieuwe Latijnse vertaling. Met deze *Novum Instrumentum* nam hij nadrukkelijk afstand van de Vulgata, de officiële kerkelijke vertaling, en verdedigde hij het recht de bijbel kritisch te benaderen met de bedoeling de beleving van het geloof te versterken. Hij hoopte dat iedereen ooit de bijbel zou reciteren – de boer tijdens het ploegen, de wever aan zijn weefgetouw en de reiziger tijdens zijn reizen; zelfs vrouwen moesten

de bijbel lezen. Een rustige, sobere devotie, voortkomend uit innerlijke bezinning, dat was zijn ideaal.

In de polarisatie die vanaf 1517 volgde op het optreden van de kerkhervormer Maarten Luther wilde of durfde Erasmus geen keuze maken. Hij was niet bereid met de katholieke kerk te breken en hoopte dat de ontstane verschillen met gezond verstand te overbruggen waren. Het leverde hem kritiek op van beide zijden. In de zomer van 1536 overleed hij, in het woonhuis van zijn Bazelse drukker Froben.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De reizen van Erasmus
Erasmus en de jeugd
De 95 stellingen van Maarten Luther

Voortgezet onderwijs

Humanisme en Renaissance
Moderne devotie
Reformatie: Erasmus en Luther
Republiek der Letteren; Latijn als geleerdentaal (en Engels nu?)
Lof der zotheid

Heden en verleden

Betekenen de klassieken evenveel voor ons als voor Erasmus?
Erasmus als naamgever in deze tijd
Erasmiaanse etiquetteregels voor de jeugd (1530) vergeleken met nu

In de schatkist

Facsimile van *Lof der zotheid* door Hans Holbein de Jonge

Verwijzingen

Er op uit

Brussel: Erasmushuis

Jeugdboeken

Maurits Tompot en Ines van Bokhoven, *Het geheim van Erasmus* (12+)

Achtergrondliteratuur

H. Pleij, *Erasmus en het poldermodel*

Websites

www.erasmushouse.museum
www.wijsheden.net

1500-1558

Karel V

De Nederlanden als bestuurlijke eenheid

In de eerste helft van de zestiende eeuw bestonden de Nederlanden uit verschillende gebieden met eigen wetten en regels. Maar één ding deelden zij met elkaar: de Habsburgse landsheer Karel V. De vader van Karel, hertog Filips de Schone, was een telg uit het geslacht van de Bourgondiërs dat vanaf de late veertiende eeuw een groot aantal hertogdommen en graafschappen in de Nederlanden had verworven. Zijn moeder was de erfgename van de Spaanse koningskronen Aragon en Castilië. Filips stierf toen Karel nog jong was, en zo moest Karel al vroeg regeren. In 1515 werd hij – vijftien jaar oud – heer der Nederlanden, een jaar later ook koning van Spanje en zijn bezittingen in de Nieuwe Wereld, en in 1519 volgde zijn verkiezing tot keizer van het Duitse Rijk.

Het was voor het eerst sinds Karel de Grote dat iemand in Europa weer over zo'n groot rijk regeerde. Heerser zijn over een rijk waar de zon nooit onderging creëerde zo z'n eigen problemen. Geconfronteerd met

onwillige Duitse vorsten, oprukkende Turken en een Franse koning die zijn machtsontplooiing wantrouwend volgde, trok Karel van oorlog naar oorlog. Dat kostte veel geld, dat mede opgebracht moest worden door de welvarende Nederlanden. Ondertussen probeerde hij van de Nederlanden een bestuurlijke eenheid te maken en veroverde hij de laatste zelfstandige gewesten in deze streken: Friesland en Gelre.

Niet iedereen verwelkomde deze centralisatiepolitiek. De steden verzetten zich tegen de hoge belastingen en koesterden hun privileges, terwijl de edellieden hun bestuursfuncties verdedigden tegen de nieuwe ambtenaren van Karel. De vele aanhangers en sympathisanten van de Reformatie vergrootten de spanningen. Karel hield vast aan de eenheid van de kerk en trad hard op tegen andersdenkenden: mensen met kritiek op de rooms-katholieke kerk zorgden voor verdeeldheid. Karel liet strenge ketterplakaten uitvaardigen, tot ontzetting van een

steeds grotere groep van stedelijke bestuurders en edellieden die religieuze verdraagzaamheid predikten.

Op 25 oktober 1555 deed Karel, amper 55 jaar oud, maar opgebrand door de bestuurlijke zorgen en de jicht, in de gouden zaal van zijn Brusselse paleis afstand van de troon. Ondersteund door de jonge prins Willem van Oranje vertelde hij de aanwezigen over zijn

liefde voor de Nederlanden, de vele inspanningen die hij zich tijdens zijn regeringsjaren had getroost en de fouten die hij had gemaakt. Hij vroeg daarvoor vergiffenis en smeekte de aanwezigen net zo trouw aan zijn opvolger, zijn zoon Filips II, te zijn als zij altijd aan hem waren geweest. Zijn laatste levensjaren bracht Karel door in een Spaans klooster. Daar stierf hij in 1558.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Karels oorlogen met de Friezen (Grote Pier) en de Geldersen (Maarten van Rossum)
Karels band met Willem van Oranje
De verovering van Spaans Amerika

Voortgezet onderwijs

Bourgondische en Habsburgse staatsvorming
Steden, adel en privileges (standenvergaderingen)
Heersersportretten
Europa ten tijde van Karel V
De Nieuwe Wereld

Heden en verleden

Het koningschap van Karel V vergeleken met dat van koningin Beatrix

In de schatkist

Kaart met wereldrijk Habsburgers
Medaille van de Orde van het Gulden Vlies

Verwijzingen

Er op uit

Gent: geboorteplaats van Karel V
Brussel: Museum BELvue (opgraving van het oude paleis van Karel V)

Jeugdboeken

Gerda van Cleemput, *Katharina* (12+)

Achtergrondliteratuur

Hugo Soly en Johan van de Wiele (red.), *Carolus. Keizer Karel V 1500-1558*. Gent 1999.

Websites

geschiedenis.vpro.nl/programmas/3299530/afleveringen/2142733/items/7535488
(bevat audio uit Karel V herdenkingsjaar)
socialact.be/gent/historis/keizerkarel/keizerkarel.htm
(leuk deel van de site over Keizer Karel en de Nederlanden)

1566

De Beeldenstorm

Godsdienststrijd

Tijdgenoten noemden 1566 het wonderjaar. Het was door de snelle opeenvolging van dramatische gebeurtenissen inderdaad een wonderbaarlijk jaar. Op 5 april boden tweehonderd edellieden landvoogdes Margaretha van Parma een smeekschrift aan. Zij wilden dat er een einde kwam aan de geloofsvervolgingen en dat er een vergadering van de Staten-Generaal werd uitgeschreven om de problemen in het land te bespreken. De landvoogdes schrok van hun aantal, maar een raadsheer fluisterde in haar oor: 'Het zijn maar geuzen (bedelaars)'. Toen dezelfde edelen enkele dagen later een verbond met elkaar aangingen, besloten zij zichzelf daarom 'geuzen' te noemen. Ter herkenning

droegen zij voortaan een bedelnap aan hun riem en een penning om de hals. Profiterend van de weifeling die zich na de aanbidding van het smeekschrift meester maakte van het landbestuur, kwamen de ontevreden edellieden in de maanden daarop steeds openlijker in verzet, terwijl aanhangers van 'het nieuwe geloof' zich in de openlucht verzamelden om naar preken van rondtrekkende calvinistische predikanten te luisteren. Op 10 augustus leidde een van die zogenaamde hagenpreken tot de plundering van een nabijgelegen klooster. Dat gebeurde nabij Steenvoorde, in de Vlaamse Westhoek, het sterk geïndustrialiseerde textielcentrum van de Nederlanden. In de weken en maanden

daarop volgden de bestorming en plundering van andere kerken en kloosters, eerst in de rest van de Westhoek, vervolgens in andere delen van Vlaanderen en Brabant, en vanaf eind augustus ook in de noordelijke Nederlanden. Achteraf beschouwd waren er voortekenen genoeg geweest. De strenge kettervervolgingen, die ook slachtoffers maakten onder doodgewone mannen en vrouwen die geen vlieg kwaad deden, werkloosheid en opeenvolgende misoogsten zorgden al langer voor een licht ontvlambare situatie. In die zomer zelf overheersten echter de verbazing en de verwondering en deden de wildste geruchten de ronde.

De beeldenstormers waren uit alle lagen van de bevolking afkomstig. Hoog en laag, rijk en arm, man en vrouw, oud en jong bestormden kerken, vernielden heiligenbeelden en andere kunstwerken en plunderden kloostervoorraden. Hun motieven waren al even verschillend als hun achtergronden. Sommigen haatten de geestelijken met al

hun privileges, anderen waren ontevreden over hun eigen schamele bestaan, terwijl weer anderen gewoon nieuwsgierig waren, en de calvinisten meenden de kerken te moeten zuiveren van de 'paapse superstitiën'. Door miswijn op te drinken, ouwel te vertrappen of te voeren aan vogels en heiligenbeelden kapot te smijten, wilden zij deze katholieke symbolen van hun mystieke inhoud beroven en duidelijk maken dat het katholicisme was verworpen tot een poppenkast die het ware geloof ontheiligde. Door de kerken te zuiveren van heiligenbeelden, altaren, kunstwerken en andere onnodige luxe meenden de calvinisten de band met de vroegere, in hun ogen zuivere, christenen te herstellen en de eeuwen van corruptie en verering van valse heiligen als het ware weg te wassen. De gezuiverde kerken waren voortaan bovendien geschikt voor de gereformeerde eredienst, waarin Gods woord centraal staat: bijbellezing en bijbeluitleg door een predikant.

31

Vertakkingen

Basisonderwijs

Geuzen (en martelaren van Gorcum)
Katholieke en protestantse kerken
Gebedshuizen en erediensten in verschillende religies

Voortgezet onderwijs

Inquisitie
Religie en rituelen
Godsdienstoorlog in Frankrijk
Geuzenliederen en kerkorgels
Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621)
Geschilderde kerkinterieurs (Saenredam, Bosboom)

In de schatkist

Geuzenpenning
Bedelnap
Heiligenbeelden

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Oude Kerk
Utrecht: Het Catharijneconvent
Lokaal: katholieke en protestantse kerk

Jeugdboeken

Bies van Ede, *Oorlog op het ijs* (12+)
Bies van Ede, *De meester van het scherpe zwaard* (Haarlem) (12+)
Rob Ruggenberg, *Het verraad van Waterdunen* (12+)
Simone van der Vlugt, *De bastaard van Brussel* (12+)
Thea Beckman, *De val van de Vredeborch* (12+)
Willy van der Steen, *De geuzen* (strip)
Fiona MacDonald, *De Reformatie* (serie: Oorzaak en gevolg) (14+ info)

Achtergrondliteratuur

H. Kaptein, *De Beeldenstorm*. (Verloren verleden 18)
Hilversum 2002.

Websites

dutchrevolt.leidenuniv.nl
www.dbnl.org (geuzenliederen)

1533-1584

Willem van Oranje

Van rebelse edelman tot 'vader des vaderlands'

Willem van Oranje was een ambitieuze edelman die uitgroeide tot een rebel en later werd vereerd als de 'vader des vaderlands', als de grondlegger van een nieuwe Nederlandse staat. Zelf heeft hij die zelfstandige staat nooit voor ogen gehad.

Willem werd in 1533 op slot Dillenburg (Duitsland) geboren. Zijn ouders waren luthers, maar toen hij dankzij een erfenis in 1544 het prinsdom Oranje (in Frankrijk) erfde en zich voortaan 'prins' mocht noemen, eiste Karel V dat deze jonge prins verder katholiek zou worden opgevoed. Daarom groeide Willem vanaf zijn twaalfde op aan het keizerlijk hof in Brussel. In die nieuwe omgeving genoot hij een Franstalige opvoeding die paste bij zijn nieuwe stand.

Vanaf 1555 verwierf Oranje hoge posities. Als militair opperbevelhebber, lid van de Raad van State, ridder van het Orde van de Gulden Vlies en stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht werd hij een van de invloedrijkste edellieden in de Nederlanden. Zijn verhouding met Filips II, de opvolger

van Karel V, verslechterde echter snel. Oranje werd de belangrijkste woordvoerder van de adellijke oppositiepartij. Deze drong aan op een verzachting van de kettervervolgingen en verzette zich tegen de opmars van de professionele ambtenaren in het landsbestuur. Door die nieuwe ambtenaren raakten edellieden hun oude posities kwijt.

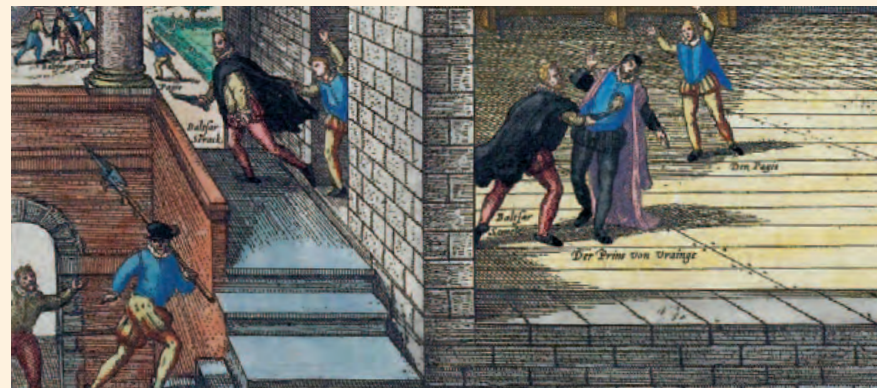
Na het debacle van de Beeldenstorm vluchtte Oranje naar de Dillenburg, vanwaaruit hij vanaf 1568 verschillende militaire invallen in de Nederlanden ondernam om een einde te maken aan het bewind van de hertog van Alva. Ook via propaganda (pamfletten, strijdlieden, prenten) werd deze strijd gevoerd. Daaraan hebben we onder andere het *Wilhelmus* te danken. Aanvankelijk bleef succes uit. Pas toen de Watergeuzen op 1 april 1572 bij toeval Den Briel innamen, kreeg de Opstand bredere steun.

Tegen de verwachting in hielden de rebellen in Holland en Zeeland stand, mede dankzij het doorzettingsvermogen van Oranje. Met de Pacificatie van Gent in 1576 wisten zij

zelfs vrede te sluiten met de overige gewesten. Zo leek het ideaal van Oranje nabij: het herstel van de zeventien Bourgondische Nederlanden onder adellijk bestuur en een oplossing van de religieuze verschillen op basis van verdraagzaamheid. De nieuwe eenheid hield echter geen stand.

In 1580 zette Filips een beloning op het hoofd van Willem van Oranje. Willem reageerde hierop met een Apologie (verweerschrift) en de Staten-Generaal van de opstandige gewesten met een Plakkaat van verla-

tinghe. De strekking van beide geschriften was hetzelfde: hun verzet was gerechtvaardigd omdat de koning zich gedroeg als een tiran. Op 10 juli maakte de katholiek Balthasar Gerards met pistoolschoten een einde aan het leven van Willem van Oranje. Hij leek niets te hebben bereikt, maar nog geen vijftig jaar later bleken de opstandige provincies zich ontwikkeld te hebben tot een zelfbewuste Republiek en werd Willem van Oranje beschouwd als de grondlegger van deze nieuwe staat.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De moord op Willem van Oranje
Willem van Oranje en de Geuzen
Het Oranjestadje en zijn symbolen, incl. *Wilhelmus*

Voortgezet onderwijs

De Nederlandse Opstand
Geuzenlieden: van vliegende blaadjes tot Valerius
Godsdienstoorlogen
De Opstand door Spaanse ogen
De vrouwen van Willem van Oranje

Heden en verleden

Functie van het *Wilhelmus*, toen en nu
Band tussen Oranje en het volk

In de schatkist

Geuzenliedboek

Verwijzingen

Er op uit

Delft: Museum Het Prinsenhof en het grafmonument in de Nieuwe Kerk
Alkmaar: Stedelijk Museum (beleg)
Leiden: Stedelijk Museum De Lakenhal (beleg)
Breda: KMA (Bredase hof van de familie Nassau)
Den Briel: stadswandeling (1572)

Jeugdboeken

Arend van Dam, *Onder vuur*
Joyce Pool, *Vals beschuldigd* (12+)
Willem Wilink (red.), *Het Wilhelmus* (10+)

Achtergrondliteratuur

K.W. Swart, *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584*. Den Haag 1994.

Websites

dutchrevolt.leidenuniv.nl
www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO
(brieven van Oranje)
www.wilhelmus.nl/biografiewillem.html

1588-1795

De Republiek

Een staatkundig unicum

In 1609 zorgde het Twaalfjarige Bestand voor een tijdelijke onderbreking van de oorlog tegen Spanje die in 1568 met de militaire invallen van Willem van Oranje was begonnen. Speciaal voor de gelegenheid produceerde Claes Janszoon Visscher een kaart van de Nederlanden in de vorm van een leeuw, de Leo Belgicus. Daarop werden de zeventien Nederlanden nog eenmaal als een geheel afgebeeld, vreedzaam naast elkaar levend dankzij het verstommen van het wapengekletter, gesymboliseerd door de slapende god Mars rechtsonder. In werkelijkheid echter

waren de Nederlanden door de Opstand en de daaruit voortvloeiende oorlog uiteengevallen in twee nieuwe staten: de zuidelijke Spaanse Nederlanden en de noordelijke Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Die laatste beleefde met het Bestand een belangrijk diplomatiek succes, al zou zij pas in 1648 met de Vrede van Munster internationaal erkend worden als soevereine staat.

Een republiek was een uitzondering in het vroegmoderne Europa waarin de toon werd gezet door vorsten. Niemand van de opstandelingen had dan ook bewust naar

een republiek gestreefd: men had slechts de 'goede oude tijden' willen herstellen waarin de vorst de vrijheden en privileges van zijn steden, gewesten en onderdanen garandeerde. Zo'n vorst was na de afzwering van Filips II wel gezocht, maar niet gevonden. Daarom waren de zeven overgebleven opstandige gewesten vanaf 1588 maar als republiek doorgeslagen.

Dat leverde een merkwaardig staatsbestel op, waarin elk gewest in theorie een even belangrijke stem in de gemeenschappelijke vergadering van de Staten-Generaal had. Leden hadden recht op ruggespraak. Dat betekende dat afgevaardigden terug naar hun gewest mochten voor overleg. Zo kon het lang duren voor er een besluit werd genomen. In de praktijk viel dat wel mee. Omdat het rijke Holland verreweg het meeste geld inbracht, had het ook het meest te vertellen. De hoogste ambtenaar van Holland, de raadspensionaris, functioneerde als een soort minister-president, minister van financiën en minister van buitenlandse zaken tegelijk. Daarnaast was er meestal nog een Oranje die het ambt van stadhouder bekleedde.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De militaire successen van Maurits en Frederik Hendrik
De dood van Oldenbarneveldt
De Staten-Generaal

Voortgezet onderwijs

Republiek en monarchie (staatsvormen)
Kooplieden en regenten als leidende groep in de Republiek
Hofcultuur van de Oranjes
Tegenstelling Maurits-Van Oldenbarneveldt (kerk en staat)
De moord op de gebroeders De Witt

Heden en verleden

De Staten-Generaal, toen en nu

In de schatkist

Stokje van Oldenbarneveldt
Facsimile Vrede van Munster

Letterlijk betekent dat 'plaatsvervanger', maar dat was niet meer dan een verwijzing naar vroeger: er was immers geen landsheer meer die vervangen moest worden. Als hoog edelman uit het huis van Oranje-Nassau (en dus een afstammeling van Willem van Oranje) en opperbevelhebber over de strijdkrachten stak de stadhouder ver uit boven alle andere bestuurders en ambtenaren. Waar die hun tijd vooral doorbrachten met vergaderingen, daar behaalden stadhouders als Maurits en Frederik Hendrik klinkende militaire overwinningen op de Spanjaarden. Zij hadden wel iets van een vorst, al waren zij formeel gewoon dienaren van de gewestelijke Staten.

Stadhouder en raadspensionaris konden gemakkelijk met elkaar in conflict komen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand gebeurde dat voor de eerste maal, met dramatische uitkomst. Na een hooglopend politiek en religieus conflict liet stadhouder Maurits Johan van Oldenbarneveldt arresteren, op beschuldiging van landverraad. Hij werd op 13 mei 1619 onthoofd.

Verwijzingen

Er op uit

Den Haag: Het Binnenhof en omgeving
Amsterdam: Stadhuis/Paleis op de Dam
Gouda: Sint Janskerk, Goudse glazen

Jeugdboeken

Arend van Dam, *Onder vuur* (9+)
Lieneke Dijkzeul, *Bevroren tijd* (Nova-Zembla) (12+)

Achtergrondliteratuur

A.Th. van Deursen, *De last van veel geluk: de geschiedenis van Nederland, 1555-1702*. Amsterdam 2004.

Websites

cf.uba.uva.nl/goudeneeuw
www.koninklijkhuys.nl/content.jsp?objectid=4551 (Paleis op de Dam)

1602-1799

De Verenigde Oostindische Compagnie

Overzeese expansie

Mauritius, Hollandia en Amsterdam, zo heeten de drie koopvaarders die met het kleine jacht Duyfken op 2 april 1595 vanaf Texel naar 'de Oost' vertrokken. Het werd een spannend avontuur; drie van de vier schepen en slechts 87 van de 249 bemanningsleden keerden in augustus 1597 terug. De opbrengst was matig. Toch was deze 'eerste Nederlandse schipvaart' naar Azië een succes, want ze had de handelsroute naar de Oost geopend.

Andere reizen volgden. Al snel overtroefden de kooplieden van Zeeland en Holland met hun sterke en zwaar bewapende koopvaarders de Portugezen die de route al langer kenden, en maakten ze de Engelsen jaloers. Rijk beladen met koloniale waar,

zoals peper en nootmuskaat, keerden hun schepen terug. Om onderlinge concurrentie in te dammen, nam Johan van Oldenbarneveldt het initiatief tot de oprichting van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). Op 20 maart 1602 verkreeg deze compagnie het Nederlandse monopolie op alle handel in de Aziatische wateren vanaf Kaap de Goede Hoop. In naam van de Republiek mocht de compagnie verdragen sluiten, oorlogen voeren en veroverde gebieden besturen.

De VOC ontwikkelde zich tot een geduchte macht. 'Hier kan iets groots verricht worden', schreef Jan Pieterszoon Coen aan de Heren XVII, het VOC-bestuur in het verre vaderland. Hij veroverde in 1619 de stad Jayakarta en

stichtte er Batavia. Coen schreef dat 'Jacatra de treffelycxte plaetse van gansch Indien' zou worden en dat de reputatie van de Nederlanders door de verovering was gestegen. 'Nu sal elckeen soeken onse vrient te wesen'. Delen van Java werden bezet, Ambon en Ternate op de Molukken werden onderworpen, en de bevolking gedwongen om specerijen te verbouwen. Ook elders in Azië kreeg de VOC met overreding of geweld voet aan de grond. Er werden forten gebouwd in Zuid-Afrika, India, in Ceylon (Sri Lanka) en Makassar. China werd aangedaan, en toen de Shogun van Japan in 1641 zijn land sloot voor buitenlanders, kreeg de VOC als enige toestemming om vanaf het eilandje Decima bij Nagasaki handel te blijven drijven.

Zo vulde de VOC niet alleen de Nederlandse pakhuizen met koloniale waar en de

huizen van de burgers met curiosa uit een vreemde wereld, maar speelde zij ook een belangrijke handelsrol binnen Azië. Textiel, specerijen, koffie, thee, tabak, opium, tropische houtsoorten, ijzer, koper, zilver, goud, porselein, verfstoffen, schelpen – een eindeloze variatie aan goederen werd op de Oostindiëvaarders vervoerd.

De VOC werd in 1799, in de Franse tijd, opgeheven. Vandaag de dag worden de archieven van de VOC beschouwd als werelderfgoed (*memory of the world*). De dagrapporten van de opperkooplieden die de handel organiseerden vanuit de forten, de verslagen van de hofreizen van de VOC-dienaren naar de heersers met wie handel werd gedreven, de lastbrieven van de schepen... met elkaar bieden ze een belangrijke bron voor twee eeuwen Aziatisch-Europese geschiedenis.

37

Vertakkingen

Basisonderwijs

Zeereizen (leven aan boord), schipper Bontekoe
De verrassing van de exotische natuur en cultuur:
kruiden, flora, fauna, mensen, goederen en gebruiken
Kaap de Goede Hoop en Jan van Riebeeck (1652)

Voortgezet onderwijs

Het begin van de wereldeconomie
VOC en oorlogvoering
Indonesië voor de komst van de Nederlanders
Concurrentie met Engelsen en Portugezen
Ontdekking van de wereld: Exotische verzamelingen,
botanische tuinen (en de dodo)
Aziatische handel (India, China, Japan)

Heden en verleden

Van koloniale economie naar globalisering
Waar bevindt zich nog Nederlands erfgoed in de tropen?
Moet Nederland bijdragen aan de instandhouding ervan?
Bestaat de schok van het nieuwe nog?

In de schatkist

Specerijen
Exotische schelpen
Scheepsbeschuut
Modern Delfts blauw

Verwijzingen

Er op uit

Lelystad: Bataviawerf
Amsterdam: Scheepvaartmuseum (replica VOC-schip)
Amsterdam: Tropenmuseum (opstelling 'Oostwaarts' en reliëf Eerste schipvaart)
VOC-wandelingen in Amsterdam, Delft en Middelburg
Delft: Nusantara
Leiden: Rijksmuseum voor Volkenkunde
Utrecht: Moluks Historisch Museum

Jeugdboeken

Johan Fabricius, *De scheepsjongens van Bontekoe* (12+)
Rebecca Noldus, *Zeekoorts* (12+)
André Nuyens, *De meikoningin* (12+)
Vibeke Roeper, *Land in zicht* (10+ info)
Vibeke Roeper, *Zwarte peper, scheurbuik* (10+ info)
Annejoke Smids, *Piratenbloed* (12+)
Simone van der Vlugt, *Bloedgeld* (12+)

Achtergrondliteratuur

Femme S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*.
Zutphen 2002.

Websites

www.voc-kenniscentrum.nl
voc.websilon.nl
www.vocsite.nl
www.xs4all.nl/~carlkop/voc/indie.html
(brief J.P. Coen aan Heren XVII)

1612

De Beemster

Nederland en het water

De Beemster staat niet zonder reden op de UNESCO-lijst van Werelderfgoed. Deze droogmakerij uit 1612 kan als een schoolvoorbeeld dienen van hoe de Nederlanders grote delen van hun land – in het noorden, het westen en het zuidwesten – zelf hebben ‘gemaakt’. Nederland heeft door menselijk ingrijpen in de natuur vorm gekregen. Dat begon met kleinschalige landaanwinning en bedijking in de Middeleeuwen, nam vanaf de zestiende eeuw steeds grootschaliger vormen aan met het droogleggen van meren en veenplassen, en kende zijn voorlopige afronding in de twintigste eeuw met de aanleg van de Flevo-polders en de Maasvlakte.

In 1607 besloot een groep Amsterdamse kooplieden en stadsbestuurders de Beemster, toen nog een groot meer, droog te leggen. Het beloofde een financieel lucratief project te worden dat bovendien een bijdrage kon leveren aan de voedselvoorziening van het

snel groeiende Amsterdam. Er werd een hoge en stevige dijk van 38 kilometer lang om het meer gelegd, en daar weer omheen de ringvaart. Daarna begon het leegpompen van het meer, met maar liefst 43 windmolens. Ingenieur Jan Adriaenszoon Leeghwater was verantwoordelijk voor de bouw en de plaatsing van de molens. Er moesten molengangen worden gebouwd: molens op een rij, steeds een stapje hoger, die het water van het meer trapsgewijs naar de ringvaart moesten brengen.

In 1612 viel het meer droog en kon de inrichting van de polder beginnen. Er werden wegen aangelegd, wegsloten en kavelsloten gegraven en boerderijen gebouwd. Dat alles gebeurde volgens een ordelijk en strak geometrisch patroon. Aan deze rationele verkaveling en inrichting heeft de Beemster zijn roem te danken.

Aan het waterbeheer in de Beemster is

in de eeuwen daarna nog volop geknutseld. Lange tijd waren het windmolens die ervoor moesten zorgen dat bewoners droge voeten hielden en het polderpeil geschikt was voor landbouw. In de late negentiende eeuw werden zij vervangen door stoomgemalen, en nog later door dieselgemalen en elektrisch aangedreven pompen. De Beemster is tegenwoordig verdeeld in meer dan vijftig stukjes met allemaal een eigen waterpeil. Akkerbouwers willen immers een laag waterpeil onder hun land, terwijl dorpsbewoners een hoog peil wensen, omdat anders de palen onder de huizen kunnen verrotten. Het ideale

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het levensverhaal van Leeghwater
Landbouw en veeteelt in de Gouden Eeuw
Het Hollandse landschap (polders, dijken en molens)

Voortgezet onderwijs

Waterschappen en waterbeheer
Techniek (bemaling en molens)
Achtergronden van landindeling
Landbouw en veeteelt voor de markt
Landschappen van Nederland

Heden en verleden

Waterbeheersing toen en nu
Werelderfgoed van UNESCO

In de schatkist

Luchtfoto van de Beemster

waterpeil voor veeboeren zit daar tussenin, terwijl natuurbeheerders zo hun eigen wensen hebben.

Vroeger werd alleen water weggepompt om overlast te voorkomen, tegenwoordig wordt in droge perioden ook zoetwater ingelaten in de Beemster. Dat is mogelijk omdat het IJsselmeer, de voormalige Zuiderzee, inmiddels zoetwater bevat van goede kwaliteit voor de landbouw.

Ooit werd er in de Beemster met windkracht en molens van water land gemaakt, tegenwoordig vindt er met elektriciteit en computers modern waterbeheer plaats.

Verwijzingen

Er op uit

Beemster
Cruquius: Cruquius-gemaal

Jeugdboeken

Peter Smit, *Jan Jans Weltevree* (10+)

Achtergrondliteratuur

Herman Kaptein, 'Jan Adriaensz. Leeghwater (1575-ca. 1650)' in Els Kloek (red.), *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. Hilversum 2004.

Websites

www.beemsterinfo.nl
www.beemster.net/erfgoed.htm
www.beemsterswelvaart.nl/beemstergeschiedenis/geschiedenis-index.htm
whc.unesco.org/en/list (werelderfgoedlijst)

1613-1662

De grachtengordel

Stadsuitbreidingen in de zeventiende eeuw

De Amsterdamse grachtengordel is op lucht-foto's en kaarten onmiddellijk te herkennen dankzij de karakteristieke halfronde vorm van Herengracht, Keizersgracht en Prinsengracht in het centrum van de stad. De grachtengordel is een goed voorbeeld van een Hollandse stadsuitbreiding in de zeventiende eeuw. Door de vloedgolf van nieuwkomers werden de stadsbestuurders en stedelingen in het welvarende westen van de Republiek vanaf het einde van de zestiende eeuw geconfronteerd met overvolle steden, woningnood en ruimtegebrek. Een vergroting van de stedelijke ruimte was onvermijdelijk. Maar hoe moest zo'n stadsuitbreiding worden verwezenlijkt en wat moest voorop staan: nuttigheidsoverwegingen of esthetische uitgangspunten zoals die waren geformuleerd in de populaire traktaten over de ideale stad?

In Amsterdam was aan het einde van de zestiende eeuw een voorzichtig begin gemaakt met de vergroting van de stedelijke ruimte. De grote uitbreiding volgde pas

vanaf 1613 toen de drie genoemde grachten tot aan de huidige Leidsegracht werden gegraven, een nieuw westelijk havengebied werd gerealiseerd door de aanleg van drie rechthoekige eilanden en ten westen van de grachten een nieuwe buurt werd ontwikkeld, de Jordaan. Dat gebeurde allemaal volgens een totaalplan, waarbij verschillende partijen betrokken waren: het stadsbestuur, de stadhouder, de Staten van Holland en de stadstimmerman Hendrick Jacobszoon Staets. Het betrof dan ook een groots project. Er moest grond worden onteigend, nieuwe verdedigingswerken worden aangelegd en geld worden vrijgemaakt om de onderneming te financieren.

In het plan waren nut en schoonheid gecombineerd. Waar mogelijk werd gebruik gemaakt van strakke geometrische vormen, waardoor de stadsuitbreiding opvalt door een consequente rechtlijnigheid. Daarnaast was er gestreefd naar een geografische scheiding van de verschillende stedelijke functies.

De nieuwe Westelijke Eilanden boden vooral plaats aan werven en scheepvaartbedrijven, terwijl in de Jordaan ruimte was voor woningen en kleine bedrijven. De grachten hadden een exclusief residentiële functie. Er verzeen tal van 'stadspaleisjes' van rijke kooplieden, bankiers, stadsbestuurders en andere kapitaal-krachtige Amsterdammers.

In de jaren tussen 1656 en 1662 werden de grachten doorgetrokken, tot over de Amstel, waardoor het Amsterdamse centrum zijn huidige vorm kreeg. In de inrichting werd de lijn van de eerste fase voortgezet: nieuwe, nog mooiere en grotere grachtenpanden sierden dit nieuwe gedeelte. De Gou-

den Bocht van de Herengracht kan daardoor tot op de dag van vandaag gelden als een symbool van de rijkdom van de Gouden Eeuw.

Die Gouden Eeuw liep ten tijde van de laatste uitbreiding overigens al ten einde. De uitleg van 1662 bleek dan ook te optimistisch. Ten oosten van de Amstel bleef de nieuw gewonnen stedelijke ruimte tot ver in de negentiende eeuw opvallend leeg.

Tegenwoordig geldt de grachtengordel als een herkenbaar voorbeeld van typische Hollandse stedelijkheid. De kleinschaligheid, het water in de stad, de talloze fietsen, de levendige binnenstad, ziedaar de kenmerken van een echte Hollandse stad.

41

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het Hollandse grachtenhuis
Amsterdam in de Gouden Eeuw
Een rijke familie aan de gracht: het Trippenhuis

Voortgezet onderwijs

De Republiek als verstedelijkte samenleving
Immigratie
Geschilderde stadsgezichten
Architectuur
Moderne stadsuitbreiding

Heden en verleden

Monumentenzorg in Nederlandse steden

In de schatkist

Model grachtenhuis

Verwijzingen

Er op uit

Wandelen langs grachten in Hollandse steden en door moderne stadsuitbreidingen

Jeugdboeken

Philip Steele, *Zomaar een stad door de eeuwen heen* (9+ info)

Achtergrondliteratuur

Boudewijn Bakker, 'De zichtbare stad 1578-1813' in Willem Frijhoff en Maarten Prak, *Geschiedenis van Amsterdam, centrum van de wereld*. Amsterdam 2004.

Websites

www.amsterdam.nl/stad_in_beeld/geschiedenis/de_geschiedenis_van
www.amsterdam.nl/stad_in_beeld/werkstukken/grachten

1583-1645

Hugo de Groot

Pionier van het moderne volkenrecht

Hugo de Groot geniet onder het grote publiek vooral bekendheid door de boekenkist waarmee hij op 22 maart 1621 wist te ontsnappen uit slot Loevestein. Daar zat hij sinds 1619 gevangen wegens landverraad. Als pensionaris van Rotterdam en politiek en juridisch adviseur van landsadvocaat Oldenbarneveldt was De Groot een van de hoofdrolspelers geweest in de Bestandstwisten. Na de val van Oldenbarneveldt waren zijn dagen dan ook geteld. Hij verloor dan wel niet zijn hoofd, zoals zijn beschermheer, maar werd wel veroordeeld tot levenslange gevangenschap. Die zat hij dankzij de list met de boekenkist niet uit. Wel moest hij de rest van zijn leven als banneling doorbrengen in het buitenland. Hij stierf in 1645 in Rostock.

In 1621 kwam er dus een einde aan de Hollandse jaren van Hugo de Groot, maar niet aan zijn intellectuele activiteiten en geleerde reputatie. Die reputatie was al

vroeg gevestigd. De in 1583 in Delft geboren De Groot was een wonderkind dat op elfjarige leeftijd aan de net opgerichte Leidse universiteit ging studeren. Daar werd hij begroet als de opvolger van Erasmus. De jonge De Groot bleek inderdaad een intellectuele alleskunner, die even gemakkelijk Latijnse verzen schreef als volwaardige edities van teksten uit de klassieke Oudheid verzorgde. 'Het wonder van Holland', noemde de Franse koning hem in 1598.

Hugo de Groot bleef de rest van zijn leven een veelzijdig man. Hij schreef een groot aantal verhandelingen op theologisch, historisch en vooral juridisch terrein. Aanvankelijk liet hij daarbij wel eens al te duidelijk zijn Hollandse afkomst doorschemeren. Met een stortvloed van historische en juridische voorbeelden probeerde hij dan bijvoorbeeld aan te tonen dat Holland al sinds de Bataven over de ideale regeringsvorm beschikte of dat het de Hollanders vrij stond de wereld-

zeeën te bevaren (*Mare Liberum*). De wijze waarop hij tot deze conclusies kwam, was evenwel kenmerkend voor de humanistische geleerde die De Groot was. Met zijn verbazingwekkende geleerdheid probeerde hij in de eerste plaats ordening en structuur aan te brengen in de bestaande kennis zoals die te vinden was in het werk van klassieke auteurs. Dat leverde vooral in zijn juridische werken belangrijke nieuwe inzichten op, zoals in *De iure belli ac pacis* ('Over het recht van oorlog en vrede') uit 1625, dat de grond-

Vertakkingen

Basisonderwijs

Hugo de Groot: van gevierd genie tot balling
Zeggenschap over de zee ('mare liberum')
Internationale rechtsorde: Vredespaleis, Verenigde Naties, Rode Kruis

Voortgezet onderwijs

Bestandstwisten
Gebroeders De Witt
Oorlog en vrede: volkenrecht
Humanisme en wetenschap
Maria van Reigersberch

Heden en verleden

Den Haag als 'City of Justice'
Oorlogsrecht
Wonderkinderen

In de schatkist

Boekenkist in miniatuur

beginselen van het volkenrecht uiteenzette.

In het buitenland kent men Hugo de Groot vooral onder zijn verlatiniseerde naam Grotius als een briljant rechtsgeleerde; in Nederland bleef de boekenkist hem achtervolgen. Als slachtoffer van de stadhouder vervulde hij samen met Oldenbarneveldt en de gebroeders De Witt voor de tegenstanders van de Oranjes een symboolfunctie. Tijdens de patriottentijd doken dan ook verschillende relieken van hem op, waaronder twee boekenkisten.

Verwijzingen

Er op uit

Loevestein
Den Haag: Vredespaleis

Jeugdboeken

Marion Bloem, *Zo groot als Hugo* (8+)

Achtergrondliteratuur

H.J.M. Nellen, J. Trapman (red.), *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621)*. Hilversum 1996.
Gijs van der Ham, 'De Boekenkist van Hugo de Groot', in Els Kloek (red.), *Verzameld Verleden*. Hilversum 2004.

Websites

www.hsmarnix.nl/studenten/hugo
www.un.org
www.nvvn.nl (Nederlandse Vereniging voor de Verenigde Naties)
www.rodekruis.nl

1637 De Statenbijbel Het boek der boeken

Voor christenen is de bijbel het belangrijkste boek dat er is, omdat het de door God geopenbaarde waarheid ofwel 'het woord van God' bevat. Een van de strijdpunten van de Reformatie was de vraag voor wie de bijbel bedoeld was. De katholieke geestelijkheid was van mening dat de bijbel liefst niet door gewone mensen gelezen moest worden; die konden in de kerk luisteren naar de uitleg van de geestelijken, die de bijbel in het Latijn lazen. Zij traden op als bemiddelaars tussen God en de gelovigen.

De protestanten daarentegen meenden dat iedere gelovige zelf de bijbel hoorde te lezen en dat een predikant in de eerste plaats een dienaar van het woord van God was. Het was zijn taak Gods woord door middel van bijbellezing en schriftuitlegging tot de gemeente te laten spreken. Dat betekende dus ook dat de bijbel in de eigen taal beschikbaar moest zijn, liefst in een zo be-

trouwbaar mogelijke vertaling. De hervormer Luther vertaalde rond 1535 dan ook de bijbel vanuit het Latijn in het Duits. Van die Luthervertaling werden in de zestiende eeuw ook een aantal vertalingen in het Nederlands gemaakt.

In de loop van de tijd werd in de gereformeerde kerk de roep steeds groter om een nieuwe vertaling die gebaseerd was op de oorspronkelijke handschriften van de bijbel in het Hebreeuws en het Grieks. In 1618 gaf de belangrijkste kerkelijke vergadering van de gereformeerden, de synode, die toen in Dordrecht gehouden werd, opdracht om zo'n vertaling te maken, naar het voorbeeld van de Engelse *Authorized Version* (de 'King James' Version' uit 1611). De Staten-Generaal werd gevraagd de vertaling te financieren.

Pas in 1626 stemden de Staten-Generaal daarmee in, waarna de vertalers aan de slag gingen. Negen jaar later was de vertaling

gereed, en in 1637 mocht de Statenvertaling of Statenbijbel voor het eerst gedrukt worden. Tussen 1637 en 1657 werden er meer dan 500.000 exemplaren gedrukt. Ruim driehonderd jaar bleef de Statenbijbel de belangrijkste bijbel in de gereformeerde kerken, en ook vandaag nog zijn er kerkgenootschappen die hem gebruiken. Op het ogenblik wordt er gewerkt aan een herziene Statenvertaling.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Heilige Boeken (Bijbel, Koran en Thora)
Bijbelverhalen (Verhaal achter Christelijke feestdagen)
Bijbelse spreekwoorden en uitdrukkingen

Voortgezet onderwijs

De Synode van Dordrecht
Bijbel en literatuur
Wereldreligies
Geschiedenis van de Bijbel
Canonieke en Apocriefe boeken

Heden en verleden

De nieuwste Nederlandse bijbelvertaling

In de schatkist

Facsimile Statenbijbel

In de loop van de tijd zijn dus grote groepen door preek en bijbellezing vertrouwd geraakt met de 'tale Kanaäns' van de Statenbijbel, die dan ook een groot stempel heeft gedrukt op de Nederlandse cultuur. Aan de Statenvertaling ontleende uitdrukkingen als 'op handen gedragen', 'in het zweet zijns aanschijns' en 'een lust voor het oog' zijn niet meer weg te denken uit de Nederlandse taal.

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Bijbels museum
Amsterdam: Joods Historisch Museum
Utrecht: Catharijneconvent
Heilig Landstichting: Bijbels openluchtmuseum
Uden: Museum voor religieuze kunst

Jeugdboeken

Jan van Reenen, *De komst van de Statenbijbel*
Renzo Rossi, *Het tijdperk van het boek* (12+ info)

Achtergrondliteratuur

Els Kloek, 'De Synode van Dordrecht (1618-1619)' in:
Els Kloek (red.), *Verzameld Verleden*. Hilversum
2004.

Websites

www.statenvertaling.net
www.bijbelencultuur.nl

1606?-1669

Rembrandt

De grote schilders

De Nachtwacht van Rembrandt van Rijn is wereldberoemd. Het schilderij stamt uit 1642 en is sindsdien veelvuldig becommentarieerd, geprezen en besproken. Het is dan ook een schilderij dat intrigeert: er staat iets te gebeuren, maar wat? Aan de andere kant is het ook een doodgewoon schilderij: een groep Amsterdamse burgers heeft zich als schutters rond hun kapitein Frans Banning Cocq laten afbeelden in een groepsportret, bestemd voor de nieuwe grote zaal van de gerenoveerde Kloveniersdoelen. Zo'n groepsportret kende in Amsterdam een traditie die terugging tot de eerste helft van de zestiende eeuw. De collega's van Banning Cocq lieten zich evenmin onbetuigd: ook zij bestelden een groepsportret bij gerenommeerde

schilders. Rembrandts schuttersstuk hing zo aanvankelijk in gezelschap van een aantal nieuwe groepsportretten in de nieuwe Doelenzaal, waar de schutters geregeld samenkamen om gezamenlijk te eten, te drinken en te roken.

Op het moment dat Rembrandt de opdracht van Banning Cocq kreeg, was hij een veelgevraagd portrettist. Hij was ook een ambitieus schilder die op jeugdige leeftijd zijn geboorteplaats Leiden had verlaten in de hoop in het rijkere en grotere Amsterdam carrière te maken. Daarin was hij geslaagd. Met zijn dure portretten en schilderijen van bijbelse en mythologische figuren en geschiedenissen bediende hij een elite van welgestelde burgers en kunstkeners.

De Amsterdamse kunstmarkt was echter veel omvangrijker en breder. Omstreeks 1650 waren zo'n 175 kunstschilders in de stad werkzaam. Het merendeel van hen produceerde goedkope schilderijtjes voor een anonieme markt, veelal landschapjes en zogenaamde genrestukken, voorstellingen van alledaagse scènes. Eeuwige roem hebben zij er niet mee verworven, maar hun productie is kenmerkend voor de rijkdom en reikwijdte van de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst. Aangespoord door de grote vraag van gewone burgers naar eenvoudige schilderijen voor hun woonhuizen probeerden overal in de Republiek kunstschilders een eigen plaats op de markt te

verwerven. Er is wel berekend dat in de zeventiende eeuw ruim vijf miljoen schilderijen moeten zijn vervaardigd. Zo'n cijfer alleen al maakt duidelijk dat de Nederlandse schilderkunst niet werd gedomineerd door enkele grote meesters, werkzaam in belangrijke artistieke centra als Amsterdam, Haarlem of Utrecht. Niet alleen Rembrandt is daarom symbool van de opvallende culturele bloei van de zeventiende eeuw, maar ook Vermeer en Steen, en al die honderden lokale schilders van tweede en derde garnituur die zich, overschaduwd door beroemde meesters of werkzaam in kleinere kunstcentra als Enkhuizen of Zwolle, staande probeerden te houden.

47

Vertakkingen

Basisonderwijs

Beroemde schilderijen van Rembrandt en hun verhaal
Een schilder en zijn leerlingen (meester-gezellen)
Beroemde zeventiende-eeuwse schilders: Vermeer, Hals, Steen, Ruysdael

Voortgezet onderwijs

Kunst in opdracht
Economie, maatschappij en culturele bloei
De Muiderkring
Kunstbeschouwing, 'echte' en onechte Rembrandts
Rembrandt als wereldster

Heden en verleden

Wat vonden de afgebeelde schutters mooi in het schilderij van Rembrandt en wat vinden wij ervan?

In de schatkist

Reproductie van zelfportret van Rembrandt
Palet, verf en penselen

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Rijksmuseum en het Rembrandthuis
Alkmaar: Stedelijk Museum
Leiden: De Lakenhal
Den Haag: Mauritshuis
Haarlem: Frans Halsmuseum

Jeugdboeken

Thea Beckman, *De stomme van Kampen* (H. Avercamp) (12+)
Anne Marie van Cappelle, *Het wonderlijke schilderij van Antonio* (Brugge 1533) (10+)
Annejoke Smids, *Meester van de schaduw* (Caravaggio) (12+)
Dick Walda, *Het mysterie van de Nachtwacht* (12+)
Jan Wolkers, *De spiegel van Rembrandt* (10+)
Bert Natter, *Rembrandt, mijn vader. Verteld door Titus van Rijn* (12+)
Lyrisch van Rembrandt. Twintig nieuwe gedichten naar de oude meester. Amsterdam (14+)

Achtergrondliteratuur

B. Haak, *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw.* Amsterdam 1984.
Ernst van de Wetering, Rembrandt. The Painter at Work. Amsterdam 1997.
Gary Schwartz, *De grote Rembrandt.* Zwolle 2006.

Websites

www.rembrandthuis.nl/cms_pages/index_main.html
www.holland.com/rembrandt400/consumer/nl/geschiedenis.vpro.nl/dossiers/25903180
www.rijksmuseum.nl/onderwijs (met Rembrandtspel)

1662

De *Atlas Major* van Blaeu

De wereld in kaart

Wereldberoemd zijn de atlassen en kaarten die in de zeventiende eeuw zijn gedrukt in het bedrijf van de familie Blaeu in Amsterdam. De Republiek beleefde haar Gouden Eeuw en Amsterdam was het alsmaar groeiende centrum van internationale handel, overzeese expansie en rijkdom. In zo'n stad bestonden de internationale contacten, de financiële middelen én de afzetmarkt om een bloeiende uitgeverij van kaarten en atlassen te beginnen. Niet alleen waren er voldoende zeelieden en kooplieden die behoefte hadden aan betrouwbare navigatiemiddelen, ook bleken tal van welgestelde burgers nieuwsgierig naar de wereld achter de horizon. Zij waren bereid geld uit te geven voor luxueus uitgegeven atlassen of fraaie aard- en hemelglobes.

Helemaal nieuw was deze markt niet. Vanaf de laatste decennia van de zestiende eeuw hadden zogenaamde 'caertschrijvers' in Enkhuizen en Edam op basis van buitenlandse voorbeelden gezocht naar geschikte kaarten voor zeelieden en geïnteresseerde burgers. Willem Janszoon Blaeu speelde hier op in, met kennis van zaken en een goed zakelijk instinct. Na een leertijd bij de beroemde Deense astronoom Tycho Brahe, vestigde hij een eigen drukkerij en uitgeverij in Amsterdam. Vanaf zijn allereerste gedrukte kaarten (die uit 1605 dateren) viel hij op door kwaliteit en vernieuwingen. Blaeu ging er niet zelf op uit om metingen te doen. Hij ontwierp zijn kaarten op basis van bestaand kaartmateriaal, aangevuld met kennis die hij haalde uit scheepsjournaals, reisverslagen

en gesprekken met zeelieden. Met zijn kaarten en atlassen verwierf Blaeu een internationale reputatie.

Na zijn dood in 1638 nam zijn zoon Joan het bedrijf over. Hij wist het familiebedrijf tot nog grotere bloei te brengen en bracht tal van nieuwe kaarten en atlassen uit, waaronder de befaamde *Atlas Major*, die vanaf 1662 in verschillende edities en talen op de markt werd gebracht. In bijna zeshonderd kaarten en enkele duizenden pagina's beschrijvingen wilde deze meerdelige atlas de toenmalige wereld in kaart brengen. De atlas illustreerde

hoe de kennis van de wereld door ontdekkingsreizen en handelscontacten was toegenomen. Tegelijkertijd was de atlas een gewild statussymbool, gedrukt op folio-formaat, en naar wens in te binden in kostbaar leer. De kaarten zelf waren prachtig uitgevoerd, maar zelden origineel. Zij waren vaak al eerder uitgegeven, soms verouderd en meestal niet helemaal correct. Aan de waardering deed dat alles nauwelijks af. Blaeu had met zijn *Atlas Major* de toenmalige wereld binnen handbereik gebracht, in de mooiste denkbare uitvoering.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Scheepvaart en navigatie
Reisverslag van Gerrit de Veer (Nova Zembla)
Leren werken met kaarten en atlassen

Voortgezet onderwijs

Overzeese expansie
Drukken voor de markt
Cartografie
Beroemde buitenlandse cartografen
Kaart- en atlasvaardigheden

Heden en verleden

Google earth
Satellietnavigatie
De marktprijs van een Blaeu-atlas

In de schatkist

Facsimile *Atlas major*
Navigatie-instrumenten

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Scheepvaartmuseum
Amsterdam: Amsterdams Historisch Museum

Jeugdboeken

P. Visser, *Heemskerck op Nova Zembla*

Achtergrondliteratuur

Kees Zandvliet, *Mapping for money. Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*. Amsterdam 2002.

Websites

www.scheepvaartmuseum.nl
www.uba.uva.nl (beeldbank kaarten en atlassen > Blaeu)
www.cultuurwijzer.nl/asp/page.asp?alias=cultuurwijzer.nl&id=i000439&view=cultuurwijzer.nl (cartografie)

1607-1676

Michiel de Ruyter

Zeehelden en de brede armslag van de Republiek

De Republiek was een groot deel van de zeventiende eeuw in oorlog. In 1648 werd de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje afgesloten met de Vrede van Munster. Lang kon de Republiek daar niet van genieten. Conflictende handelsbelangen leidden al snel tot twee zeeoorlogen met Engeland (1652-1654 en 1665-1667). In 1672 volgde een gezamenlijk Engels-Franse inval die de Republiek op de rand van de afgrond bracht. Zij overleefde echter en speelde in de decennia daarna een belangrijke rol in de internationale coalitie die zich keerde tegen de territoriale ambities van de Franse koning Lodewijk XIV.

De bestuurders van de kustprovincies presenteerden de Republiek ondertussen als een vredelievende zee- en handelsnatie die slechts met de grootste tegenzin oorlogen voerde om haar economische belangen te beschermen. In dit zelfbeeld waren vlootvoogden en zeelieden de grote helden. Zij werden bezongen in liedjes, hun levens en daden werden beschreven in populaire

geschiedenisboekjes en de belangrijkste zeeslagen werden vastgelegd in schilderijen en prenten. Vlootvoogden die sneuvelden in de strijd konden rekenen op een monumentaal praalgraf.

Van alle zeventiende-eeuwse zeehelden is Michiel Adriaenszoon de Ruyter ongetwijfeld de beroemdste. Hij werd in 1607 in Vlissingen geboren als zoon van een eenvoudige biervrager. Al snel werd duidelijk dat zijn toekomst op zee lag. Na enige tijd als touwslager werkzaam te zijn geweest bij de Lampsins, de rijkste redersfamilie van Vlissingen, monsterde hij in 1618 als bootsmansjongen aan op zijn eerste schip. Het was het begin van een avontuurlijk zeemansleven. Als kaperkapitein, schout-bij-nacht en koopvaarder bevoer hij de wereldzeeën en beproefde hij zijn geluk. In 1652 meende hij voldoende fortuin te hebben vergaard om een rustig bestaan aan wal te leiden. Lang heeft De Ruyter niet van zijn rust genoten. Na het uitbreken van de Eerste Engelse Zeeoorlog bood de Zeeuwse

Admiraliteit hem een functie aan. De Ruyter accepteerde haar, voor één tocht. Het bleek echter het begin van een nieuwe loopbaan die uitmondde in de hoogste functie in de marine, het luitenant-admiraalchap.

In 1667, midden in de Tweede Engelse Zeeoorlog, beleefde De Ruyter zijn grootste moment. Op aandringen van raadpensionaris Johan de Witt voerde hij de vloot aan die de Engelsen op eigen terrein een grote slag

moest toebrengen. Het plan lukte. Een groot deel van de Engelse vloot werd in de Medway nabij Chatham vernietigd. De Ruyter werd vereerd als de nieuwe Hannibal.

In 1676 sneuvelde De Ruyter nabij Syracuse in een gevecht tegen de Fransen. Het had zijn laatste reis moeten zijn. In de Amsterdamse Nieuwe Kerk kreeg hij een marmeren praalgraf op de plek van het voormalige hoogaltaar.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De tocht naar Chatham
De begrafenis van De Ruyter
Andere zeehelden

Voortgezet onderwijs

Handeloorlogen
Europa na de Vrede van Westfalen
Beeldhouwkunst in de Republiek
Lofdichten
Zeehelden als nationaal symbool

Heden en verleden

Aankomende herdenking van De Ruyter

In de schatkist

Model van de Zeven Provinciën

Verwijzingen

Er op uit

Vlissingen: De Ruyter-wandeling
Amsterdam: Nieuwe Kerk (praalgraf)
Amsterdam: Scheepvaartmuseum
Amsterdam: Rijksmuseum
Rotterdam: Maritiem Museum

Jeugdboeken

Joh. H. Been, *Paddeltje, scheepsjongen van Michiel de Ruyter*

Achtergrondliteratuur

R. Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*. Amsterdam 1996.

Websites

www.deruyter.org
www.admiraelderuyter.nl
geschiedenis.vpro.nl/dossiers/27189490

1632-1677

Spinoza

Op zoek naar de waarheid

Spinoza is de beroemdste filosoof van Nederland: hij behoort tot die kleine groep filosofen die gezichtsbepalend zijn voor de geschiedenis van het westerse denken. Benedictus de Spinoza werd in 1632 in Amsterdam geboren als Baruch d’Espinoza, zoon van uit Portugal gevluchte joodse ouders. Hij overleed in 1677 in Den Haag aan een longziekte. Om de kost te verdienen – Spinoza leefde overigens vrij sober – sleep hij brillenglazen en lenzen voor microscopen, en waarschijnlijk is zijn ziekte verergerd door het stof dat hij daarbij had ingeademd.

De roepnaam van Spinoza was Bento, wat in het Portugees hetzelfde betekent als Baruch (Hebreeuws) en Benedictus (Latijn), namelijk ‘de gezegende’. Hij leerde Nederlands, Portugees, Spaans, Hebreeuws en schreef later in het Latijn. Na zijn religieuze opvoeding kwam hij in 1656 in conflict met de Amsterdamse joodse gemeenschap. Vermoedelijk niet eens omdat hij kritisch stond tegenover het orthodoxe geloof, maar vooral omdat hij zich uiterlijk niet wilde

schikken naar de strenge vereisten en voorschriften.

Hoewel de Republiek in vergelijking met omringende landen tolerant was en lankmoedig omging met kritische denkbeelden, moest Spinoza toch voorzichtig zijn. Veel werk publiceerde hij niet, of onder een schuilnaam. Zijn hoofdwerk, de *Ethica*, werd pas na zijn dood uitgegeven.

In het rampjaar 1672 werd de sfeer grimmiger en werden de gebroeders De Witt gelynch door een Oranjegezinde menigte, zonder dat de autoriteiten daartegen optraden. Het schokte Spinoza zo diep dat hij een plakkaat naar de plek wilde brengen met de tekst ‘ultimi barbarorum’ (‘ergste barbaren’). Zijn huisbaas en vriend hield hem tegen en redde zo misschien wel zijn leven.

In zijn boek *Tractatus theologico-politicus* gaf Spinoza een aanzet tot een vrijzinnige uitleg van de bijbel en in de *Tractatus politicus* sprak hij zich uit voor de democratie en wees hij op het grote belang van vrijheid van meningsuiting.

De *Ethica* (voluit *Ethica Ordine Geometrico Demonstrata*), Spinoza’s meesterwerk, moest de mensen leren hoe ze verlichting van hun lijden konden vinden. Het was geen filosofie omwille van de filosofie, het boek had een praktisch doel. De mens moest leren inzien dat God niet buiten de schepping staat, maar dat alles wat bestaat – en dus ook de mens zelf – een verschijning is van God. Om tot dit heldere bewustzijn te komen was het van groot belang onafhankelijk te zijn en vrij van hevige aanvechtingen. Spinoza gedroeg zich er zelf ook naar: hij argumenteerde altijd

kalm, overwogen en redelijk. Hij liet zich niet provoceren.

De *Ethica* lijkt te zijn opgezet als een meetkundig systeem. Spinoza maakt gebruik van definities, axioma’s en stellingen: zo probeert hij in roerige tijden de zaken objectief te benaderen. Door de geschiedenis heen hebben veel lezers zich erover beklaagd dat het boek daardoor zo moeilijk te lezen is. Maar dan heeft Spinoza toch het laatste woord, want de laatste zin van zijn *Ethica* luidt: ‘Alles wat voortreffelijk is, is even moeilijk als zeldzaam.’

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het rampjaar 1672 (‘redeloos, radeloos, reddeloos’)
Joodse cultuur (in Amsterdam en elders)
Vrijheid van godsdienst en meningsuiting
Immigratie en assimilatie

Voortgezet onderwijs

Westerse filosofie
Religie en moraal
Rationalisme
Verschillende zeventiende-eeuwse theorieën over de democratie: Hobbes en Spinoza
Grenzen aan de tolerantie?

Heden en verleden

Einstein: “Ik geloof in de god van Spinoza”
Tolerantie toen en nu
Bloemen, beertjes en briefjes en op rampplekken als hedendaags ‘ultimi barbarorum’-plakkaat

In de schatkist

Model oude microscoop/telescoop/bril

Verwijzingen

Er op uit

Rijnsburg: Spinozahuis
Den Haag: Spinozahuis
Synagoge (Amsterdam of elders)

Jeugdboeken

Henk van Kerkwijk, *Het rampjaar* (10+)
Jostein Gaardner, *De wereld van Sofie* (14+)

Achtergrondliteratuur

Jonathan Israel, *Radicale Verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden*. Franeker 2005.

Websites

www.despinoza.nl

ca. 1637-1863

Slavernij

Mensenhandel en gedwongen arbeid in de Nieuwe Wereld

Sinds de grote oversteek door Columbus in 1492 vestigden zich Europeanen in wat de Nieuwe Wereld werd genoemd, ten koste van de inheemse bevolking. De Portugezen begonnen met rietsuikerplantages in Brazilië, en lieten die bewerken door slaven uit Afrika. Dat werd overgenomen door alle koloniserende Europese staten. Samen verscheepten zij in deze transatlantische slavenhandel in ruim tweehonderd jaar meer dan twaalf miljoen Afrikanen. Ruim 550.000 van hen werden getransporteerd door Nederlanders. Een enkele kunstenaar legde hun harde lot vast in een tekening.

Die Nederlandse slavenhandel begon in 1621 met de oprichting van de West-Indische Compagnie. WIC-schepen werden in eerste instantie vooral uitgestuurd voor kaapvaart en oorlogvoering tegen de Spaans-Portugese zeemacht. Zo veroverde Piet Hein in 1628

de Spaanse zilvervloot, en verloren de Portugezen in 1638 Sint George d'el Mina in het hedendaagse Ghana aan de WIC. Daarnaast werden delen van Brazilië bezet (1624-1654) en verkreeg de Republiek na 1665 erkenning van de koloniale aanspraken op de zogeheten Wilde Kust (Suriname, Berbice, Essequibo-Demarary), en de Antilliaanse eilanden Aruba, Bonaire, Curaçao, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba.

De Nederlanders werden zo belangrijke spelers in het Atlantische gebied, als kolonisator en slavenhandelaar. Tot 1730 bezat de WIC het Nederlandse monopolie op deze handel. Daarna groeide de Middelburgse Commercie Compagnie (opgericht in 1720) uit tot de grootste slavenhandelaar, met verschillende koophuizen in Rotterdam en Amsterdam als concurrent. Omstreeks 1770 bereikte de Nederlandse slavenhandel zijn

piek, met het transport van jaarlijks gemiddeld zo'n zesduizend mensen. Daarna liep dat aantal snel terug.

Slaaf zijn betekende gedwongen arbeid en geen zeggenschap over waar, met wie en hoe je leefde. De Afrikaanse slaven en hun nakomelingen die in onvrijheid werden geboren, bewerkten plantages voor suiker, koffie, cacao, katoen en tabak, werkten in de zoutvijvers van Curaçao of bedienden hun meesters. Niet allemaal legden ze zich neer bij hun lot. Vooral in Suriname onttrokken mensen zich aan de slavernij door weg te lopen. Ze vestigden zich in het oerwoud en vormden eigen bosnegergemeenschappen, naast die van de indianen. Daarnaast was er voortdurend klein en groot slavenverzet op de

Vertakkingen

Basisonderwijs

Leven op de plantages

Slavenopstanden en weglopen

Slavenliedjes (zoals *Faya siton*); afro-surinaamse cultuur; antilliaanse muziek

Voortgezet onderwijs

Plantage-economie en boerenbedrijven

Afschaffing slavernij en emancipatie in internationale vergelijking

Afro-surinaamse cultuur

Afrikaanse geschiedenis

De contractarbeiders uit China, Java en India na de afschaffing

Heden en verleden

Monumenten en herdenking van de slavernij,

incl. vraag van historische verantwoordelijkheid

Bestaat er nog slavernij? De Rechten van de mens.

In de schatkist

Plattegrond van een slavenschip

Ketenen

Slavenarmband

plantages en in de stad. De grootste slavenopstand vond in 1795 op Curaçao plaats onder leiding van Tula, die geïnspireerd door de idealen van de Franse Revolutie en het succes van opstandige slaven van Saint Domingue (Haïti) vrijheid eiste. Hij moest het met de dood bekopen.

Aan het einde van de achttiende eeuw nam de verontwaardiging over de slavenhandel toe, ook in Nederland, al overheersten in de discussies vaak de belangen van de slavenhouders. Onder druk van de Engelsen werd de slavenhandel in 1814 verboden. Pas op 1 juli 1863 volgde in Nederland de afschaffing van slavenarbeid en slavernij, als een van de laatste landen in Europa.

55

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Nationaal Slavernijmonument, Oosterpark

Amsterdam en Middelburg: 'Slavernijroute'

Amsterdam: Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis

Rotterdam: Historisch Museum Rotterdam

Jeugdboeken

Bené Alfonso, *Medicijnmeester* (14+)

Thea Beckman, *Vrijgevochten* (12+)

Harriet Beecher-Stowe, *De negerhut van oom Tom* (12+)

Miep Diekmann, *Marijn bij de lorredraaiers* (14+)

Thea Doelwijt, *O sekoer! Help!*

Thea Doelwijt, 'Nacht met mijn overoverovergrootmoeder.' In: Ton van Reen, *Ridders en Rebellen*.

Mechtelly, *Het meisje uit Tapoeripa*

Joyce Pool, *Sisa* (12+)

Dolf Verroen, *Slaaf kindje slaaf* (10+)

Achtergrondliteratuur

Bea Brommer (red.), *Ik ben eigendom van... Slavenhandel en plantageleven*. Wijk en Aalburg 1993.

Rosemarijn Hoeft en Clazien Medendorp, *Suriname, gezichten, typen en costumen naar de natuur geteekend door A. Borret*. Leiden 2003.

P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*.

Amsterdam/Antwerpen 2003.

Websites

www.slavernijmonument.nl

www.ninsee.nl

zeventiende en achttiende eeuw

Buitenhuizen

Rijk wonen buiten de stad

Tegenwoordig is Goudestein het gemeentehuis van Maarssen, een plaats ten noorden van Utrecht en gelegen langs de rivier de Vecht. Lange tijd was het een van de vele buitenhuizen langs deze rivier, waar rijke Amsterdammers de zomermaanden kwamen doorbrengen.

Op een tochtje langs of over de Vecht wordt al gauw duidelijk dat er vele van deze buitenhuizen zijn, paleisjes met vaak schitterende tuinen. De concentratie van buitenhuizen langs de Vecht illustreert de enorme rijkdom van Amsterdam in de Gouden Eeuw. De meeste van de buitens zijn in de zeventiende eeuw gebouwd, sommige later. Rijke kooplieden vonden het prettig om met hun gezinnen in de zomermaanden de stad te ontvluchten en hier in de natuur te gaan wonen. Dat ging gepaard met groot-scheepse verhuizingen, meestal per trekschuit. Het personeel en vaak een deel van de huisraad, iedereen en alles moest mee. De mannen kwamen af en toe, die moesten

ook 's zomers voor hun werk veel in stad zijn.

Goudestein is een schoolvoorbeeld van hoe het toeging in de buitenhuizen. In Maarssen kocht de Amsterdamse koopman Jan Jacobszoon Huydekoper in 1608 een grote hoeve. Zijn zoon Joan, een zeer belangrijk man in Amsterdam – hij was onder meer verschillende keren burgemeester – liet hier vervolgens in 1628 het buitenhuis Goudestein bouwen. In 1754 werd het zeventiende-eeuwse huis afgebroken en vervangen door het huidige paleis. Tot in de twintigste eeuw bleef het huis door Huydekopers bewoond, in 1955 heeft de gemeente het gekocht en verbouwd tot gemeentehuis.

De invloedrijke Amsterdammers nodigden veel gasten uit op hun buitens: vrienden uit de eigen sociale kring, maar ook kunstenaars en intellectuelen. Zo kwam de bekende dichter en geleerde Constantijn Huygens in 1656 op Goudestein logeren en dat beviel hem blijkbaar goed: hij schreef althans drie opgewekte gedichten over het huis.

De tuinen bij de huizen waren prachtig en zijn dat vaak nog. Zij zijn geïnspireerd door de formele Franse stijl van tuinarchitectuur, met strakke geometrische patronen. Van hieruit ontwikkelde zich een eigen, 'Hollandse' stijl: wel strak en geometrisch, maar met meer barokke elementen en speelse toevoegingen zoals bijvoorbeeld de theekoepels, kanalen, waterpartijen of doolhoven. Het spreekt voor zichzelf dat iedereen met de tuin wilde pronken, de

ene was nog mooier en groter dan de andere.

Het zomerse leven in de buitens van deze aristocratische burgers zette zich in de achttiende eeuw voort, hoewel het toen economisch slechter ging met Nederland. Maar blijkbaar konden rijke families voorlopig nog op hun familiekapitaal teren. Tegenwoordig zijn de meeste buitens niet meer particulier bewoond. Nu zijn het toeristische attracties en prestigieuze locaties voor kantoren en partijen.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Trekschuit, theehuis, kamermuziek
(Mozart in Nederland)
Tuinen en parken, vroeger en nu
De familie Huydekoper

Voortgezet onderwijs

De pruikentijd
Erfgoed in het landelijk gebied: landgoederen en buitenplaatsen
Burgers en een leven als aristocraat
De achttiende eeuw: gouden eeuw van de klassieke muziek
Interieurgeschiedenis

Heden en verleden

Hoe wonen de rijken? Vertoon van welstand in Nederland.
Rentenieren of blijven investeren?
Kamermuziek nu

In de schatkist

Pruik (heren- en dames-)

Verwijzingen

Er op uit

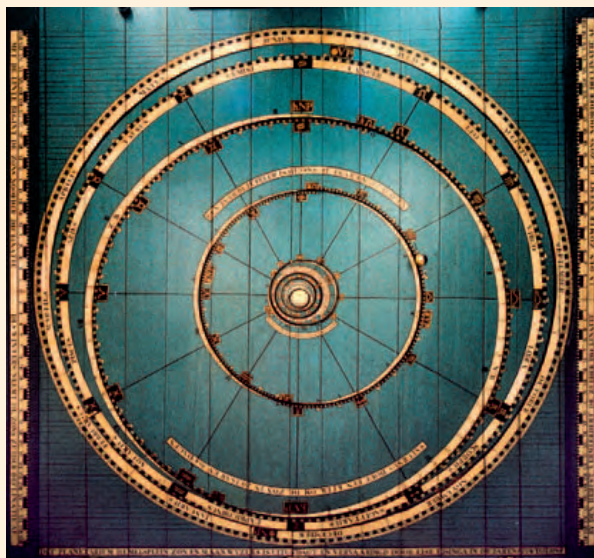
Maarssen: Museum Maarssen
Bezoek aan buitenplaatsen aan de Vecht, zoals Gunterstein, Vreedenhoff en Bijldorp
Bezoek aan soortgelijke huizen in Kennemerland zoals Beeckestein

Achtergrondliteratuur

M. Zeilmaker, *Buitenplaatsen in Utrecht*. Utrecht 2004.
Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, *1800 Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag 2001.
Mozart & de Lage Landen (luisterboek, dubbel-cd).

Websites

www.maarssen.nl
www.beeckestijn.nl
www.vecht.nl/index.php3?goto=7
www.belvedere.nu/page.php?section=08&pID=5&mID=3&pID=201
www.collectieutrecht.nl/view.asp?type=thema&id=139
www.cultuurwijzer.nl/cultuurwijzer.nl/cultuurwijzer.nl/io00311.html

1744-1828

Eise Eisinga

De Verlichting in Nederland

Eise Eisinga was een amateur-astronoom die in zijn eigen huis in Franeker een planetarium bouwde, dat tegenwoordig geldt als het oudste werkende planetarium ter wereld.

De hoogbegaafde Eisinga mocht niet naar de Latijnse School omdat hij was voorbestemd om, net als zijn vader, wolkammer te worden. Via zelfstudie verdiepte hij zich in de grondslagen van de wiskunde en de astronomie. De nabijheid van de Franeker Academie kwam daarbij goed van pas.

In 1774 verscheen een boekje waarin voorspeld werd dat de aarde uit haar baan geslingerd zou worden door een botsing tussen de maan en aantal planeten. Deze voorspelling veroorzaakte in Friesland veel paniek. Om aan te tonen dat er geen reden voor paniek was, besloot Eisinga in het plafond van zijn woonkamer een schaalmodel van het zonnestelsel te bouwen. In 1781 was het planetarium klaar.

Eisinga was net als veel andere burgers uit zijn tijd geïnspireerd door de Verlichting. Deze burgers waren ervan overtuigd dat kennis mens en samenleving kon verbeteren. Het verlichtingsdenken had in Nederland een ander karakter dan in Frankrijk. Levend in een land zonder almachtige kerk en absolute vorst konden maar weinig burgers sympathie opbrengen voor de radicale en antigodsdienstige opvattingen van sommige *philosophes*. Liever geloofden zij dat God het goed voorhad met de wereld: Hij leidde alle dingen naar een vriendelijke, harmonieuze samenleving. Zij dompelden zich dan ook onder in 'genootschappelijke gezelligheid'. Samen met andere verantwoordelijke burgers deden zij natuurkundige proeven, bekeken zij fossielen, bespraken zij oplossingen voor maatschappelijke problemen en bestudeerden zij de hemellichamen.

Tot op de dag van vandaag toont het planetarium de actuele stand van de planeten. De planeten van het planetarium bewegen namelijk in dezelfde tijd rond de zon als de echte planeten: Mercurius doet 88 dagen over een omloop, de aarde een jaar en Saturnus meer dan 29 jaar.

Het uurwerk wordt in beweging gebracht door een indrukwekkend raderwerk van houten hoepels en schijven, met tienduizend

handgesmede spijkers als tanden. Een slingerklok en negen gewichten drijven dit geheel aan.

Toen koning Willem I in 1818 naar Friesland kwam om het planetarium te bezichtigen, was hij zo onder de indruk dat hij het vervolgens aankocht voor de Nederlandse staat. Tien jaar later, in 1828, overleed Eisinga op 84-jarige leeftijd. In zijn testament beschreef hij de werking van zijn planetarium.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Boerhaave en de medische wetenschap
De ruimtereizen van André Kuipers en Wubbo Ockels
Meten is weten: kennis door eigen waarneming

Voortgezet onderwijs

De Verlichting in Nederland en Frankrijk
Elektriseermachine
Astrologie, astronomie, Big bang
Wetenschap in de samenleving
Lorentz en andere Nederlandse Nobelprijswinnaars

Heden en verleden

Recente wetenschapsberichten
Wetenschap en ruimtevaart

In de schatkist

Moderne hemelkaart

Verwijzingen

Er op uit

Franeker: Planetarium Friesland
Amsterdam: Planetarium Artis
Amsterdam: Nemo
Haarlem: Teylers Museum
Den Haag: Omniversum
Leiden: Museum Boerhaave
Universiteitsmusea

Jeugdboeken

Piter Terpstra, *Wolken en sterren; roman oer Eise Eisinga*

Achtergrondliteratuur

H. Nieuwenhuis, *Het Eise Eisinga Planetarium*.
Franeker 1988.
Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, *1800 Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag 2001.

Websites

www.planetarium-friesland.nl
www.sterrenkunde.nl
allesoversterrenkunde.nl
www.proefjes.nl (brengt jonge kinderen op speelse manier in aanraking met proefondervindelijke wetenschap)

1780-1795

De patriotten

Crisis in de Republiek

In de tweede helft van de achttiende eeuw leefde de Gouden Eeuw van de Republiek voorgoed voorbij. Als handelsnatie was de Republiek overvleugeld door Engeland. De financiële sector groeide weliswaar, maar die kon de grote werkloosheid niet oplossen. In de internationale politiek telde de Republiek ook nauwelijks meer mee. Dat werd pijnlijk duidelijk in de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784), waarin de Republiek geen partij meer bleek voor Engeland.

In de crisis kwam een nieuwe politieke groep naar voren, de burgers, die tot dan toe nauwelijks een stem hadden gehad in het lands- en stadsbestuur. Zij zagen in stadhouder Willem V een soort dictator, en in sommige regenten zijn stromannen. Ze hielden de stadhouder verantwoordelijk voor de crisis waarin het land was beland. Deze kritische burgers noemden zich 'patriotten'. Sommige regenten kozen hun kant.

Op 26 september 1781 verscheen er een illegaal anoniem patriottisch pamflet,

'Aan het volk van Nederland', dat de politieke discussie pas goed deed ontbranden. Er vormden zich twee partijen. Aan de ene kant de aanhangers van de stadhouder Willem V, aan de andere kant de patriotten. Beide kanten maakten volop gebruik van het politieke pamflet. Een lawine van tijdschriften – zoals de invloedrijke *De Kraker* – losse blaadjes, spotprenten rolde over het land. Daarin werd geanalyseerd hoe de Republiek in elkaar zat en waarom die in verval was geraakt, en werden oplossingen aangedragen. Langzamerhand kwamen ook nieuwe elementen in de discussie naar voren. Zo begon het nationaal gevoel, een gevoel van trots op het land, steeds meer een rol te spelen. Mensen voelden zich niet alleen meer inwoner van een stad of streek, maar ook burger van het vaderland, dat zich volgens de patriotten dan ook als politieke eenheid zou moeten organiseren. Een twistpunt daarbij vormde de vraag hoe burgers in de politiek vertegenwoordigd moesten worden.

Patriotse burgers organiseerden zich in 'vrijkorpsen', een soort verenigingen van gewapende burgers, om de macht over te nemen. Stadhouder Willem V voelde zich niet meer veilig in het patriotse Den Haag en trok zich terug in Nijmegen, totdat de koning van Pruisen in 1787 troepen stuurde om de orde te herstellen. Deze deed dat op verzoek van

zijn zus Wilhelmina, de vrouw van de stadhouder. De vrijkorpsen van de patriotten waren geen partij voor de goed getrainde Pruisische soldaten. Acht jaar later (1795) kwam er alsnog een einde aan de Republiek, toen de revolutionaire Fransen de (ondergrondse) patriotten te hulp kwamen om het oude regime ten val te brengen.

Het gevangenne houden van haar Koning. Hoogheid Heren de Prinsessen van Oranje enz. in het huis van A. Leuvenhoek, aan de Goejanverwellesluis den 28^{en} Junij 1795.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De figuren van patriot Joan Derck van der Capellen tot den Pol en oranjeclant Kaat Mossel

De aanhouding bij Goejanverwellesluis

Het streven naar democratie

Voortgezet onderwijs

De afrekening met de patriotten in 1787

De eeuw van de democratische revoluties

Het Nut en de volksopvoeding

Populaire verlichte politieke ideeën

De Amerikaanse vrijheidsoorlog

Heden en verleden

Hedendaags patriottisme, in Nederland en Amerika

In de schatkist

Replica van patriotten- of Oranjepamflet

Spotprent

Vrijheidshoed

Verwijzingen

Er op uit

Het Amsterdams Historisch Museum

Dordrecht: Museum-aan-huis Simon van Gijn

Jeugdboeken

Theo Hoogstraten, *De verdwenen grenadier* (12+)

Achtergrondliteratuur

Arie Wilschut, *Goejanverwellesluis. De strijd tussen patriotten en prinsgezinden, 1780-1787*

(Verloren Verleden 9), Hilversum 2000.

Simon Schama, *Patriotten en Bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813*.

Amsterdam 1989.

Websites

home.casema.nl/wilschut/ahvvn.htm

(volledige tekst van 'Aan het volk')

1769-1821

Napoleon Bonaparte

De Franse tijd

De geschiedenis van Nederland staat nooit los van ontwikkelingen in het buitenland. En dat geldt zeker voor het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, toen de Fransen een beslissende invloed uitoefenden in de Nederlandse politiek en de ‘kleine korporaal’ Napoleon Bonaparte de Franse leider was. Napoleon was een militair die in 1799 de toenmalige Franse regering afzette en daarna de macht over Frankrijk en over alle door de Franse legers veroverde gebieden naar zich toe trok. Vervolgens ging hij als generaal zijn troepen voor in veldtochten tegen de keizer van Oostenrijk, de Russische tsaar en de Engelse koning. Als keizer heerste hij vanaf 1806 over bijna heel Europa, dat hij als ‘verlicht despoot’ bestuurde.

De Nederlandse Republiek was al in 1795 door Franse troepen veroverd, met hulp van Nederlandse patriotten. Tot 1806 bleef de Bataafse Republiek, zoals Nederland toen

werd genoemd, formeel onafhankelijk van Frankrijk, maar in werkelijkheid gebeurde er weinig zonder goedkeuring van de Fransen. In 1806 benoemde Napoleon zijn broer Lodewijk tot koning van Holland, en werd Nederland een koninkrijk. Daarmee werd de grondslag gelegd voor de latere monarchie. In 1810 zette Napoleon zijn broer af en lijfde hij Nederland bij het Franse Keizerrijk in. Drie jaar later werd Napoleon verslagen en naar Elba verbannen. Nederland werd weer onafhankelijk.

Napoleon speelde in deze tijd dus een hoofdrol in de Europese geschiedenis. Van grote betekenis is geweest dat hij in de gebieden waarover hij macht uitoefende, het bestuur en de rechtspraak gemoderniseerd heeft. Ook voerde hij nieuwe maten (de meter) en gewichten (de kilo) in. Bovendien werd er een burgerlijke stand geïntroduceerd, waardoor iedereen een familienaam moest aannemen.

De Nederlanders reageerden verdeeld op al deze vernieuwingen. Sommigen vonden bijvoorbeeld de *Code Napoleon*, het Franse burgerlijk recht, een enorme verbetering ten opzichte van het eigen lokale recht. Het nieuwe wetboek schiep immers een rechtstaat waarin alle onderdanen gelijk zijn voor de wet, en waarin de rechtspraak openbaar is. Tegenstanders vonden dat Napoleon geen rekening hield met de zo verschillende lokale gewoonten en afspraken. Invoering van de dienstplicht riep eveneens weerstand op, zeker toen de vraag naar soldaten door de maar voortdurende oorlogen toenam.

Na de val van Napoleon dacht niemand erover om de Napoleontische veranderingen weer ongedaan te maken. Zo bleef de *Code Napoleon* bestaan, net als veel andere modernisering.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De Franse Revolutie
Van kleine korporaal tot keizer-wereldheerser
Napoleon in Rusland, Egypte en de slag bij Austerlitz
‘Ik ben uw konijn’ (hoe Lodewijk Napoleon zich in Nederland geliefd maakte)

Voortgezet onderwijs

De Nederlandse patriotten en de verovering van de Republiek
Lodewijk Napoleon als Nederlandse koning
De gevolgen van het Continentaal Stelsel voor Nederland
De slag bij Waterloo
De kaart van Europa na het Wiener Congres

Heden en verleden

Het Paleis op de Dam: koninklijk paleis en/of stadhuis?
Een Franse instelling in Nederland: het bevolkingsregister

In de schatkist

Replica van een document uit de Burgerlijke Stand

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam, in het spoor van Lodewijk Napoleon:
Paleis op de Dam, Trippenhuis
Haarlem: Provinciehuis van Noord-Holland
Piramide van Austerlitz

Jeugdboeken

Staton Rabin, *Betsy en Napoleon* (12+)

Achtergrondliteratuur

Judith Amsenga en Geertje Dekker, *‘Wat nu?’ De Franse Tijd in Nederland, 1795-1813*. (Verloren Verleden 23), Hilversum 2004.
H.M. Beliën e.a. (red.) *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830*. Amsterdam 1996.

Websites

mediatheek.thinkquest.nl
www.parlement.com

1772-1843

Koning Willem I

Het koninkrijk van Nederland en België

Na de Franse overheersing keerde de zoon van de stadhouder Willem V in 1813 terug naar Nederland om er het koningschap te aanvaarden. Dat was een duidelijke breuk met het verleden. Willem I werd niet, zoals zijn vader, stadhouder in alle gewesten, maar koning van een eenheidsstaat. En daarin speelde hij de politieke hoofdrol.

In 1815 werden de voormalige Oostenrijkse Nederlanden (het huidige België) met het grondgebied van de Oude Republiek verenigd om te dienen als buffer tegen het verslagen Frankrijk. Zo ontstond het Verenigd Koninkrijk, voor Europese begrippen een middelgroot land met een groot koloniaal bezit. De energieke Willem (bijnaam 'koning-koopman') probeerde de oude economische bloei te herstellen door in de drie delen van zijn land (het noorden, zuiden en Indië) de sterke kanten van de economie

te stimuleren. Het zuiden, waar al vroeg een Industriële Revolutie had plaatsgevonden, moest zich richten op de productie van consumptiegoederen, de handelaren uit het noorden moesten die producten vervolgens de wereld over brengen en de inwoners van de koloniën konden ten slotte de kostbare tropische goederen leveren. De koning liet tussen Noord en Zuid kanalen en wegen aanleggen om het vervoer van de goederen te vergemakkelijken. Zelf trad hij ook op als investeerder. Voor de handel met Nederlands-Indië richtte hij in 1824 de Nederlandsche Handelmaatschappij op. In Indië werd het cultuurstelsel ingevoerd, dat de inlandse bevolking verplichtte, een deel van het jaar op het land te werken voor het koloniale bewind. De producten werden dan door De Nederlandsche Handelmaatschappij verkocht.

Ondanks zijn economische activiteiten, viel de koning bij de Belgen niet in de smaak. De Belgische liberalen zagen in hem een vorst die uit was op de absolute macht en niet bereid was om meer inspraak van de ontwikkelde elite te dulden. De Belgische katholieken maakten bezwaar tegen de inmenging van de protestantse koning in de opleiding van priesterstudenten. In 1830 lieten de Brusselaars zich door de aria 'Amour sacré de la patrie', die in hun

schouwburg ten gehore werd gebracht, inspireren tot een opstand. Willem I stuurde er een leger op af, maar dat mocht niet baten. België verkreeg zijn onafhankelijkheid. Niettemin hield hij het leger nog negen jaar op de been, tegen hoge kosten, wat zijn reputatie in Nederland ernstig beschadigde. In 1839 erkende hij eindelijk de Belgische onafhankelijkheid. Het jaar erop deed Willem I gedesillustreerd afstand van de troon.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Symbolen en rituelen rond de monarchie
Willem I, de koning-koopman
De Belgische opstand (schouwburg, Jan van Speyck: "dan liever de lucht in")

Voortgezet onderwijs

De ontwikkeling van de positie van de koning in het Nederlandse staatsrecht
De koloniale politiek van Nederland
Potgieter en de Jan Saliegeest
De internationale verhoudingen in Europa in 1830:
Wener Congres
De grenzen van 1839

Heden en verleden

De monarchie: betekenis, voors en tegens
Verhouding Nederland-België/Vlaanderen

In de schatkist

Stamboom van het Oranjenhuis

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Het Paleis op de Dam
Frederiksoord

Jeugdboeken

Martine Letterie, *Ver van huis* (10+)

Achtergrondliteratuur

Frits Rovers, *'Dan liever de lucht in'. Jan van Speijk en de Belgische Opstand.* (Verloren Verleden 12), Hilversum 2000.
Maartje Janse, *De geest van Jan Salie. Nederland in verval?* (Verloren Verleden 17), Hilversum 2002.
Thomas von der Dunk, 'Amsterdam: het Paleis op de Dam' in Jan Bank en Marita Mathijssen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw.* Amsterdam 2006.

Websites

www.bmz.amsterdam.nl/adam/nl/groot/paleis.html
www.anno.nl/anno/anno/1001589.html

1839

De eerste spoorlijn

De versnelling

Op 20 september 1839 werd de eerste spoorlijn in Nederland feestelijk geopend. De stoomlocomotief 'De Arend' deed er 25 minuten over om van Amsterdam naar Haarlem te rijden. Veel mensen vonden het maar niets: het ging veel te hard en met veel te veel lawaai. Was die nieuwigheid wel nodig en was het wel veilig? In het begin van hetzelfde jaar was bij Gent nog de stoomketel van een vertrekkende trein uit elkaar gespat. Dit kon toch nooit goed gaan en de trekschuit was toch een prima vervoermiddel?

Ondanks al die aanvankelijke scepsis luidde de eerste trein een tijdperk in van enorme verandering. Het traject Amsterdam-Haarlem werd al snel uitgebouwd tot wat de 'Oude Lijn' wordt genoemd, van Amsterdam naar Rotterdam. De tweede belangrijke spoorlijn werd vanaf 1843 aangelegd: van Amsterdam

naar Utrecht. Meer lijnen volgden, allemaal geëxploiteerd door verschillende spoorwegmaatschappijen. Rond 1900 was de trein het belangrijkste vervoermiddel in Nederland.

Het is tegenwoordig bijna niet meer voor te stellen wat voor enorme veranderingen de trein teweeg heeft gebracht in de Nederlandse samenleving. Voor de komst van het spoor was reizen bijzonder tijdrovend, voor de meeste mensen duur, en soms zelfs gevaarlijk. De trein heeft ons land in termen van reistijd veel kleiner gemaakt. De verbeterde verbindingen en het reisgemak hebben veel bijgedragen tot de eenwording van Nederland: mensen uit verschillende streken kregen meer contact en de staat kon het nationale territorium beter organiseren.

Het spoorwegennet was een voorwaarde voor de industrialisatie van Nederland, die pas na 1870 goed van de grond kwam.

Grondstoffen, producten en ook arbeiders moesten immers vervoerd worden. En de industrialisatie droeg op haar beurt weer bij tot de verdere uitbouw van het spoorwegennet. In het begin van de twintigste eeuw had Nederland een dicht net van spoorwegen. Vanaf de jaren dertig werden echter veel lijnen, vooral de buurtspoorwegen, gesloten. Alle spoorlijnen werden in 1938 onder-

gebracht bij een nationale organisatie: de NV Nederlandse Spoorwegen, die tot de reorganisatie van 1995 bleef bestaan. De politiek en allerlei belangenorganisaties bemoeien zich intensief met de nu geprivatiseerde NS en haar dienstverlening. Dat geeft aan dat het spoor nog steeds een vitaal onderdeel is van de Nederlandse samenleving.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Verkeer en vervoer (van trekschuit naar trein en verder)
Van stoommachine tot stoomtrein

Voortgezet onderwijs

Infrastructuur in Nederland, ook in Europees perspectief
De Engelse Industriële Revolutie
De industrialisatie van Nederland
Mobiliteitsvraagstukken

Heden en verleden

Wat zijn de voor- en nadelen van openbaar vervoer in vergelijking met privé-vervoer?
Spoorwegen nu (vergelijking reistijden negentiende eeuw en nu)
Nederland: van handelsnatie naar industrie en weer terug?

In de schatkist

Een oud model miniatuurtrein, liefst 'De Arend'
Het eerste kaartje Amsterdam-Haarlem
Stoommachine

Verwijzingen

Er op uit

Utrecht: Spoorwegmuseum
Utrecht: Mobilion
Brussel: Museum Belgische Spoorwegen

Jeugdboeken

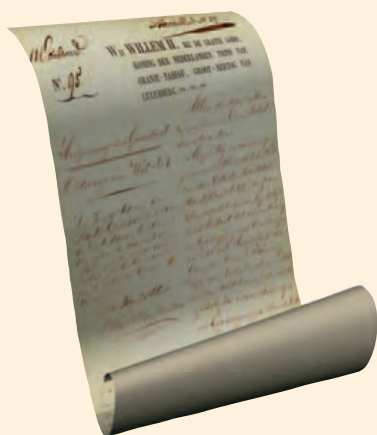
Arend van Dam, *Complot op het spoor* (9+)

Achtergrondliteratuur

Guus Veenendaal, 'Haarlem: Centraal Station. De eerste spoorweg in Nederland' in Jan Bank en Marita Mathijsen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2006.

Websites

www.kinderpleinen.nl/spoorwegen.html
www.spoorwegen.startkabel.nl/k/spoorwegen/index.php?nr=1
www.ns.nl

1848

De Grondwet

De belangrijkste wet van een staat

De Grondwet is de belangrijkste wet van een staat. (Je spreekt over een 'staat' wanneer er macht wordt uitgeoefend over een volk dat op een grondgebied woont.)

De Grondwet bepaalt wie de macht in de praktijk uitoefenen in zo'n staat en hoe dat gebeurt. De Nederlandse Grondwet regelt bijvoorbeeld wat de rol is van de koning(in) en van de ministers. Ook bepaalt de Grondwet hoe de andere wetten moeten worden gemaakt, wat de rechters doen, en wat het werk is van gemeenten en provincies. Bovendien stelt de Grondwet vast welke invloed en macht het Nederlandse volk heeft in de staat.

Helemaal aan het begin van de Grondwet staan de rechten die burgers hebben tegenover de staat: de grondrechten. Bij die grondrechten gaat het dus niet om rechten die de burgers onderling – 'tegenover elkaar' – hebben, maar om het recht van burgers op hun eigen leven zonder dat de staat zich met hun opvattingen en levenskeuzes bemoeit.

Het allereerste artikel van de Grondwet belooft dat alle mensen, hoe verschillend ze

ook zijn en welke verschillende opvattingen ze ook hebben, door de staat gelijk worden behandeld. In de artikelen daarna zegt de Grondwet, onder andere, dat burgers het recht hebben om hun eigen godsdienst te beoefenen, het recht om vrij met elkaar van gedachten te wisselen en het recht om hun mening in het openbaar te verkondigen.

De staat mag zulke vrijheden – zoals vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting – alleen beperken als het echt nodig is. Het kan bijvoorbeeld nodig zijn iemands vrijheid te beperken als hij een bedreiging vormt voor anderen. In zo'n geval mag de staat ingrijpen, maar dat moet dan wel volgens de wet gebeuren.

In de Middeleeuwen was er nog geen Grondwet. De vorst had de macht en hoefde zich zelf niet aan de wet te houden. In de tijd daarna kregen sommige groepen mensen wel rechten tegenover hun vorst, maar pas sinds de achttiende eeuw heeft iedereen rechten en moet iedere instantie die de macht uitoefent zich aan de wet houden. In 1798 werd dit in Nederland vastgelegd

in een Grondwet; de 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden', die nog steeds geldt, werd opgesteld in 1815.

De Grondwet kan minder gemakkelijk worden gewijzigd dan andere wetten. Toch zijn er wel grote grondwetsherzieningen geweest. In 1848 stemde Koning Willem II ermee in de Grondwet zo te wijzigen dat de koning minder macht kreeg en het volk meer. De verandering was zo ingrijpend dat de 'Grondwet van 1848', opgesteld door de staatsrechtgeleerde Thorbecke, wel wordt gezien als het begin van de democratie. Niettemin werd pas in 1917 het kiesrecht ingevoerd voor alle mannen; vrouwen kregen toen voor het eerst passief kiesrecht. In 1922 werd eindelijk ook het actief vrouwenkiesrecht in de Grondwet opgenomen.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Gelijkheid en non-discriminatie
Vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst
De taken van de koning(in)

Voortgezet onderwijs

Trias politica: verdeling van bevoegdheden over diverse organen van de staat
Het verschil tussen klassieke grondrechten en sociale grondrechten
Botsing van grondrechten: bijvoorbeeld vrijheid van godsdienst versus vrijheid van meningsuiting.
Het non-discriminatiebeginsel van artikel 1 van de Grondwet. Gelijkheid voor de wet garandeert de burgers de vrijheid om ongelijk te zijn en toch gelijk te worden behandeld door de overheid
Verhouding tot internationaal recht: grondwettelijke vrijheden ook gewaarborgd door mensenrechtenverdragen

Heden en verleden

De tegenwoordige vorming van de regering na verkiezingen
In welke discussies beroept men zich nog op de Grondwet?
De universele verklaring van de rechten van de mens

In de schatkist

Een exemplaar van de huidige grondwet

Verwijzingen

Er op uit

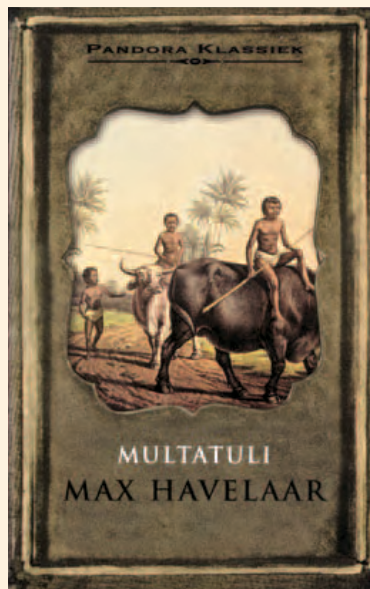
Bezoek aan de Tweede Kamer
Bezoek aan een rechtbank
Bezoek aan de gemeenteraad

Achtergrondliteratuur

Jan Drentje, 'Den Haag: het Plein. De grondwetswijziging van 1848, liberaal onder Oranjes hoede' in Jan Bank en Marita Mathijsen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2006.
De Grondwet van Nederland, met een voorwoord van H.D. Tjeenk Willink en inleiding van Henk te Velde.

Websites

wetten.overheid.nl/cgi-bin/deeplink/law1/title=GRONDWET
www.parlement.com/9291000/modulesf/gczvv5nv

1860

Max Havelaar

Aanklacht tegen wantoestanden in Indië

In 1859 schreef een teleurgestelde ambtenaar uit Nederlands-Indië, Eduard Douwes Dekker, onder de schuilnaam Multatuli een boek met als titel *Max Havelaar of de koffi-veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*. Dat boek was een felle aanklacht tegen de misstanden als gevolg van het Nederlandse bewind in Nederlands-Indië.

Het boek is een raamvertelling met verschillende verhaallijnen die in elkaar geweven zijn. Het opent met het verhaal van Batavus Droogstoppel, makelaar in koffie, het schoolvoorbeeld van een kleinburgerlijke, fantasieloze, gierige man die symbool staat voor hoe Nederland van de Nederlands-Indische kolonie profiteerde. Droogstoppel krijgt op een dag bezoek van een oud klasgenoot, Sjaalman, die hem vraagt een manuscript uit te geven.

Dan volgt – onderbroken door commentaar van Droogstoppel – het verhaal van dat

manuscript, dat in grote lijnen de werkelijke belevenissen vertelt van Multatuli alias Max Havelaar als assistent-resident in Nederlands-Indië. (Dit is voor een groot deel de geschiedenis zoals schrijver Eduard Douwes Dekker die zelf als ambtenaar had meegemaakt.) Assistent-resident Havelaar neemt het op voor de onderdrukte inlanders, de Javanen, maar wordt daarin tegengewerkt door zijn Nederlandse superieuren en lokale profiteurs die met de Nederlanders gemene zaak maken.

In het boek zijn ook een aantal inheemse verhalen verweven, zoals de beroemde vertelling van Saïdjah en Adinda. Onder dit aangrijpende liefdesverhaal gaat een felle aanklacht schuil tegen de uitbuiting en wreedheden waaronder de Javanen te lijden hebben. Aan het slot van het boek richt Multatuli zich in een vlammend betoog rechtstreeks tot koning Willem III, die als staatshoofd eindverantwoordelijk is voor alle

misstanden en corruptie in Nederlands-Indië.

In eerste instantie werd het boek kritisch ontvangen, maar al snel maakte het furore en het werd vele malen herdrukt, tot op de dag van vandaag. Het boek is inmiddels in

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het leven van Nederlanders in Indië
Het levensverhaal van Multatuli (incl. *Woutertje Pieterse*, met mooie schoolschènes)
Rijstbouw in Indonesië

Voortgezet onderwijs

Opkomst en afschaffing van het cultuurstelsel
De figuur Batavus Droogstoppel als typische Nederlander
Het adatrecht
Retorische analyse van Max Havelaars rede tot de hoofden van Lebak
Nederland als kolonisator vergeleken met Engeland en Frankrijk

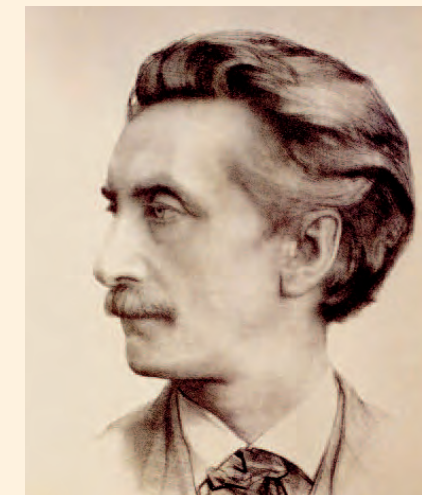
Heden en verleden

Kunstenaar en politiek
Wat probeert de stichting Max Havelaar tot stand te brengen? Is de keuze van deze naam gerechtvaardigd?
Sprookjes uit verschillende culturen (n.a.v. Saïdjah en Adinda)

In de schatkist

Een editie van *Max Havelaar*
Rijst, suiker, thee uit Indonesië

meer dan 140 talen uitgegeven en werd in 1999 door de Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer in de New York Times betiteld als 'The Book That Killed Colonialism'.

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Multatuli-museum
Amsterdam: Tropenmuseum

Jeugdboeken

Saïdjah en Adinda (editie Ad Jonker)
Multatuli, kinderen en school: fragmenten uit *Woutertje Pieterse*

Achtergrondliteratuur

D. van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. Amsterdam 2002.
Hella S. Haasse, *Bij de les. Schoolplaten van Nederlands-Indië*. Amsterdam/Antwerpen 2004.

Websites

www.multatuli-museum.nl/multatuli
(waar ondermeer het artikel van Pramoedya in de *New York Times*)
www.iisg.nl/bwsa/bios/douwes-dekker.html

negentiende eeuw

Verzet tegen kinderarbeid

De werkplaats uit, de school in

In de negentiende eeuw was kinderarbeid een normaal verschijnsel. Kinderen werkten op het land, in de winkel of in de werkplaats. Dat werd niet alleen nuttig gevonden – ze konden daar wat van leren – maar was vaak ook nodig om het gezinsinkomen te verhogen. Toen door de Industriële Revolutie kinderen ook in fabrieken aan het werk werden gezet, rezen er steeds meer bezwaren – althans tegen kinderarbeid in de fabrieken.

De werkomstandigheden waren daar meestal heel slecht. Bekend is het verhaal van de glasfabriek van Petrus Regout in Maastricht, waar de ovens dag en nacht brandden. De fabriek draaide met twee ploegen die elk twaalf uur moesten werken. Kinderen van acht tot tien jaar oud liepen zo rond twaalf uur 's nachts halfslaperig over straat om aan hun werk te beginnen. Regout vond dat niet zo'n probleem. Volgens hem konden de kinderen wel wat slaap missen.

Omstreeks 1860 nam de kritiek op de kinderarbeid toe. Doktoren en onderwijzers

legden uit dat het werk ongezond was en dat kinderen thuis hoorden in de schoolbanken. Fabrieksdirecteuren begonnen in te zien dat ze kinderen beter pas in dienst konden nemen nadat ze hun lagere school hadden afgemaakt. Kinderen van twaalf jaar en ouder die konden lezen en schrijven, waren immers beter inzetbaar in de fabriek. De fabriekseigenaren kregen tegelijkertijd minder behoefte aan kinderhanden omdat steeds meer werk door machines werd overgenomen. Ook de ouders werden aangestoken door de mentaliteitsverandering. Toen hun lonen begonnen te stijgen en de aanvullende inkomsten uit kinderarbeid dus minder noodzakelijk werden, begonnen ze hun kinderen meer en langer naar school te sturen.

Twee wetten hebben aan deze ontwikkeling bijgedragen. De Kinderwet van Van Houten (uit 1874) verbood de arbeid van kinderen tot twaalf jaar in werkplaatsen en fabrieken. Dat betekende overigens niet dat fabrieksarbeid van kinderen onmiddellijk

geheel werd uitgebannen. Bovendien was landarbeid door kinderen niet verboden. De Leerplichtwet van 1900 maakte een definitief einde aan de kinderarbeid. Vanaf dat moment waren de ouders verplicht hun

kinderen van zeven tot en met twaalf jaar naar school te sturen. In de praktijk deden de meeste ouders dat al. Rond 1900 bezocht negentig procent van de kinderen een school.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Kinderen als fabrieksarbeiders (nog maar honderd jaar geleden)
Levensomstandigheden aan de onderkant van de samenleving in de negentiende eeuw
De verbetering van het lager onderwijs in de negentiende eeuw.

Voortgezet onderwijs

De roman (aanklacht) *Fabriekskinderen* van J.J. Cremer
Industrialisatie in Nederland in vergelijking met landen als België en Engeland
Charles Dickens
De schoolstrijd
Sociale wetgeving in Nederland op de lange termijn

Heden en verleden

Kinderarbeid op dit moment in Derde-Wereldlanden

In de schatkist

negentiende-eeuws leesplankje of schrijfgerei dat gebruikt werd op de lagere scholen

Verwijzingen

Er op uit

Leiden: museum De Lakenhal
Losser: Twents textielmuseum
Rotterdam: Nationaal schoolmuseum (heeft klaslokalen waar de sfeer van de negentiende eeuw te proeven is)
Openluchtmuseum in Arnhem heeft diverse negentiende-eeuwse huizen en boerderijen, met verschillende vormen van huisnijverheid

Jeugdboeken

Catherine Chambers, *Kinderarbeid* (10+ info)
Martine Letterie, *Opa Sigaar* (8+)
Martine Letterie, *Broer in de fabriek* (8+)

Achtergrondliteratuur

Willemien Schenkeveld, *Het kinderwetje van Van Houten*. (Verloren verleden 22) Hilversum 2003.
Willemien Schenkeveld, 'Maastricht: de fabrieken van Petrus Regout. Kinderarbeid en de wet-Van Houten' in Jan Bank en Marita Mathijssen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2006.
Theo Thijssen, *In de ochtend van het leven. Jeugderinneringen*. (Eerste druk 1941) Amsterdam 1996.

Websites

www.schooltv.nl/vroegerenzo [kinderarbeid]
www.kennisnet.nl/po/leerkracht/perdagwijzer/kinderarbeid
www.onderwijsmuseum.nl

1853-1890

Vincent van Gogh

De moderne kunstenaar

Ieder jaar komen bijna anderhalf miljoen bezoekers naar het Van Gogh Museum in Amsterdam. Tussen de tachtig en negentig procent van die bezoekers komt uit het buitenland. De Nederlandse schilder Vincent van Gogh is wereldberoemd.

Tijdens zijn leven, in de negentiende eeuw, was dat nog niet zo. Van Gogh had een moeilijk leven, met veel onrust, liefdesverdriet en geldzorgen. Wanhoop hierover dreef hem tot zelfmoord. Pas na zijn dood begon zijn ster te rijzen. Aan de ene kant was dat vanwege zijn schilderijen, want die zijn krachtig, kleurig, eigenzinnig; veel mensen, van alle leeftijden, vinden zijn werk mooi. Aan de andere kant zijn mensen geïnteresseerd in het levensverhaal van Van Gogh. Hij is het schoolvoorbeeld geworden van de even geniale als eenzame kunstenaar.

Van Gogh werd in 1853 in het Brabantse dorp Zundert geboren en reisde op jonge leeftijd al veel door Nederland en Europa. In 1885 maakte hij in Nuenen het beroemde schilderij 'De aardappeleters', een somber portret van een boerenfamilie. Het jaar daarop ging hij naar Parijs. Zijn broer Theo, die daar kunsthandelaar was, liet hem schilderijen en tekeningen zien van de impressionisten, schilders die verfijnder omgingen met licht en kleur dan hij gewend was. Ook raakte Vincent onder de indruk van Japanse prenten.

In 1888 huurde hij een atelier in Zuid-Frankrijk: het 'Gele Huis' in Arles. Aan zijn zus Wil schreef hij dat de uitbundige natuur van het Zuiden vroeg om een nieuwe manier van schilderen: 'Absoluut kleurig; hemelsblauw, roze, oranje, vermiljoen, hoog geel,

heldergroen, helder-wijnrood, violet'. Hij maakte landschappen en, omdat hij geen geld had voor een model, veel zelfportretten.

De Franse kunstenaar Paul Gauguin kwam bij hem logeren, maar ze kregen ruzie. Van Gogh raakte zo in de war dat hij Gauguin bedreigde met een scheermes; even later sneed Van Gogh, per ongeluk of expres, een stuk van zijn eigen linkeroor af. Op sommige zelfportretten zie je hem dan ook met zijn oor in het verband.

Van Gogh kreeg steeds meer last van zenuwziekte, hij liet zich een tijd opnemen

in een psychiatrische inrichting, waar hij beroemde schilderijen maakte van cipressen en de sterrennacht. Op 27 juli 1890 liep hij een korenveld in en schoot zichzelf in de borst. Hij overleed twee dagen later.

Tegenwoordig is Vincent van Gogh zo'n gewaardeerde kunstenaar dat zijn werk over de hele wereld in musea hangt en veel geld waard is. Een portret van de cafébazin in Arles, 'L'Arlésienne', werd in 2006 in New York geveild voor 40,3 miljoen dollar (33,9 miljoen euro). Dat is vergelijkbaar met de prijs van een Boeing 737 passagiersvliegtuig.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Ontwikkeling in het werk van Van Gogh aan de hand van enige schilderijen
Kleuren en hun effect
De waardering voor Van Gogh in binnen- en buitenland vandaag de dag

Voortgezet onderwijs

Invloeden op en van Vincent van Gogh
De Haagse School
Fotografie en schilderkunst
De Beweging van Tachtig
Kunst en de markt (verzamelaars vanaf Theo, musea, kunsthandel, veilingwezen)

Heden en verleden

Wat betekent 'mooi' in de zin: Ik vind Van Goghs zonnebloemen mooi?
Plaats in China waar ze aan de lopende band kopieën van Van Gogh vervaardigen ('Van Gogh from the sweatshop': *Spiegel online*, 23 augustus 2006)
Marktwaaarde van Van Gogh, musea en privé-verzamelaars

In de schatkist

Kubus met schilderijen van Van Gogh
Replica van een brief aan zijn broer Theo

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Van Gogh Museum
Otterlo: Museum Kröller-Müller
Maastricht: Tefaf (jaarlijkse beurs)
Den Haag: Panorama Mesdag

Jeugdboeken

Ceciel de Bie, *Mijn broer Vincent van Gogh. Een kunstboek voor kinderen over Theo en Vincent van Gogh*. Zwolle: Waanders, 2002.
Frank Groothof, 'Vincent en Theo, broeders in de kunst'. Een kennismaking met Vincent van Gogh en zijn broer Theo, met het Van Gogh Museum en met de collectie. Voor groep 3 t/m 8. Te bestellen bij de afdeling Educatie van het Van Gogh Museum: email onderwijs@vangoghmuseum.nl (10+ info)
Sean Connolly, *Het leven en werk van Vincent van Gogh* (7+ info)

Achtergrondliteratuur

Leo Jansen, 'Nuenen: Gerwenseweg 4. Vincent van Gogh schildert de aardappeleters' in Jan Bank en Marita Mathijsen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2006.
H. van Crimpen en M. Berends-Alberts (red.), *De brieven van Vincent van Gogh*. Den Haag 1990.

Websites

www.kmm.nl (Kröller-Müller Museum)
www.vangoghmuseum.nl
www.vggallery.com/international/dutch (complete werk)
www.vangoghzundert.nl (geboorteplaats)
www.vangogh-nuenen.com/nl_index.htm (Van Gogh te Nuenen)

1854-1929

Aletta Jacobs

Vrouwenemancipatie

Aletta Jacobs was de eerste vrouw in de geschiedenis van Nederland die officieel werd toegelaten tot de universiteit. Dat was in 1871. Als scholiere had zij een brief geschreven aan Thorbecke, de eerste minister, met het verzoek om te worden toegelaten tot 'de academische lessen'. Zij wilde namelijk niets liever dan arts worden. Thorbecke antwoordde binnen een week, maar niet aan Aletta zelf. Hij schreef haar vader dat het goed was. Het is dus te danken aan een meisje van zeventien dat in 1871 de universiteiten in Nederland voor meisjes werden opengesteld. Vóór die tijd waren universiteiten en ook de meeste scholen

alleen voor jongens toegankelijk. Alleen Anna Maria van Schurman, een geleerde vrouw die leefde in de zeventiende eeuw (ze beheerste meer dan tien talen) had ooit wat colleges mogen volgen in Utrecht. Maar dat wel van achter een gordijntje, om de jonge studenten niet af te leiden.

Haar hele leven is Aletta Jacobs voor de rechten van vrouwen opgekomen. Als arts opende zij bijvoorbeeld een praktijk die vrouwen hielp aan voorbehoedsmiddelen, zodat zij niet ieder jaar zwanger werden. Ook trok zij ten strijde tegen misstanden in het winkelbedrijf. In haar Amsterdamse artspraktijk had zij gemerkt dat winkel-

meisjes veel lichamelijke klachten hadden omdat zij de hele werkdag (wel elf uur lang) moesten blijven staan. Dankzij Aletta Jacobs kwam er een wet tot stand die winkels verplichtte 'zitgelegenheid' voor hun personeel in te richten. Vijftig jaar lang heeft zij ook gestreden voor het algemeen vrouwenkiesrecht, samen met andere vrouwen en mannen die opkwamen voor de rechten van de vrouw. Die vrouwen noemden zich 'feministen' en lieten zich veelvuldig horen: ze organiseerden tentoonstellingen, gaven kranten en pamfletten uit, richtten verenigingen op, demonstreerden en boden petities aan. Het duurde tot 1919 voor het vrouwenkiesrecht in de Grondwet werd opgenomen. In 1922 gingen de Nederlandse vrouwen voor het eerst naar de stembus. Aletta Jacobs was toen 68 jaar oud.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Beroemde vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis zoals Jacoba van Beieren, Kenau Simons Hasselaar, Anna Maria van Schurman, Betje Wolff, Wilhelmina Drucker, koningin Wilhelmina, Joke Kool-Smit, koningin Beatrix

Het huishouden in het verleden; vrouwenemancipatie thuis en op het werk

De opkomst van de arbeidersbeweging

Voortgezet onderwijs

De strijd voor algemeen kiesrecht

De eerste feministische golf en andere emancipatiebewegingen

Dolle Mina en de jeugdrevolte van de jaren zestig
Internationale vergelijking van toekennen van rechten aan vrouwen (stemrecht, onderwijs, recht op arbeid, etc)

Geneeskunde als mannen- en vrouwenvak

Heden en verleden

Is de emancipatie van vrouwen voltooid?

In de schatkist

Attributen van vrouwenbeweging (speldje met vrouwenteken etc)

Ansichtkaarten met leuzes voor vrouwenkiesrecht (uitgegeven door IIAV)

Politiek is eeuwenlang een mannenwereld geweest en gebleven, net zoals de universiteit, de kerk en het leger. Men vond dat vrouwen ondergeschikt waren aan de man: zij hoorden te zorgen voor het huishouden en de kinderen, en konden daarom niet meedoen aan het publieke leven. Kritiek op dit 'patriarchale' denken is er altijd wel geweest, maar echte veranderingen kwamen pas in de twintigste eeuw. Daar was nog wel een 'tweede feministische golf' voor nodig. In de jaren zestig voerden 'dolle mina's' acties voor bevrijding van de vrouw. Zij wilden niet als hun moeders veroordeeld worden tot een huisvrouwenbestaan. In 1980 werd de 'wet op gelijke behandeling' aangenomen.

77

Verwijzingen

Er op uit

Heesch: Poppenhuismuseum
Arnhem: Openluchtmuseum

Jeugdboeken

Kaye Stearman, *Feminisme* (12+ info)

Achtergrondliteratuur

Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929*. Amsterdam 2005.

Fia Dieteren, Els Kloek en Antoinette Visser, *Naar Eva's beeld. De geschiedenis van de vrouw in de Europese cultuur*. Amsterdam 1987.

Judith Amsenga, 'Dolle Mina (1969-1977)', in Els Kloek (red.), *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. (Verloren Verleden 24), Hilversum 2004.

Websites

www.alettajacobs.org
www.vrouwenlexicon.nl
www.iiav.nl

1914-1918

De Eerste Wereldoorlog

Oorlog en neutraliteit

Van 1914 tot 1918 woedde in Europa een ‘grote oorlog’, die voor Nederland wel consequenties had, maar waarvan de gruweligheden Nederland bespaard bleven. In deze Eerste Wereldoorlog stonden de ‘centralen’ (Duitsland, Oostenrijk en Turkije) tegenover de ‘geallieerden’ (Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland). Maar het waren vooral de soldaten van de twee partijen die tegenover elkaar stonden, in de kilometerslange loopgraven. Als ze daar beschoten werden, konden ze niet veel meer doen dan dekking zoeken voor de ontplofende granaten en het beste ervan hopen. Nog machtelozer waren ze als ze de vijand moesten aanvallen. Zodra ze uit de loopgraven kwamen, werden ze door de tegenpartij opgewacht met machinegeweren en zonder pardon neergeschoten. Nieuw in deze oorlog was het gebruik van gifgas. Het was een oorlog die miljoenen slachtoffers

eiste. Toen de Verenigde Staten in 1917 de kant van de geallieerden kozen, raakten die aan de winnende hand. In november van het volgende jaar gaven de centralen zich gewonnen.

Nederland was neutraal gebleven, dat was al langer de basis van de Nederlandse buitenlandse politiek. Wel was er een mobilisatie van het leger afgekondigd om het eigen grondgebied te verdedigen. Verder kreeg het land te maken met de randverschijnselen van de oorlog. Grote aantallen Belgische vluchtelingen moesten worden opgevangen, onder meer in tentenkampen. De werkloosheid groeide door de teruggelopen internationale handel, terwijl veel koopvaardijschepen werden getorpedeerd. Voedsel werd schaars en ging op de bon. In 1917 en 1918 plunderden wanhopige huisvrouwen in Amsterdam en Rotterdam voedselvoorraden.

Veel Europese landen kregen in en na de oorlog te maken met revolutionaire omwentelingen. In Rusland werd de tsaar van zijn troon gestoten en vermoord, en in Duitsland en Oostenrijk-Hongarije werd het keizerrijk vervangen door een republiek.

In Nederland werden in de oorlog ingrijpende politieke veranderingen doorgevoerd.

In 1917 werd het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd. Toen de oorlog ten einde liep, volgde in 1919 het algemeen vrouwenkiesrecht. Vanaf 1919 is Nederland een volledig democratisch land: iedere volwassen man en vrouw kan zijn of haar stem uitbrengen bij de verkiezingen.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Loopgravenoorlog; de slag bij de Somme
Het ‘aardappeloproer’
Het begrip neutraliteit

Voortgezet onderwijs

Het verloop van de oorlog, doorslaggevende momenten daarin
Sociaal-politieke veranderingen in autoritair geregeerde landen (Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Duitsland)
Sociaal-politieke veranderingen in democratische landen (bijvoorbeeld Groot-Brittannië en Nederland)
Het idee van de ‘totale’ oorlog
De oorzaken van de Eerste Wereldoorlog, en de doorwerking naar de Tweede

Heden en verleden

Zijn alle wapens in de oorlog toelaatbaar? Betrek daarbij welke wapens er in de Eerste Wereldoorlog werden ingezet
Vergelijk de internationale verhoudingen in Europa aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog met die van nu

In de schatkist

Brieven en gedichten van soldaten aan het front
Gasmasker

Verwijzingen

Er op uit

Ieper en omgeving (Zuidwest-Vlaanderen) zijn de reis waard, met name het museum In Flanders Fields en het dagelijkse ereloot van ‘The last post’

Jeugdboeken

D. Adams, *Oorlog in de loopgraven* (12+ info)
Ann Kramer, *Vrouwen en de oorlog* (12+ info)
Stewart Ross, *De Eerste Wereldoorlog* (12+ info)
L. Granfield, *In Flanders fields* (13+)
Michael Morpurgo, *Soldaat Peaceful* (13+)
Karel Verleyen, *De Eerste Wereldoorlog 1914-1918*.
Alle grote gebeurtenissen van Sarajevo tot Verdun (14+ info)

Achtergrondliteratuur

Paul Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog: 1914-1918*. Amsterdam 2001.

Websites

www.wereldoorlog1418.nl
www.geschiedenisvoorkinderen.nl
eerstewereldoorlog.startpagina.nl
www.inflandersfields.be

1917-1931

De Stijl

Revolutie in de vormgeving

De beroemde 'rood-blauwe stoel' uit 1918 van Gerrit Rietveld is niet alleen rood en blauw: het onderstel is geel en zwart.

De stoel voldoet daarmee nog wel aan de eisen die de kunstenaars van De Stijl aan beeldende kunst stelden. Ze vonden dat alleen de drie primaire kleuren (rood, blauw en geel) en de drie 'niet-kleuren' (zwart, grijs en wit) mochten worden gebruikt. Verder moesten alle lijnen recht zijn en ook de hoeken.

Hun kleurprincipes zie je bijvoorbeeld nog terug in het werk van Dick Bruna ('Nijntje'). Inderdaad werd Dick Bruna beïnvloed door De Stijl, maar hij week meteen weer van de strenge uitgangspunten af door groen te gebruiken en ronde lijnen.

Belangrijker dan de vormgeving van De Stijl is de inhoudelijke opdracht die de kunstenaars zichzelf stelden. Kunst moest niet de werkelijkheid weergeven, maar de harmonie uitbeelden die volgens hen de wet was van

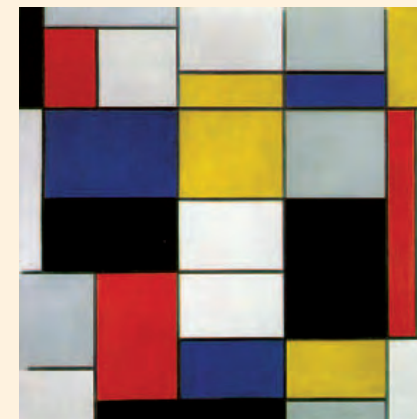
het heelal. Voor die harmonie had je abstracte vormen nodig – rechte lijnen en heldere kleuren. De kunstwerken lieten dus niet het willekeurige humeur van de kunstenaar zien, maar hielpen het publiek op weg naar waarheid en zuiverheid.

De Stijlgroep en maandblad 'De Stijl' werden opgericht in 1917. Het valt te begrijpen dat juist tijdens de chaos van de Eerste Wereldoorlog een verlangen ontstond naar harmonie. Het maandblad bleef bestaan tot in 1931, toen de schilder Theo van Doesburg stierf. Daarna viel de groep uiteen. De kunstenaars van De Stijl vormden overigens niet een vaststaande groep: de samenstelling wisselde. De architect Gerrit Rietveld en de schilder Piet Mondriaan, twee van de belangrijkste leden, hebben elkaar zelfs nooit ontmoet.

De Stijl was zeer internationaal georiënteerd en heeft internationaal naam gemaakt. Toch is de stroming hecht in de Nederlandse

traditie verankerd. De kunsthistoricus H.L.C. Jaffé heeft ooit gezegd dat het streven van De Stijl naar abstractie, schoonheid en zuiverheid thuishoort in de traditie van de beeldenstorm – en van de sobere, calvinistische kunst die in de zeventiende eeuw werd gemaakt door Nederlandse schilders als Vermeer, Saenredam en De Hooch.

Volgens hem kun je zelfs overeenkomst zien tussen de kunst van De Stijl en het

Vertakkingen

Basisonderwijs

Gerrit Rietveld (1888–1964)
Piet Mondriaan (1872–1944)
Typografie en design

Voortgezet onderwijs

Modernisme
Het Nieuwe Bouwen
Concrete poëzie (typografische poëzie, Paul van Ostaïjen)
Dada
Design (Traditie van Nederlands meubelontwerp en industriële vormgeving)

Heden en verleden

Modern design in Nederland
Moderne architectuur
Hoe zijn eigen huis en school vormgegeven?
Is die vormgeving van invloed op de stemming van degenen die er wonen en werken?

In de schatkist

Stijl-asbak, Mondriaan-ovenwant of Rietveld-placemat

streven van het Nederlandse volk om de natuur de baas te zijn. Het Nederlandse landschap, met zijn precieze en geometrische vormen, zijn rechte lijnen en waterwegen, doet immers wel denken aan een schilderij van Mondriaan. Kortom, geometrie en precisie, abstractie en zuiverheid werden al eeuwen lang in Nederland nagestreefd en dat streven kun je terugvinden in de kunstwerken van De Stijl.

Verwijzingen

Er op uit

Utrecht: Schröderhuis (Gerrit Rietveld)
Rotterdam: Café De Unie (J.J.P. Oud)
Den Haag: Haags gemeentemuseum
Utrecht: Centraal Museum
Amsterdam: Stedelijk Museum

Jeugdboeken

Gaff, *Design 1920-1940* (10+ info)

Websites

www.rietveldschroderhuis.nl
www.dutchdesign.nl

1929-1940

De crisisjaren

Samenleving in depressie

De jaren 1929-1940 worden meestal aangeduid als ‘de crisisjaren’ of als ‘de grote depressie’: een lange periode van krimp in de economie en van grote werkloosheid. De crisis begon in oktober 1929 in de Verenigde Staten na de ‘Beurskrach’ en kreeg al snel de hele wereld in haar greep.

Het aantal werklozen in Nederland bedroeg in 1930 circa 100.000 en kwam in 1936 op een hoogtepunt van 480.000. Daarna daalde het aantal wel enigszins, maar tot in de oorlog bleven honderdduizenden mensen werkloos. Het was voor het eerst dat werkloosheid in Nederland zo’n omvang had bereikt en zo lang duurde. Van elke vier Nederlandse arbeiders was er één langer dan een jaar werkloos.

De regering besloot de werklozen een financiële ondersteuning te geven. De ‘steun’ mocht niet te hoog zijn, anders zouden de werklozen – zo meende men – lui worden. Ze kregen een bedrag dat net voldoende was

om de huur en een eenvoudige maaltijd te betalen. Voor uitgaan, sport of kleren hadden ze geen geld. Om te voorkomen dat de werklozen naast de steun een zwart baantje erbij zouden nemen moesten ze één of twee keer per dag een stempel halen in een stempellokaal. Dit werd als erg vernederend ervaren. Daarnaast konden ze gedwongen worden in de werkverschaffing te werken. Zo kon het gebeuren dat een werkloze onderwijzer met de schop aan het werk moest om sloten te graven of dijken aan te leggen. Uit deze tijd dateren grote openbare werken zoals het Amsterdamse bos.

De regering Colijn koos er verder voor om de hand zoveel mogelijk op de knip te houden. De begroting moest sluitend zijn en aan de waarde van de Nederlandse gulden wilde Colijn lange tijd niet tornen. Deze zuinige politiek kreeg vooral van de socialisten veel kritiek, zij meenden dat de overheid de economie veel sterker moest sturen.

Doordat de regering onmachtig bleek om de crisis op te lossen, kregen veel Nederlanders twijfels over de parlementaire democratie: stond dit systeem niet voor verdeeldheid en gebrek aan daadkracht? Deze kritiek leidde echter niet tot een grote verschuiving bij de verkiezingen naar uiterst links of rechts. De grote democratische partijen konden hun aanhang redelijk vasthouden. De Nationaal Socialistische Beweging, die krachtig leiderschap propageerde, bleef een kleine rechtse partij met een beperkte aanhang.

Na de Tweede Wereldoorlog ontstonden er nieuwe ideeën over de aanpak van het werkloosheidsprobleem. De werkloze werd menselijker en minder wantrouwend benaderd. Daarnaast ging de overheid zich veel meer inspannen om de werklozen aan een baan te helpen.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De leefomstandigheden van mensen mét en zonder werk in de jaren dertig
De opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland
Werkloosheid, de mensen en de staat

Voortgezet onderwijs

Verschillen tussen de aanpak van het werkloosheidsprobleem in Nederland, Duitsland en de Verenigde Staten.
De verschillen tussen het sociaal-economisch beleid in de jaren dertig én in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.
Colijn en de crisis
Keynes en de crisis
Malaise en extremisme

Heden en verleden

Vergelijkingen tussen het leven van werklozen in de jaren dertig en nu
Werkloosheid nu, in Nederland en omringende landen
Overheidsbeleid: zuinig zijn of breed besteden?

In de schatkist

Stempelkaart
Het gratis Fietsbelastingplaatje met een gat voor de werklozen

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: De Burcht, Vakbondsmuseum

Jeugdboeken

Benny Lindelauf, *Negen open armen* (12+)
Aline Sax, *Wij, twee jongens* (emigreren naar VS) (12+)
Miek Dorrestein, *Aardappels met lawaaisaus*

Achtergrondliteratuur

Norbert-Jan Nuy, ‘Het Jorjaanoproer (1934)’, in Els Kloek (red.), *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. (Verloren Verleden 24), Hilversum 2004.
J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950*. Rotterdam 1989.

Websites

www.iisg.nl (Instituut voor sociale geschiedenis)
www.schooltv.nl/vroegerenzo [jaren dertig]
geschiedenis.vpro.nl/programmas [jaren dertig]

1940-1945

De Tweede Wereldoorlog

Bezetting en bevrijding

In 1933 kwam in Duitsland Adolf Hitler aan de macht. Hij was de leider van de NSDAP, die jodenhaat propageerde. De partij profiteerde van de rancune van veel Duitsers over de vernederende manier waarop Duitsland behandeld was na de Eerste Wereldoorlog. Hitler wilde van Duitsland het machtigste land van Europa maken. Eerst richtte hij zijn aanvallen op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, vervolgens wilde hij Duitslands grote tegenstander in West-Europa uitschakelen: Frankrijk. In de aanval op Frankrijk zouden ook Nederland en België worden bezet.

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 werden veel Nederlanders wakker van het gebrom van vliegtuigen, ontploffende bommen en het geratel van tanks. Duitse soldaten waren de grens over getrokken. De oorlog was begonnen. Het Nederlandse leger was veel te zwak om de Duitse aanval te kunnen afslaan. Nadat de Duitsers het centrum van Rotterdam hadden gebombardeerd, en dreigden andere steden dezelfde behandeling te

geven, besloot de Nederlandse legerleiding te capituleren. De regering en de koningin waren toen al uitgeweken naar Engeland.

Aanvankelijk leek de bezetting mee te vallen, maar al snel werd duidelijk wat onvrijheid betekende. Nederlandse mannen werden gedwongen in Duitse fabrieken te werken. Ook werden mensen zonder vorm van proces opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Vooral joden werden vervolgd. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord.

De Duitsers werden bijgestaan door leden van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs. Aan de andere kant stond het verzet, dat vooral tegen het einde van de oorlog veel aanhang kreeg. Het grootste deel van de bevolking was anti-Duits maar passief.

In het najaar van 1944 werd het zuiden van het land bevrijd door geallieerde militairen. Het gebied boven de grote rivieren (met name de steden in de westelijke provincies) kreeg eerst nog te maken met de hongerwinter. Door extreem voedselgebrek verzwakte de bevolking en kwamen enkele

tienduizenden mensen om. In mei 1945 tekende de Duitse commandant de overgave en was heel Nederland bevrijd. Op dat moment was Nederlands-Indië nog in handen van de Japanse bezettingsmacht. Japan capituleerde op 15 augustus 1945.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De Duitse inval in Nederland en het bombardement op Rotterdam

Verhalen uit het verzet: de overval in Leeuwarden, Putten, Hannie Schaft, Engelandvaarders

De NSB

De hongerwinter

De Slag om Arnhem, D-day en de bevrijding in mei 1945

Voortgezet onderwijs

Vormen van collaboratie, aanpassing en verzet van de Nederlandse bevolking.

De Nederlandse neutraliteitspolitiek in de jaren dertig tegenover de Duitse dreiging

Het bombardement op Rotterdam in vergelijking met andere bombardementen (Warschau, Coventry, Dresden)

Collaboratie, aanpassing en verzet van de Nederlandse bevolking

De Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse literatuur (proza en poëzie)

Heden en verleden

Waarom is er nog steeds een jaarlijkse herdenking van Tweede Wereldoorlog op 4/5 mei?

Monumenten die aan de Tweede Wereldoorlog herinneren (in vrijwel elke Nederlandse plaats)

In de schatkist

Distributiebonnen

Persoonsbewijs

Dvd *Kind in de oorlog*, uitgebracht door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Verwijzingen

Er op uit

Overloon: Nationaal oorlogs- en verzetsmuseum
Amsterdam: Verzetsmuseum

Erebegraafplaatsen

Jeugdboeken

Eric Heuvel, *De ontdekking* (Amsterdam 2003);

dit stripboek behandelt op een inzichtelijke manier de dilemma's van de Nederlandse bevolking in oorlogstijd

Zwarte confetti, foto's, verhalen, gedichten en tekeningen over de oorlog (10+)

Paul Biegel, *De karabijn* (8+)

André Boesberg, *Zwarte stad* (Rusland, 1942) (12+)

Herman van Campenhout, *Pikadon* (Hiroshima) (12+)

Mirjam Elias, *Het verlaten hotel*

Reg Grant, *De Tweede Wereldoorlog in Europa* (12+ info)

Dennis Hamley, *De Tweede Wereldoorlog* (12+ info)

Evert Hartman, *Oorlog zonder vrienden* (12+)

Els Pelgrom, *Kinderen van het Achtste Woud* (12+)

Aline Sax, *Mist over het strand* (12+)

Jan Terlouw, *Oorlogswinter* (12+)

Sandi Toksvig, *Hitlers kanarie* (Denemarken) (9+)

Anke de Vries, *Belledonne kamer 16* (Frankrijk) (12+)

Anna en Wout Woltz, *Post uit de oorlog* (Amsterdam) (12+)

Achtergrondliteratuur

L. de Jong, *De bezetting na vijftig jaar*. (3 dln), Den Haag 1990.

Chris van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam/Antwerpen 2001.

David Barnouw, *De hongerwinter*. (Verloren Verleden 6), Hilversum 1999.

Websites

www.spion.nl, een samenwerkingsproject sinds 1999 tussen het Nationaal Comité 4 en 5 mei en de verschillende oorlogs- en verzetsmusea, herinneringscentra en andere makers van educatief materiaal in Nederland.

www.geheugenvannederland.nl [Tweede Wereldoorlog]

1929-1945

Anne Frank

Jodenvervolging

Anne Frank werd in 1929 geboren in een joods gezin in de Duitse stad Frankfurt am Main. In de zomer van 1933 vluchtte het gezin naar Amsterdam. Hitler was in dat jaar in Duitsland aan de macht gekomen en maakte een begin met zijn politiek joden uit het land te verdrijven.

Het gezin kreeg een woning in de Amsterdamse Rivierenbuurt. Anne ging daar naar school en leerde Nederlands spreken. Na de bezetting in mei 1940 nam de Duitse overheid ook in Nederland maatregelen om joden af te zonderen van de rest van de bevolking. Voor Anne was het een ingrijpend moment toen zij afscheid moest nemen van haar medeleerlingen en onderwijzeres, en overgeplaatst werd naar een joodse school. Joden moesten een davidsster gaan dragen, zodat zij herkenbaar zouden zijn op straat. Bij bioscopen, cafés en theaters verschenen bordjes 'Voor Joden verboden'. Vanaf juli 1942 zette de Duitse bezettingsmacht in Nederland een grote operatie in gang

om de joden af te voeren naar Oost-Europa. Joodse gezinnen kregen het bericht dat ze hun koffers moesten pakken om daar te gaan werken. Ze werden van huis opgehaald, op de trein gezet naar het doorgangskamp Westerbork in Drenthe en van daaruit naar vernietigingskampen in Oost-Europa gebracht. Meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen uit Nederland werden daar vermoord. In totaal zijn zo'n zes miljoen Europese joden gedood.

Het gezin Frank dook in 1942 samen met vier andere mensen onder in een huis achter het bedrijf van vader Frank aan de Prinsengracht in Amsterdam. Daar begon Anne aan haar dagboek waarmee ze na de oorlog bekend werd. Ze schreef over haar ervaringen als jong, ambitieus meisje op een benauwd kamertje. Later – als ze weer vrij was – wilde ze schrijfster worden. Twee jaar lang wist de familie zich voor de Duitsers te verbergen, maar toen werden ze verraden en opgepakt. Anne stierf in 1945, vijftien jaar oud, in het

Duitse concentratiekamp Bergen-Belsen. Ook haar moeder en haar zus stierven daar. Alleen vader Otto Frank overleefde het kamp.

Na de oorlog kreeg Otto Frank van Miep Gies, een vrouw die de familie bij de onderduik had geholpen, een stapel schriften overhandigd. Het waren de dagboeken van

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het begrip 'joods' (godsdienstige achtergrond van het begrip).

Nazisme en jodenvervolging in Duitsland

Verzet en hulp aan onderduikers

Vervolging van andere minderheden door de nazi's (zigeuners, homoseksuelen)

Voortgezet onderwijs

Discriminatie van joden door de eeuwen heen

Vergelijking van aantallen joodse slachtoffers in Nederland met andere landen (bijv. Frankrijk en België.)

Medewerking van Nederlanders aan de vervolging van joden

De herinnering aan de holocaust (bijv. via speelfilms)

De staat Israël en de Midden-Oostenproblematiek

Heden en verleden

Welke vormen van antisemitisme bestaan op dit moment?

Welke vormen van discriminatie worden nu tegenover minderheidsgroepen toegepast?

Anne Frank, wereldberoemd (zie via Google)

In de schatkist

Davidsster

Persoonsbewijs met 'J' daarop gedrukt

zijn dochter Anne. Hij ging er een paar uitgeverijen mee langs, en in 1947 werd het dagboek uitgegeven onder de titel *Het Achterhuis*. Wereldberoemd werd het na een Amerikaanse toneelbewerking in 1955, net op tijd om het Achterhuis, dat op de nominatie stond om gesloopt te worden, te sparen.

Verwijzingen

Er op uit

Amsterdam: Anne Frankhuis

Amsterdam: Joods Historisch Museum

Herinneringscentrum kamp Westerbork

Nationaal Monument Kamp Vught

Jeugdboeken

Ceseli Josephus Jitta, *De diamant van opa* (8+)

Ruth van der Zee, *Erika's verhaal* (8+)

Ida Vos, *Wie niet weg is, wordt gezien* (9+)

Eric Heuvel, *De ontdekking* (10+)

Peter van Gestel, *Winterijs* (12+)

John Boyne, *De jongen in de gestreepte pyjama* (Auschwitz) (14+)

Anne Frank, *Het Achterhuis* (Amsterdam) (14+)

R. van der Rol, *Anne Frank* (12+ info)

Clive A. Lawton, *Het verhaal van de Holocaust* (12+ info)

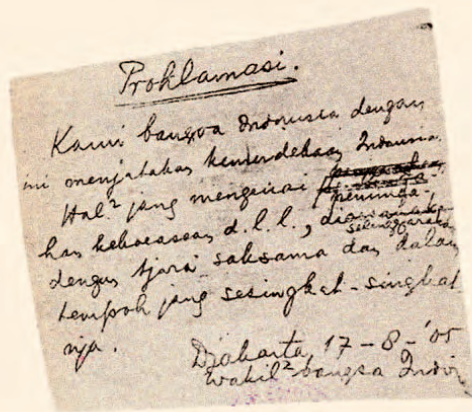
Achtergrondliteratuur

Bob Moore, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van de joden in Nederland*. Amsterdam 1998.

Websites

www.spion.nl

www.annefrank.org

1945-1949

Indonesië

Een kolonie vecht zich vrij

Proklamasi. Kami bangsa Indonesia dengan ini menjatakan kemerdekaan Indonesia...

Wij, het volk van Indonesië, verklaren hierbij dat Indonesië onafhankelijk is...

Zo liet Soekarno op 17 augustus 1945 tijdens een korte plechtigheid op straat in Jakarta aan de wereld weten, dat het koloniale Nederlands-Indië definitief verleden tijd was. Twee dagen eerder had Japan zich overgegeven, na de atoombommen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki. Met die Japanse overgave was een einde gekomen aan de Tweede Wereldoorlog in Azië.

Al voor de Tweede Wereldoorlog bestond in Nederlands-Indië een brede beweging die zich inzette voor zelfbeschikkingsrecht. Leiders als Soekarno, Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir wilden los van Holland, anderen wilden alleen meer autonomie. Maar het Nederlandse gezag hield de touwtjes strak in handen.

En toen kwam in 1942 de Japanse aanval. De geallieerde legers verloren op 27 februari de slag in de Javazee en op 8 maart volgde de capitulatie. De soldaten werden krijgs-

gevangen gemaakt, de meeste Nederlanders geïnterneerd in burgerkampen, en veel mannen werden gedwongen tewerk gesteld. De Japanners ontmantelden het Nederlands-Indische bestuursstelsel en feitelijk hield Nederlands-Indië op te bestaan.

Na 1945 probeerde Nederland het koloniale gezag met onderhandelingen en geweld (door middel van twee zogenoemde Politie Acties) te herstellen. Maar op 27 december 1949 legde het zich, onder grote internationale druk, bij de Indonesische onafhankelijkheid neer. Alleen Nieuw Guinea werd pas in 1962 opgegeven en tenslotte na een overgangsperiode onder VN-toezicht en een omstreden volksraadpleging onder de Papoea's, ingelijfd bij Indonesië. Daarmee werden vanaf 1969 de staatsgrenzen van de huidige Republiek Indonesië dezelfde als die van Nederlands-Indië.

Tijdens de onafhankelijkheidsstrijd was er over en weer heftig gevochten. Tot in de jaren zestig verlieten in totaal ruim 300.000 Nederlanders, Indische Nederlanders, Papoea's en Indonesiërs het land. De meesten gingen naar Nederland. Onder hen waren 12.500

Molukse soldaten van het voormalig Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) en hun gezinnen. Zij kwamen in 1951 naar Nederland, waar hun militair dienstverband werd beëindigd.

Deze dekolonisatiegeschiedenis is nog geen verleden tijd. In 2005 nam Minister van Buitenlandse Zaken Bot deel aan de viering van zestig jaar Indonesische onafhankelijk-

Vertakkingen

Basisonderwijs

De kaart van Indonesië (incl. Nieuw Guinea)
Soekarno, onafhankelijkheidsstrijd en politieke acties
Molukse en Indische Nederlanders

Voortgezet onderwijs

De erfenis van Nederland in Indonesië
De oorlog in de Pacific
De politieke acties en de soevereiniteitsoverdracht
De geschiedenis van de dekolonisatie in Zuid en Zuidoost Azië: India, Indonesië, Vietnam
Vestigen in Nederland; geschiedenis van Molukkers en Indische Nederlanders

Heden en verleden

Relaties tussen Nederland en Indonesië sinds de onafhankelijkheid

In de schatkist

Afbeelding van het Indonesische wapen (met uitleg)
Batik

heid. Nederland erkende daarmee dat Indonesië niet in 1949, maar op 17 augustus 1945 was ontstaan en Bot betuigde spijt dat Nederland toen 'als het ware aan de verkeerde kant van de geschiedenis' was komen te staan, en daarmee aan velen leed had berokkend. Ook voor alle betrokkenen in Nederland was dat een belangrijke, soms confronterende, uitspraak.

Verwijzingen

Er op uit

Monumenten in tal van steden (Indië-monument in Den Haag, etc.)
Utrecht: Moluks Historisch Museum
Arnhem: Openluchtmuseum, Bronbeek
Amsterdam: Tropenmuseum, Verzetsmuseum

Jeugdboeken

Marion Bloem, *Matabia, of een lange donkere nacht* (9+)
Wietke van Dort, *Kind in Surabaja, Indische herinneringen* (9+)
Vivian den Hollander, *Alleen Beer mocht mee* (9+)
Robin Raven, *De vloek van Pak* (9+)
Alet Schouten, *Zoete meisjes en een tijger: een klein meisje in Nederlands Indië 1920-1929* (12+)
Hella Haasse, *Oeroeg* (14+)
Pramoedya Ananta Toer, *Guerrilla familie*, of zijn tetralogie *Aarde der mensen* (14+)

Achtergrondliteratuur

Frans Glissenaar, *Indië verloren, rampspoed geboren*. (Verloren Verleden 19), Hilversum 2003.
Bep Vuyk, *Kampdagboeken*. 1989.

Websites

www.nationaalarchief.nl [knil]
www.nefferkambek.nl (site n.a.v. interviews en fotoboek)
www.onvergetelinkindie.nl

1886-1988

Willem Drees

De verzorgingsstaat

Willem Drees was een van de populairste minister-presidenten die Nederland gekend heeft. Hij stond bekend als ‘vadertje Drees’, een troetelnaam die aangeeft dat deze socialistische premier niet alleen voor zijn eigen achterban, maar voor de hele Nederlandse bevolking een vaderfiguur was. Die rol had hij vooral te danken aan zijn ‘Noodvoorziening voor ouden van dagen’ uit 1947.

Drees werd al jong lid van de sociaal-democratische arbeiderspartij (SDAP), de voorloper van de PvdA. Als wethouder in Den Haag maakte hij de economische crisis van de jaren dertig mee, en probeerde hij de gevolgen ervan voor het gemeentepersoneel te verzachten. Na de oorlog kwam hij in het

kabinet als minister van sociale zaken.

Van 1948 tot 1958 was hij premier van de rooms-rode coalitie.

In verhalen over hem draait het altijd om zuinigheid en eenvoud. De belangrijkste politicus van Nederland had ‘s ochtends geen auto met chauffeur nodig, want hij liep of fietste naar zijn werk. Politici hielden in die jaren nogal van sigaren en drank, maar Drees deed daar niet aan mee. En toen een Amerikaanse diplomaat bij Drees thuis op bezoek kwam om te praten over Amerikaanse financiële steun voor de Nederlandse economie, zou die van mevrouw Drees een kopje thee met een mariakaakje gekregen hebben. De Amerikaan zou hebben gezegd dat een

land met zo’n zuinige minister-president het geld van de Marshallhulp zeker goed zou gebruiken.

Drees is nauw verbonden met de jaren waarin Nederland herstelde van de Tweede Wereldoorlog. De economie moest weer op gang gebracht worden, en daarvoor moest iedereen de handen uit de mouwen steken. De nadruk kwam te liggen op samenwerking, en niet op strijd. Werknemers namen genoegen met lage lonen om Nederland een goede concurrentiepositie te geven ten opzichte van andere landen. Het betekende dat de meesten moesten wachten met de aankoop van een auto of televisie. In de politiek stond samenwerking voorop, ook al was de Nederlandse samenleving in die jaren sterk verzuild en leefden de meeste Nederlanders hun leven in eigen kring. Ze hadden

Vertakkingen

Basisonderwijs

De wederopbouw van Nederland na de Tweede Wereldoorlog; welvaartssprong vanaf het einde van de jaren vijftig

De (opbouw van de) verzorgingsstaat (wat betekende dit concreet voor grote groepen mensen?)

Drees en latere Nederlandse minister-presidenten

Voortgezet onderwijs

De jaren vijftig als beginpunt van ontzuiling
Economische groei en levensstandaard in Nederland in de jaren 50-60 vergeleken met andere landen in Europa

Invloed van de Amerikaanse cultuur in Nederland (van Marshallhulp tot McDonald’s)

Heden en verleden

Hoe komen de huidige grootvaders en grootmoeders aan hun inkomen?

Wat betekent ‘vergrijzing’ en welke problemen levert die vergrijzing in de toekomst misschien op?

De politieke erfenis van Drees

In de schatkist

Een bankafschrift met een AOW-overschrijving

een katholieke voetbalclub of een socialistische wandelvereniging.

De kabinetten van Drees waren kabinetten op brede basis, waarin de katholieken en socialisten de boventoon voerden. Zij bouwden samen de verzorgingsstaat op. De bekendste regeling daarvan is de Algemene Ouderdoms Wet (AOW) uit 1956, waarvoor Drees in 1947 de eerste aanzet had gegeven met zijn Noodvoorziening voor ouderen. Elke bejaarde van 65 jaar en ouder kreeg een uitkering van de staat. Bejaarden spraken in die tijd over ‘trekken van Drees’, alsof Willem Drees dat geld uit zijn eigen portemonnee betaalde. Toen Drees in 1988 overleed, was hij 101 jaar oud; hij heeft dus lang van zijn ouderdomsuitkering kunnen genieten.

Verwijzingen

Er op uit

Openluchtmuseum Arnhem (wooninrichting in de twintigste eeuw)

Na heropening zal het Rijksmuseum Amsterdam de werkkamer van Drees ten toon stellen

Achtergrondliteratuur

Hendrik Henrichs, ‘Vadertje Drees (1886-1988)’, in Els Kloek (red.), *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. (Verloren Verleden 24), Hilversum 2004.

Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*. Amsterdam 2002 (Daarin bladzijde 155-190 ‘Gewone Nederlanders, De tijd van Drees’).

Websites

www.iisg.nl/bwsa/bios/drees.html
www.geschiedenis.nl/index [Willem Drees]
www.drees.nl
www.anno.nl/anno/anno/i003194.html
geschiedenis.vpro.nl/dossiers

1 februari 1953

De watersnood

De dreiging van het water

In de nacht van 31 januari op 1 februari van het jaar 1953 braken in Zeeland tijdens een enorme storm de dijken door. 1835 mensen vonden de dood, 72.000 mensen raakten dakloos, 200.000 hectaren land overstroomden. Een nationale ramp. Heel Nederland zamelde kleding en geld in, evacués vonden een gastvrij onthaal en ook vanuit het buitenland kwam hulp.

De ramp had nog veel erger kunnen uitpakken. Als de Zuid-Hollandse dijken het niet hadden gehouden, zouden misschien nog eens 30.000 mensen zijn verdrongen en een miljoen mensen dakloos zijn geworden. Want achter deze dijken ligt, nabij de Hollandse IJssel, het laagste deel van Nederland. Daar zou het water op veel plaatsen minstens zeven meter hoog hebben gestaan.

Om te voorkomen dat ooit nog eens zo'n ramp zou plaatsvinden, werd na de watersnood snel begonnen met de Delta

werken. Er waren al plannen voor kustversteviging vóór de watersnood, maar vanwege de oorlog en de wederopbouw was met de uitvoering daarvan nog geen begin gemaakt. Alle zeegaten tussen de eilanden werden met dammen afgesloten. De zee- en rivierdijken werden versterkt. En er kwam een stormvloedkering in de Hollandse IJssel.

Gaandeweg groeide het inzicht dat niet alle zeearmen potdicht afgesloten moesten worden, want dan zou het unieke milieu daar verdwijnen. Daarom kreeg de Oosterschelde een stormvloedkering met openingen, die alleen in geval van nood dicht gaan. De Westerschelde kon niet van zee worden afgesloten, omdat deze de toegang vormt tot de havens van Antwerpen en Gent. Daarom zijn hier alleen de zeedijken zwaar verstevigd.

Dankzij dit enorme project is Zuidwest-Nederland stukken beter beveiligd tegen overstromingen. Tegelijkertijd hebben nieuwe

bruggen en dammen de bereikbaarheid van de Zeeuwse eilanden verbeterd. Daardoor konden industrie en toerisme in deze provincie zich beter ontwikkelen.

De watersnoodramp van 1953 maakte duidelijk hoe kwetsbaar grote delen van Nederland zijn voor wateroverlast en overstromingen. Inmiddels is duidelijk dat het gevaar niet alleen van zee komt, maar ook van de grote rivieren. Klimaatverandering draagt eraan bij dat de neerslag in Europa grilliger wordt en daarmee het waterpeil in

Vertakkingen

Basisonderwijs

Nederland, waterland
De Sint Elisabethsvloed (1421)
De drooglegging van de IJsselmeer-polders

Voortgezet onderwijs

Geografie van Zuidwest-Nederland
Ruimtelijke ordening en waterbeheer in Nederland (Normaal Amsterdams Peil)
Gevolgen van de betere verbinding met Zeeland voor de bewoners van het gebied
Watermanagement in Nederland en de wereld
Waterschappen

Heden en verleden

Gaat milieu voor veiligheid en economische belangen?
Nederlandse ingenieurs in New Orleans na Katrina

In de schatkist

Model van een schutsluis
Fotoboek van de watersnoodramp

de grote rivieren óók. In 1993 en in 1995 was de toestand in Nederland kritiek: bijna overstroomden enkele grote rivieren. Dat gaf aanleiding tot een aantal grote dijkverzwarringsprojecten. Maar deskundigen denken dat hogere dijken alleen niet de oplossing bieden. Zij vinden dat de rivieren meer ruimte moeten krijgen, dat er dus niet meer gebouwd mag worden in de uiterwaarden, en dat noodoverloopgebieden aangelegd moeten worden. De filosofie zou dan moeten zijn: leren leven mét het water, niet in strijd met het water.

Verwijzingen

Er op uit

Vrouwenpolder: Waterland Neeltje Jans
Ouwkerk: Watersnoodmuseum
Cruquius: Cruquiusgemaal

Jeugdboeken

Bert Jansen, *Rikkert en de ramp*
Hans Petermeijer, *De nacht dat het water kwam*
Jan Terlouw, *Oosterschelde, windkracht 10* (12+)

Achtergrondliteratuur

Kees Slager, *De ramp. Een reconstructie van de watersnood van 1953*. Amsterdam 2003.
Hans Gramberg, 'De Sint-Elisabethsvloed (1421)', in Els Kloek (red), *Verzameld verleden*. Hilversum 2004.

Websites

www.watersnood-1953.startkabel.nl
www.neeltiejans.nl
www.deltawerken.com

vanaf 1948

De televisie

Doorbraak van een massamedium

De firma Philips was in de jaren vijftig van de twintigste eeuw een van de grote drijvende krachten achter de invoering van de televisie in Nederland. In reclameboodschappen prees het Eindhovense bedrijf het nieuwe medium aan als fenomeen dat het traditionele gezin niet bedreigde, maar juist versterkte. In die advertenties is vaak een gezin te zien dat gezellig en harmonieus kijkt naar het beeldscherm dat de wereld in de huiskamer brengt.

Om een plek te veroveren op de Europese markt moest Philips eerst in eigen land genoeg toestellen afzetten. Daarom begon het bedrijf in 1948 met experimentele uitzendingen die in Eindhoven en omgeving te ontvangen waren. In 1951 zetten de radio-omroepen vanuit Bussum het televisie-experiment voort. Met volle steun van Philips werden nu uitzendingen verzorgd voor het dichtbevolkte westen van het land.

In deze tijd van zuinigheid en vlijt probeerde minister-president Drees de particuliere bestedingen te beperken, maar de ver-

nieuwing was tegen het eind van de jaren vijftig niet meer tegen te houden. Omstreeks 1961 waren er al één miljoen toestellen in gebruik en werd er ruim twintig uur per week uitgezonden. Het journaal, drama, amusement en sportwedstrijden werden veel bekeken. Rond 1970 had vrijwel elk huisgezin een zwart-wit televisie en bij sommigen was de kleurentelevisie al doorgedrongen.

De televisie zorgde voor grote veranderingen in de huiskamer. De eettafel kreeg een minder centrale plaats, want elk gezinslid moest vanaf de bank of een luie stoel het toestel kunnen zien, liefst met een laag tafeltje bij de hand voor een hapje en een drankje. Ook wat betreft tijdsbesteding veranderde er het nodige. Rond 1970 zat de gemiddelde Nederlander zo'n anderhalf uur per dag voor de televisie, aan gezelligheidsspelletjes zoals kaarten en ganzenborden werd veel minder tijd besteed. Critici vonden dat het kijkgedrag passiviteit en slaafs consumptisme in de hand werkte. Maar de verdeigers van het nieuwe medium wezen op de

gezelligheid die het in het gezin bracht en op de informatieve functie van de televisie. Het medium speelde ook een belangrijke rol in de meningsvorming over maatschappelijke onderwerpen. Omdat de keuze beperkt was (tot 1964 was er één kanaal, daarna twee), keken veel mensen naar dezelfde programma's. Als ze de volgende morgen op het werk verschenen, hadden ze wat te bespreken. Vooral programma's over controverse onderwerpen zoals seks, emancipatie, jeugdcultuur, godsdienst en het koningshuis lokten veel discussie uit.

Met de introductie van de kabeltelevisie en de satelliet is het televisieaanbod veel uitgebreider en internationaler geworden. De meeste mensen kijken nog veel meer uren dan in 1970, maar samen televisie kijken met het hele gezin gebeurt steeds minder, ook al omdat heel wat kinderen een eigen toestel hebben. Die individualisering heeft zich doorgezet met het internet, dat een nog ruimer venster biedt op de wereld.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De toenemende welvaart in de jaren vijftig en zestig Philips: van lokaal fabriekje tot multinational
Andere massamedia: krant, internet

Voortgezet onderwijs

Geruchtmakende televisie (Open het dorp, Beeldreligie, Maanlanding)
Televisie en globalisering
Televisie en creativiteit
De rol van grote internationale bedrijven in de Nederlandse economie
Philips en de aandelenbeurs

Heden en verleden

Hoe gebruiken wij tegenwoordig de televisie?
Zijn er nadelen verbonden aan televisie kijken?

In de schatkist

De DVD *50 jaar NOS journaal: hoogte- en dieptepunten uit het nieuws* (Veen Magazines 2006)

Verwijzingen

Er op uit

Het vroegere omroepmuseum vindt per december 2006 onderdak in het Nationaal Audiovisueel Archief en het Beeld en Geluid Experience (www.beeldengeluid.nl)

Jeugdboeken

Alison Cooper, *Machtige media?* (serie: Standpunten) (12+ info)
Brecht van Hulst en Jean Paul Schutten, *Het NOS Jeugdjournaal* (serie: Notendop junior) (10+ info)
Wordworth, *Film en televisie* (12+ info)

Achtergrondliteratuur

Jan Bank, 'Televisie verenigt en verdeelt Nederland' in H. Wijffjes (red.), *Omroep in Nederland. 75 jaar medium en maatschappij 1919-1994*. Zwolle 1994.

Websites

www.beeldengeluid.nl
www.teleblik.nl
geschiedenis.vpro.nl/dossiers
www.philips.nl

vanaf ca. 1880

Haven van Rotterdam

Poort naar de wereld

Als er één plek is die duidelijk maakt waarom Nederland in de moderne tijd zo'n belangrijk handelsland is, dan is het wel Rotterdam. De haven ligt in de delta van grote Europese rivieren, is voor zeeschepen bereikbaar en heeft op dit moment een achterland met wel honderd miljoen mensen op één dag rijden. Het is de natuurlijke plek voor de belangrijkste Europese haven. Bij de wederopbouw van Nederland had het herstel van de haven van Rotterdam dan ook top-prioriteit. Die haven was zwaar beschadigd uit de Tweede Wereldoorlog gekomen, bijna de helft was verwoest. Mede door de Duitse wederopstanding en de succesvolle Europese samenwerking herstelde de handel met het Duitse achterland zich. De groei ging zo snel dat er in de jaren vijftig al uitbreidingen nodig waren: de Eemshaven en Botlek werden aangelegd.

Rotterdam was pas in de negentiende eeuw uitgegroeid tot de belangrijkste havenstad van Nederland. Hoewel het ook al lang

bestond, was het lang geen havenstad van de eerste rang. Rond het jaar 1250 was in de monding van het riviertje de Rotte een dam gelegd, om te voorkomen dat het instromende zeewater het riviertje te zout maakte. Bij die dam werden goederen met de hand overgeladen van rivierboten op kustschepjes: het begin van de Rotterdamse haven. In de zestiende eeuw ontwikkelde Rotterdam zich tot een belangrijke vissershaven en later pikte de stad een graantje mee van de koloniale scheepvaart. Toch werd zij nooit het centrum van de koloniale handel: de haven was toen vanuit zee te moeilijk bereikbaar, de belangrijkste financiers en ondernemers zaten bovendien in Amsterdam.

In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde de haven ingrijpend. In het Duitse Ruhrgebied kwamen mijnbouw en industrie tot bloei. Bovendien werd Rotterdam veel beter bereikbaar vanuit de zee. Onder leiding van waterbouwkundig ingenieur Pieter Caland waren de duinen bij

Hoek van Holland doorgestoken en was een nieuwe verbinding naar de haven gegraven: de Nieuwe Waterweg. In de haven zelf werden nieuwe havenbekkens aangelegd. Stoomkranen en andere machines maakten het lossen en laden efficiënter, en goederentreinen voerden de producten sneller af en aan.

Ook in de laatste veertig jaar heeft de haven een voortdurende groei gekend, met bijvoorbeeld de aanleg van Europoort en de Maasvlakte. Er is de Nederlandse overheid veel aan gelegen de haven van Rotterdam

concurrerend te houden. Net als luchthaven Schiphol is die een *mainport*, een knooppunt in onze handelsrelaties met het buitenland. Nu de globalisering heeft gezorgd voor intensief goederenverkeer over de hele wereld en voor toename van de concurrentie, ook tussen havens, besteedt de overheid extra zorg aan de inrichting en de bereikbaarheid van de haven. De Betuwelijn, een nieuwe goederenspoorlijn tussen Rotterdam en Duitsland, is één van de projecten om de haven toe te rusten voor de toekomst.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Werken in de havens: van zakken sjouwen naar computers bedienen
 Containervervoer
 Nederlands andere *mainport*: Schiphol

Voortgezet onderwijs

Ruimtelijk beleid in Nederland
 Mainports in de wereld
 Handelsrelaties van Nederland
 Aardolie en de Rotterdamse haven
 Amsterdam-Rotterdam nu

Heden en verleden

Hoe de Rotterdamse haven opschuift naar de zee
 Wat is er met de oude Rotterdamse (stads)havens gebeurd?
 Havenconcurrentie: Rotterdam, Antwerpen, Shanghai

In de schatkist

Recente kaart van de Rotterdamse haven
 Modelletje van container

Verwijzingen

Er op uit

Havenmuseum Rotterdam
 Educatieve havenrondvaarten voor scholieren

Jeugdboeken

Joris Lutz, *Fred in de haven* (incl. cdrom) (4+)

Achtergrondliteratuur

Paul van de Laar, *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw*. Zwolle 2000.

Websites

www.gavehaven.nl
www.portofrotterdam.com (waarbinnen ook een grote educatieve site)
www.buitenmuseum.nl/publieksservice/index.html

1911-1995

Annie M.G. Schmidt

Tegendraads in een burgerlijk land

“Doe nooit wat je moeder zegt, dan komt het allemaal terecht.” Deze woorden zijn typerend voor dichter en schrijfster Annie M.G. Schmidt en geven treffend aan hoe het komt dat zo veel van haar verzen, liedjes, boeken, toneelstukken, musicals en hoorspelen zo tintelfris en tegelijk komisch-tegendraads zijn.

Annie werd in 1911 geboren als domineesdochter op Zuid-Beveland en was een vroegwijs kind dat met enige verbazing keek naar de wereld om haar heen. Op haar veertiende schreef ze haar eerste versjes. Na de Tweede Wereldoorlog kwam ze in dienst bij de Amsterdamse krant *Het Parool*, waar ze illustrator Fiep Westendorp leerde kennen. Met haar maakte ze van 1952 tot 1957 de reeks kinderverhaaltjes over Jip en Janneke,

waarvan er elke dag een in de krant verscheen. Dit was het begin van een levenslange samenwerking, waaruit onder meer *Pluk van de Petteflet*, *Otje* en *Floddertje* zijn voortgekomen.

Annie boekte in de jaren vijftig ook een geweldig succes met de veertiendaagse radio-serie ‘De familie Doorsnee’. Daar luisterde iedereen in Nederland naar, tot welke zuil hij of zij ook behoorde. In de lotgevallen van deze familie werd het eigentijdse leven van Nederlanders van na de oorlog als het ware geportretteerd. Ook in andere vormen als cabaretteteksten en later musicals wist zij de tijdgeest te treffen. Op televisie verscheen eerst haar serie ‘Pension Hommeles’, later gevolgd door de legendarische reeks ‘Ja zuster,

nee zuster’, die in 2002 verfilmd werd. Met haar tegendraadse teksten was Annie M.G. Schmidt een van de meest invloedrijke en tegelijk zachtvaardigste criticasters van het brave, burgerlijke en verzuilde Nederland

Met haar werk heeft Annie M.G. Schmidt vele kinderen en volwassenen geïnspireerd. Alleen al van *Jip en Janneke* werden miljoenen exemplaren verkocht, en haar werk werd over heel de wereld vertaald. Haar uitgever noemde haar vaak “de echte koningin van

Nederland”. Toen hij haar eens liet signeren in een kraampje op de Amsterdamse Uitmarkt, kreeg hij van de organisatoren het verzoek dat nooit meer te doen: de smalle Amsterdamse straten konden de drukte en de opstopping niet aan. Het geheim van haar succes? “De leeftijd die ik zelf altijd gehouden heb, is acht. En ik schrijf toch eigenlijk voor mezelf. Ik denk dat dat het hele punt is. Ik ben acht.”

99

Vertakkingen

Basisonderwijs

Kinderboeken en jeugdliteratuur (ook van andere auteurs)

De taal van Annie Schmidt (let bijv. op de rijmen!)

Van Annie's teksten naar illustraties, muziek, musical en film

Voortgezet onderwijs

Cabaret in Nederland

Nozems, provo en de anti-autoritaire jaren zestig

Commercie en de jeugd (merchandising Annie)

Afbroekeling van de verzuiling

Annie Schmidt als anarchist

Heden en verleden

Wat weten ouders en grootouders nog van Annie Schmidt

In de schatkist

Pluk van de Petteflet

Verwijzingen

Er op uit

Den Haag: Letterkundig museum (grote kinderafdeling!)

Plaatselijke bibliotheek

Jeugdboeken

Het oeuvre van Annie M.G. Schmidt

Achtergrondliteratuur

Annie M.G. Schmidt, *Wat ik nog weet*. Amsterdam 1992.

Annejet van der Zijl, *Anna*. Amsterdam 2003.

Harry Bekkering e.a. red., *De hele Bibelebontse berg*. Amsterdam 1990 (geschiedenis van het Nederlandse kinderboek).

Websites

www.annie-mg.com

vanaf 1945

Suriname en de Nederlandse Antillen

Dekolonisatie van de West

Willemstad, de hoofdstad van Curaçao, heeft een kleurrijke architectuur, die getuigt van de geschiedenis van deze haven en handelsstad sinds 1635. Curaçao is een van de zes Antilliaanse eilandgebieden die deel uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden, samen met Aruba, Bonaire, Saba, St. Maarten en St. Eustatius. Tot 1975 hoorde ook Suriname daar bij.

De relaties tussen Nederland en de koloniën in 'de West' zijn in de tweede helft van de twintigste eeuw ingrijpend veranderd. In de Tweede Wereldoorlog bleven Suriname en de Nederlandse Antillen vrij. Ze steunden de geallieerden militair en met grondstoffen die belangrijk waren voor de oorlogsindustrie, zoals bauxiet en olie. Na de oorlog kregen zij als zogeheten overzeese gebiedsdelen regionale autonomie en algemeen kiesrecht. De nieuwe verhoudingen werden in 1954 vastgelegd in het 'Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden', een soort grondwet voor een transatlantisch koninkrijk met autonome rijksgdelen.

Begin jaren zeventig – veel Afrikaanse en Aziatische landen waren al gedekoloniseerd – gingen ook in Suriname stemmen op voor onafhankelijkheid. Nederland sloot daar, onder leiding van PvdA-premier Joop den Uyl, meteen op aan. Binnen twee jaar stelde hij samen met Henck Arron, premier van de Surinaamse coalitieregering, een regeling op, die na stevige oppositie onder leiding van Jagernath Lachmon uiteindelijk op 25 november 1975 leidde tot een unanieme aanvaarding van de onafhankelijkheid. Nederland zegde toe Suriname gedurende een lange periode met ontwikkelingsgeld te blijven steunen. Die belofte werd een aantal jaren opgeschort na de Decembermoorden van 1982.

De spanning tussen de verschillende bevolkingsgroepen in de aanloop van de onafhankelijkheid, onzekerheid over de toekomst en de keuze die iedere inwoner moest maken tussen Surinaams of Nederlands staatsburgerschap, leidden rond 1975 tot het vertrek van ruim 130.000 Surinamers naar Nederland. In de relatie tussen Nederland en de Antillen

bleef het Statuut van 1954 van kracht. Daarbinnen kreeg Aruba in 1986 de zogeheten Status Aparte en sinds 1996 is het een eigen land in het Koninkrijk. Sinds 2005 wordt ook met de andere eilanden gesproken over vernieuwing van de verhoudingen.

In veel opzichten heeft Nederland sterke 'transnationale' banden met de multi-cultu-

rele Caraïbische samenlevingen van Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, door de lange gezamenlijke geschiedenis, de vele familieverbanden en de taal. Want bij de vele talen die er worden gesproken, is het Nederlands een gezamenlijke taal. In 2005 is Suriname lid geworden van de Nederlandse Taal Unie (Nederland, België, Suriname).

Vertakkingen

Basisonderwijs

Verkenning van het Caraïbisch gebied: eilanden, hoofdsteden, vlaggen
Talen van Suriname en de Antillen; meertaligheid
De cultuur van Suriname en de Antillen

Voortgezet onderwijs

Burgerschap en nationaliteit
Geschiedenis van de relaties tussen Nederland en de Antillen
De rol van de Nederlandse taal buiten Nederland (ook in Zuid-Afrika)
De Caraïben in het internationale krachtspel (incl. probleem van de drugshandel)
Willemstad en Paramaribo als werelderfgoed

Heden en verleden

Over ontwikkelingssamenwerking en vroegere koloniale relaties
Over Nederlands staatsburgerschap en de onderdanen van het Koninkrijk
Roots: de verhouding van migranten tot het land van herkomst van hun voorouders (zoals India, West-Afrika, Indonesië, maar ook Caraïbisch gebied)

In de schatkist

Surinaamse vlag of kleding
Caraïbische muziek

Verwijzingen

Er op uit

Den Haag: Sarnamihuis
Amsterdam: Imagine IC
Kwakoe festival
Antilliaans carnaval in Rotterdam

Jeugdboeken

Henk Barnard, *Kon hesi baka/Kom gauw terug*
Joke van Leeuwen, *Sontjeland* (6+)
Vivian den Hollander, *Spekkie en Sproet en het verdwenen beeld* (6+)
Diana Lebacs, *Caimins geheim* (9+)
Lineke Dijkzeul, *Eiland in de wind* (12+)

Achtergrondliteratuur

Gert Oostindie, *Het paradijs overzee. De Nederlandse Caraïben en Nederland*. Amsterdam 1997.
A. Snijders, *Landenreeks Suriname*. Amsterdam 2003.

Websites

geschiedenis.vpro.nl/dossiers
www.antillenhuis.nl

1995

Srebrenica

De dilemma's van vredeshandhaving

Op 9 juli 1995 trokken de troepen van de Bosnisch-Servische generaal Mladic op naar de door Dutchbat-III beveiligde enclave Srebrenica. Zonder veel tegenstand liepen de aanvallers de veilige plaats voor moslims onder de voet. De Serviërs voerden de moslims in bussen af, nadat ze eerst met behulp van de Nederlandse militairen de mannen van de vrouwen en kinderen hadden gescheiden. Even later werden de meeste mannen (ten minste 7000) door de Serviërs geëxecuteerd. De Nederlandse soldaten, van wie sommigen vermoedden wat er te gebeuren stond, maar die geen getuige waren van de moorden zelf, kregen een vrijgeleide naar Zagreb, waar ze door premier Kok en prins Willem-Alexander werden verwelkomd.

Toen in Nederland was doorgedrongen welke ramp zich 'onder de ogen van

Dutchbat' had voltrokken, rees de vraag of de Nederlandse soldaten de enclave niet hadden moeten beschermen tegen de Serviërs en zo misschien deze genocide hadden kunnen voorkomen. Aanvankelijk werd vooral naar de militairen gekeken, maar al snel bleek dat de verantwoordelijkheid niet bij hen kon worden neergelegd. Hun mandaat verbood hen mee te doen in de oorlog. In september 1996 kreeg het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) van de regering de opdracht onderzoek te doen naar de precieze toedracht. Toen het NIOD-rapport in 2002 verscheen, nam premier Kok de politieke verantwoordelijkheid voor de ramp in Srebrenica op zich, en trad af.

Het Nederlandse leger heeft vanaf het eerste uur meegedaan aan vredesoperaties van de Verenigde Naties, waarbij troepen

namens de VN toezien op naleving van vredesakkoorden in verschillende gebieden. De eerste was in 1948, in Israël. Een van de terugkerende problemen bij deze operaties is de zogenaamde geweldsinstructie. Wat mag het leger wel en wat niet doen in zo'n gevaarlijk gebied? De Tweede Kamer heeft over het sturen van de Nederlandse militairen het laatste woord. Zij moet instemmen met afspraken tussen de regering en de VN over de mate van de bewapening en het soort geweld dat het leger mag gebruiken. Dat betekent dat in de Tweede Kamer uiteindelijk de afweging plaats heeft van de taken

van de troepen en de gevaren die ze daarbij zelf lopen. Na de gebeurtenissen in Srebrenica is nog maar eens vastgesteld dat de Kamer daarover zo goed mogelijk geïnformeerd moet worden.

Srebrenica heeft diepe sporen nagelaten in Nederland. Het heeft geleid tot grotere huiver en meer voorzichtigheid bij het uitzenden van troepen. Maar het heeft niet tot gevolg gehad dat Nederland zich afzijdig houdt en internationale verzoeken om militaire steun afwijst. Want Nederland wil een rol blijven spelen in de internationale (vredes)politiek.

N.B. De canoncommissie heeft gearzeld over de opname van dit venster. Niet zozeer omdat het verhaal erachter complex is, of op zijn zachtst gezegd niet vleidend voor Nederland. Wij vertrouwen op het uitleggend vermogen van de leerkrachten op de basisschool, en een canon moet ook zwarte bladzijden durven honoreren. Wel zijn dankzij het internet van het drama in Srebrenica de meest gruwelijke kleurenbeelden slechts een muisklik van ons af. De waarheid is ermee gediend, voorzeker – maar de commissie wil docenten en andere werkers met de canon uitdrukkelijk op hiermee verbonden risico's attenderen.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Het leven van de hedendaagse militair van de Nederlandse krijgsmacht
De val van Joegoslavië
Het werk van het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag

Voortgezet onderwijs

Het einde van de Koude Oorlog en het uiteenvallen van Joegoslavië
De etnische situatie van de Balkan
De veranderde rol van de Nederlandse krijgsmacht sinds het einde van de Koude Oorlog
De Verenigde Staten en de VN
Het NIOD-onderzoek en de politieke consequenties

Heden en verleden

Waarom nemen Nederlandse militairen deel aan de Peace keeping-acties van de VN?
Is het beter om een beroepsleger te hebben of een leger met dienstplichtigen?

In de schatkist

Een blauwe VN-helm

Verwijzingen

Er op uit

Delft: Legermuseum

Jeugdboeken

Jan Simoen, *Met mij gaat alles goed / En met Anna?* (14+)

Achtergrondliteratuur

Bob de Graaf, 'De val van Srebrenica (1995)', in Els Kloek (red.), *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. (Verloren Verleden 24), Hilversum 2004.
Emir Suljagic, *Briefkaarten uit het graf*. 2006.
Verhalen van Veteranen. Ingezet in dienst van de Vrede. Nederlandse veteranendag als onderwijsthema voor 10- tot 15-jarigen. Enschede 2005.

Websites

www.un.org/peace

vanaf 1945

Veelkleurig Nederland

De multiculturele maatschappij

Op 1 januari 2000 werd de twintigste eeuw geschiedenis en begon de eenentwintigste eeuw. Woonden er in 1900 nog ruim vijf miljoen mensen in Nederland, op nieuwjaarsdag 2000 waren dat er volgens het CBS 15.864.000. Van hen gingen 1.598.200 kinderen naar de basisschool.

Er zijn veel soorten basisscholen, ondermeer vanwege godsdienst en levensbeschouwing. Naast het openbaar onderwijs zijn er bijvoorbeeld protestants-christelijke, rooms-katholieke, joodse, islamitische, hindoeïstische, humanistische of antroposofische scholen. In principe is het leerplan er gelijk. De lessen over geloof en levensbeschouwing zijn echter anders. Omdat geloof ook betrokken kan zijn op kleding en omgangsvormen, op rituelen en religieuze feestdagen, kunnen scholen ook daarin verschillen ten opzichte van elkaar. Ouders kiezen om hun eigen redenen een school voor hun kind. De scholieren weten zelf als de beste op welk soort school ze zitten.

Diversiteit in het onderwijs, naar levensbeschouwing of onderwijsmethodes bestond

de hele twintigste eeuw. De vrijheid van onderwijs staat in artikel 23 van de Grondwet, de gelijkstelling van bijzonder onderwijs aan openbaar onderwijs werd bevochten in wat de schoolstrijd werd genoemd. Die strijd was allang beslecht, en door de ontkenning zelfs bijna vergeten, toen in 1988 en 1989 resp. de eerste hindoe en islamitische basisscholen werden opgericht.

De stichting van nieuwe scholen kwam voort uit veranderingen in de bevolkings-samenstelling. Na 1945 was Nederland een emigratieland, richting Australië, Canada, de Verenigde Staten of Zuid-Afrika, terwijl immigranten vooral uit voormalig Nederlands-Indië kwamen. Vanaf begin jaren zestig kwamen door een actief immigratiebeleid gastarbeiders uit landen als Italië, Spanje, Joegoslavië, Turkije en Marokko voor werk in de Nederlandse industrie. Hun familie volgde. Ook verleende Nederland, net als veel andere Europese landen, asiel aan politieke vluchtelingen, en hief het binnen Europa zijn grenzen op.

Hierdoor nam de diversiteit van de Nederlandse samenleving in korte tijd toe.

Nog pas in 1955, bijvoorbeeld, werd in Den Haag de eerste moskee in Nederland gesticht, in 2000 kent Nederland net als bij het christendom, verschillende geloofsrichtingen binnen de islam en is de minaret een bekend stadsbeeld. Het is vooral rond de nieuwe islamitische scholen dat sinds het begin van de eenentwintigste eeuw weer een soort schoolstrijd woedt. Die weerspiegelt het heftig politieke debat over de relatie tussen samenleving, cultuur en godsdienst, dat op tal van thema's wordt gevoerd: van grote internationale politieke issues tot problemen in het dagelijks leven. Steeds keert daarbij de vraag terug wat 'Nederlandschap' eigenlijk inhoudt. Aan dat begrip zal ook de huidige generatie jonge veelkleurige Nederlanders die nu wordt opgeleid weer invulling geven.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Enkele basisbegrippen t.a.v. verschillende religies; vergelijking van godsdiensten
Immigranten in Nederland en hun cultuur
De talen van deze groeperingen

Voortgezet onderwijs

Verzuiling, schoolstrijd en het politieke bestel in Nederland; artikel 23 Grondwet
Successen en problemen van de multiculturele samenleving
Religie als factor bij integratie
Immigratie en de Gouden Eeuw in Nederland
Asielbeleid en inburgeringsvraagstukken

Heden en verleden

Immigratie in Nederland nu en in de Gouden Eeuw
Invloed van etnische groepen op Nederlandse eetcultuur

In de schatkist

Replica's van eerste en huidige Nederlandse paspoort

Verwijzingen

Er op uit

Bezoek aan kerk, synagoge, moskee en evt. andere religieuze plaatsen
Bezoek aan etnische restaurants
Wandelen door multiculturele wijk

Jeugdboeken

Jeugdboeken
Max Velthuis, *Kikker en de vreemdeling* (4+)
Emma Damon, *En ik, en ik, en ik, allemaal kinderen* (4+)
Emma Damon, *Geloof jij wat ik geloof?* (4+)
Jacques Vriens, *De ontvoering van de zwarte prinses* (7+)
Anke de Vries, *Kladwerk* (9+)
Guus Kuijer, *Polleke* (11+)
Karlijn Stoffels, *Marokko aan de plas* (12+)
Anne Provoost, *Vallen* (14+)
Serie *Volksverhalen uit kleurrijk Nederland*

Achtergrondliteratuur

Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: immigranten in Nederland 1550-1993*. Amsterdam 1994.

Websites

www.forum.nl
www.iot.nl
www.maghreb.nl
www.anno.nl/anno/anno/1002796.html
www.beleven.org (volksverhalen uit de hele wereld)

1959-2030? De gasbel Een eindige schat

Het wordt wel de kurk genoemd waarop de Nederlandse economie en welvaart drijven: het enorme gasveld dat in 1959 werd ontdekt bij Slochteren in de provincie Groningen. Hier zou naar schatting meer dan 300 miljard kubieke meter gas in de grond zitten: de op één na grootste toen bekende gasvoorraad ter wereld. Inmiddels is bekend dat het om 3000 miljard kubieke meter gaat. Dankzij de vondst is Nederland gaandeweg helemaal op gas overgegaan. Bijna alle huishoudens gebruiken aardgas, meer dan tienduizend kassen en ongeveer vijfduizend bedrijven zijn op het aardgasnet aangesloten.

De zogenoemde gasbel is trouwens geen bel gas. Het gas zit in de poriën van het gesteente in de ondergrond. Het wordt van boven door een ondoorlatende gesteentelaag afgedekt, anders zou het allang in de lucht zijn verdwenen. Als het gas wordt gewonnen, blijft het gesteente waar het in zit gewoon op zijn plaats. Toch kunnen er bij grootschalige gaswinning lichte aardbevingen voorkomen

door verzakkingen in de ondergrond, en dat kan leiden tot scheuren in muren of wegen. Voor de Nederlandse overheid is het aardgas een zeer belangrijke bron van inkomsten. De staat bezit een winstaandeel. Door de koppeling aan de olieprijs, die steeds verder stijgt, nemen de zogenaamde aardgasbaten voortdurend toe. De vraag is alleen hoe lang Nederland nog kan profiteren van deze natuurlijke energiebron. Volgens de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM), die de gaswinning verzorgt, is er zeker nog genoeg reserve voor 25 jaar productie op hoog niveau. Toch denkt de NAM dat het geleidelijk aan moeilijker zal worden om aan alle verplichtingen te voldoen. Nederlandse én buitenlandse klanten moeten worden bediend, ook in perioden van piekvraag, terwijl de druk in het Slochterenveld al flink aan het afnemen is. De technische problemen om veel gas te blijven winnen uit het veld zullen steeds groter worden.

Niet voor niets wil de NAM graag meer nieuwe velden gaan exploiteren, ook onder de Waddenzee, iets waar sommige milieuorganisaties fel op tegen zijn. Hun bezwaren richten zich niet tegen gebruik van aardgas – het is immers een schone brandstof – maar tegen rustverstoring, horizonvervuiling en vooral bodemdaling in Nederlands belangrijkste natuurgebied, de Waddenzee. De belangrijke belangenbehartiger van het gebied, de Waddenvereniging, heeft inmiddels ingestemd met exploitatie, mits dat onder strenge voorwaarden gebeurt.

Vertakkingen

Basisonderwijs

Aardgaswinning en de Waddenzee
Waar halen we de energie vandaan?
De Limburgse mijnen (en nog langer geleden: Drentse turf)

Voortgezet onderwijs

Geologie van Nederland
De Nederlandse economie met en zonder aardgasbaten
Gebruik van grondstoffen en energiebronnen in de menselijke samenleving, historisch perspectief
De Opec en de Arabische wereld (o.a. oliecrisis 1973)
Energie en natuurwetenschappen; bioenergie

Heden en verleden

Spanning tussen economie en natuurbeheer
De grote oliemaatschappijen en hun rol in Nederland en de wereld
Wetenschappelijk onderzoek naar energie

In de schatkist

Voorlichtingsfolder van de NAM

Toekomstige generaties zullen moeilijke politieke keuzes moeten maken. Kan Nederland het ook stellen zonder gasinkomsten? Kan het land, als de nood aan de man komt, overschakelen op andere energiebronnen? Moet Nederland meer buitenlands gas invoeren en dat opslaan in onze gasvelden? En wat betreft de Waddenzee: gaat natuurbeheer boven economisch gewin, zijn de gasinkomsten belangrijker dan het milieu, of zijn milieukwaliteit en gaswinning op aanvaardbare manier te verenigen?

Verwijzingen

Er op uit

ECN, Petten

Jeugdboeken

Clive Gifford, *Duurzame ontwikkeling*
(serie: Feiten over...) (12+ info)

Achtergrondliteratuur

Herman de Jong, 'Slochteren' in Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw*. Amsterdam 2005.

Websites

www.ecn.nl
www.nam.nl

vanaf 1945

Europa

Nederlanders en Europeanen

Nederland staat niet op zichzelf, maar is nauw verbonden met de omliggende landen, die samen Europa vormen. Na de Tweede Wereldoorlog zagen staatslieden van een aantal West-Europese landen in dat de Europese toekomst moest liggen in samenwerking, om te helpen voorkomen dat er weer oorlog zou uitbreken. Het begon met samenwerking op het gebied van strategische grondstoffen. Omstreeks 1950 waren dat kolen en staal. Steenkool was in die tijd de belangrijkste energiebron, staal was op grote schaal nodig om de infrastructuur van West-Europa weer op te bouwen. Zes Europese landen tekenden in 1951 het Verdrag van Parijs en richtten zo de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) op. Dat verdrag regelde onder meer vrijhandel in deze grondstoffen tussen de zes deelnemende landen: Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, Duitsland en Italië.

In 1957 zetten de zes een volgende stap met de ondertekening van het Verdrag van Rome. Daarmee werd de Europese Economi-

sche Gemeenschap (EEG) een feit: een douane-unie van de zes landen die vrije handel in alle producten garandeerde. Al gauw begon de EEG een gemeenschappelijk landbouwbeleid om de voedselvoorziening veilig te stellen en de inkomens van boeren te verbeteren. Het Verdrag van Rome regelde ook de instelling van EURATOM, een derde Europese gemeenschap, gericht op het onderzoek naar en de ontwikkeling van kernenergie voor vreedzame doeleinden. Later werden de drie Gemeenschappen samengevoegd onder één Europese Gemeenschap, tegenwoordig spreken we van de Europese Unie.

De Europese samenwerking was in veel opzichten een groot succes. Tal van andere Europese landen wilden ook lid worden. Eerst kwamen Groot-Brittannië, Denemarken en Ierland erbij (1973), later volgde de zuidelijke uitbreiding met Griekenland (1981) en Spanje en Portugal (1986). In 1995 traden Oostenrijk, Finland en Zweden toe en kwam het aantal lidstaten op vijftien. De allergrootste uitbreiding vond in 2004 plaats, toen

acht landen uit het voormalige Oostblok plus Malta en Cyprus lid werden. Er zijn in 2006 dus 25 lidstaten en er staan nieuwe uitbreidingen voor de deur.

Een Europese Unie van steeds meer landen is ook een Unie van steeds meer stemmen, belangen en culturen. Het wordt daarmee ook steeds moeilijker het samen eens te worden over de toekomstige richting en over de prioriteiten van de Europese

samenwerking zoals bleek uit de Nederlandse afwijzing van de voorstellen voor een Europese grondwet. Voor Nederland lijkt een toekomst zonder Europa vrijwel ondenkbaar. Het overgrote deel van onze handel vindt binnen Europa plaats. De verschillende economieën zijn sterk met elkaar vervlochten. En door het vrije verkeer van mensen raken we er ook steeds meer aan gewend dat we Europeanen zijn.

Vertakkingen

Basisonderwijs

De euro
Landbouw en Europa
Kennismaking met Europese landen, talen en culturen
De val van de Berlijnse muur: Europa open naar het Oostblok

Voortgezet onderwijs

Economie: vrijhandelszone, interne markt, marktintegratie
Turkije en Europa
Geografie van Europa en van de Europese samenwerking
Geschiedenis van de Europese eenwording (bijv. positie Engeland)
Een Europese grondwet?

Heden en verleden

Het Europa van Karel de Grote, Karel V, Napoleon
ten opzichte van het heden

In de schatkist

Vlag van Europa
De oude Nederlandse gulden

Verwijzingen

Er op uit

Brussel: Europees parlement
Vakantie houden in Europa

Jeugdboeken

Amanda Aizpuriete, *Op bezoek in Letland* (9+)
Jan Willem Bultje, *Op bezoek in België* (9+)
Jan Willem Bultje, *Op bezoek in Litouwen* (9+)
Jan Willem Bultje, *Op bezoek in Nederland* (9+)
Jan Willem Bultje, *Op bezoek in Tsjechië* (9+)
E. Hiiepuu, *Op bezoek in Estland* (9+)
J. Kadziolka, *Op bezoek in Polen* (9+)
D. Kollar, *Op bezoek in Slowakije* (9+)
S. Lang, *Op bezoek in Hongarije* (9+)
Danica Veceric, *Op bezoek in Slovenië* (9+)

Achtergrondliteratuur

Wim van den Doel, 'Maastricht: Plein 1992. Het Verdrag van Maastricht' in: *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw*. Amsterdam 2006.
Geert Mak, *In Europa*. Amsterdam 2004.

Websites

www.europa.eu.int
www.go-europe.nl
www.europasite.net
burgerschap.kennisnet.nl/ineuropa

Hoofdpijnen van de canon

Vooraf: karakteristieken van de hoofdpijnen

- Het is van belang dat er voorzichtig wordt omgesprongen met termen als ‘Nederland’, ‘Nederlandse cultuur’ en ‘Nederlandse geschiedenis’. Immers, tot in de negentiende eeuw is het begrip ‘Nederland’ een anachronisme, en ook het adjectief ‘Nederlands’ blijft voor die vroege geschiedenis problematisch. Wanneer er in deze tekst sprake is van de geschiedenis van de Nederlandse taal en cultuur, het Nederlandse grondgebied en de Nederlandse staat, bedoelen wij in feite ‘op deze regio betrekking hebbend’, zonder te suggereren dat die regio al die tijd een culturele, staatkundige, taalkundige of culturele eenheid vormde. We behandelen deze zaken als historische verschijnselen.
- De Nederlandse geschiedenis en cultuur worden in deze tekst niet als geïsoleerde eenheden, maar in verband met ontwikkelingen in Europa en de wereld beschreven.
- De structuur van de hoofdpijnen is grofweg chronologisch, al moet wel worden opgemerkt dat bepaalde aspecten (bijvoorbeeld de strijd tegen het water of de christelijke cultuur) niet in één tijdvak ondergebracht kunnen worden.
- De hoofdpijnen bieden een plaatsbepaling in ruimte en tijd: ze laten in grote lijnen zien wat de voorgaande generaties die dit gebied bewoonden zoal hebben meegemaakt.

Hoofdpijnen van de canon van de Nederlandse cultuur en geschiedenis

Ter inleiding

Deze veertien ‘hoofdpijnen van de canon’ zijn bedoeld als achtergrondtekst bij de vijftig vensters. Het zijn de rode draden door de geschiedenis van Nederland die de dwarsverbanden tussen de afzonderlijke vensters laten zien en zo kunnen helpen bij het aanbrengen van samenhang in de genoemde onderwerpen, voorwerpen, personen en thema’s van de kaart.

1 Lage landen bij de zee

Dit land is grotendeels door mensenhanden ‘gemaakt’: bedijkt, ingepolderd en ontgonnen. De aanpassing aan en de strijd tegen het water is een rode draad in de geschiedenis van deze regio.

→ De Beemster • De watersnood

2 Aan de periferie van Europa

De regio die nu Nederland heet, is een rivierdelta aan de periferie van het continent Europa. Deze geografische ligging bepaalt door de eeuwen heen de geschiedenis van dit gebied. Vanaf 4500 v. Chr. ontwikkelen zich hier agrarische samenlevingen en vanaf het begin van de jaartelling is de regio een grensgebied van het Romeinse rijk. In later eeuwen maakt de regio onderdeel uit van andere grote rijken. Pas vanaf circa 1590 beginnen de eerste contouren van het huidige Nederland zich op de kaart af te tekenen. Nog vaak zullen de grenzen diepgaand worden gewijzigd.

→ De Romeinse Limes • Karel de Grote • Karel V

3 Een gekerstend land

Over de godsdienst van de vroegste bewoners van de regio is weinig bekend, maar dankzij onder andere Tacitus weten we wel iets van de goden die men hier te lande vereerde. Vanaf circa 600-700 worden de bewoners van de lage landen bij de zee bekeerd tot het christendom. Kloosters worden centra van cultuur. In zestiende en zeventiende eeuw wordt er vanwege de juiste leer oorlog gevoerd. Tot op de dag van vandaag is het christendom een belangrijk kenmerk van de Nederlandse cultuur.

→ Hunebedden • De Romeinse Limes • Willibrord • Erasmus
De Beeldenstorm • De Statenbijbel

4 Een Nederlandse taal

De eerste geschreven woorden in het Nederlands die we hebben, dateren van ca. 1100. Ze zijn geschreven door een Vlaamse monnik. Drukwerk in de ‘moedertaal’ komt pas in zestiende eeuw op gang. Lang wordt er door sommigen nog geschreven en gesproken in het Latijn (wetenschap) en in het Frans (elite). Regio’s hadden hun eigen dialecten. Toch bestaat er een lange traditie van Nederlandstalige literatuur. De taalgrens loopt niet parallel met staatkundige grenzen.

→ **Hebbaan olla vogala • Boekdrukkunst • De Statenbijbel**
Max Havelaar • Annie M.G. Schmidt

5 Een verstedelijkt land en een handelsknooppunt aan de monding van Rijn, Schelde en Maas

Vanaf circa 1100 vindt hier verstedelijking plaats en ontstaan er handelsknooppunten. Eerst ligt het zwaartepunt in het zuiden (Vlaanderen en Brabant), vanaf circa 1500 ook sterk in het Noorden (Holland). Holland en Zeeland zijn vanaf circa 1600 een belangrijk handelsknooppunt in Europa. Die functie heeft Nederland op dit moment nog steeds.

→ **De Hanze • De grachtengordel • Haven van Rotterdam**

6 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden: ontstaan uit een opstand

De steden met hun burgers hebben andere belangen dan de adel. De eerste tekenen van die belangentegenstelling doen zich al vroeg voor. In de late middeleeuwen probeerden Bourgondische vorsten de ‘Lage Landen’ onder één bestuur te brengen, maar deze politiek roept verzet op van steden en adel. In de zestiende eeuw mengt dit verzet zich met de roep om kerkhervorming. Een oorlog breekt uit en edelmannen worden ‘geuzen’. Willem van Oranje groeit uit tot leider van de Opstand en heet daarom ‘vader des vaderlands’. Na zijn gewelddadige dood in 1584 ontwikkelt zich de bijzondere politieke structuur van ‘de Republiek’. Kenmerkend voor de Republiek: bestuursmacht van regenten; zwak centraal gezag; godsdiensttolerantie.

→ **Floris V • Karel V • De Beeldenstorm • Willem van Oranje**
De Republiek • Spinoza • De grachtengordel

7 De bloei van de ‘Gouden Eeuw’

In de zeventiende eeuw is de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een grootmacht in Europa: economisch, politiek en cultureel. Kort, maar hevig. Immigranten (joden, Vlamingen, hugenoten) spelen in die bloei een grote rol. Op cultureel gebied is met name de omvang en kwaliteit van de zeventiende-eeuwse schilderkunst opmerkelijk. Economisch gezien waren dat de scheepvaart, de stapelmarkt, de hoog ontwikkelde landbouw én de nijverheid. Politiek gezien had de Republiek een uitzonderlijke staatsvorm op een continent waar koninkrijken de regel waren. Met het rampjaar 1672 begint aan deze ongekende bloeiperiode een einde te komen. Daarna is de Republiek een bescheiden speler op het Europese toneel, afhankelijk van wat de Europese grootmachten voor speelruimte geven. Ook economisch en cultureel is de Republiek vanaf het einde van de zeventiende eeuw minder toonaangevend in Europa.

→ **Rembrandt • Michiel de Ruyter • Spinoza • Buitenhuisen**

8 Koopmansgeest en koloniale macht

Vanaf circa 1600 bevaren Nederlandse schepen de oceanen. Het zwaartepunt van de handel ligt in Europa, maar daarnaast wordt handel gedreven in Azië, Afrika en Amerika. In Azië en Amerika worden koloniën gesticht. Op deze drie continenten handelen de Nederlanders ook in slaven. In de negentiende eeuw leidt centralisatie van Nederlands bestuur in de koloniën tot langdurige oorlogen. Nederland heeft tot op de dag van vandaag sterke banden met Indonesië, Suriname, en de Antillen.

→ **De Verenigde Oostindische Compagnie • Slavernij • Max Havelaar**
Indonesië • Suriname en de Nederlandse Antillen • Veelkleurig Nederland

9 Eenheidsstaat, constitutionele monarchie

In de tweede helft van de achttiende eeuw ontstaat mede onder invloed van de Verlichting in brede kringen van de bevolking behoefte aan het verwerven en verspreiden van kennis. Nieuwe ideeën over de inrichting van staat en maatschappij worden geuit. Pogingen van de patriottenbeweging om de macht van de stadhouders te beperken en de burgers meer invloed te geven mislukken aanvankelijk.

Tussen 1795 en 1848 wordt de huidige Nederlandse staat geformeerd. De basis voor de eenheidsstaat wordt gelegd in de Franse tijd (1795-1813). Na de nederlaag van Napoleon wordt Willem I, de zoon van de laatste

stadhouder, koning over een verenigd koninkrijk. Dit ‘herstel’ van de Nederlanden duurt niet lang, want het revolutiejaar 1830 doet ook Brussel aan. In 1848 worden met de Grondwet van Thorbecke de grondslagen gelegd voor de constitutionele monarchie die Nederland nu nog altijd kent. Het koninkrijk wordt nu een kleine mogendheid die de neutraliteit koestert.

→ **Buitenhuizen • Eise Eisinga • De patriotten • Napoleon Bonaparte Koning Willem I • De grondwet**

10 Het ontstaan van een moderne samenleving

Vanaf circa 1870 groeien Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht uit tot de grote steden. Industrialisatie vindt hier relatief laat plaats. Wat eerder begint ook de aanleg van het huidige spoorweginet. De afstanden worden kleiner: de eenwording van Nederland.

De roep om gelijke rechten wordt luider. ‘Gewone’ burgers eisen invloed in de samenleving en de politiek. Dit mondt in 1917 en 1919 uit in algemeen kiesrecht voor respectievelijk mannen en vrouwen. ‘Moderne’ kunstenaars beschouwen zich niet langer als hoeders van gevestigde kunsttradities en ontpoppen zich als vernieuwers van de kunst. In de literatuur is dit streven terug te vinden bij de ‘Tachtigers’, in de schilderkunst bij impressionisten en post-impressionisten en in de toegepaste kunst bij aanhangers van de ‘Nieuwe Kunst’ (Art Nouveau) en het modernisme.

→ **De eerste spoorlijn • Verzet tegen kinderarbeid • Vincent van Gogh Aletta Jacobs • De Eerste Wereldoorlog • De Stijl**

11 Nederland in een tijd van wereldoorlogen 1914-1945

Als klein land probeert Nederland zich te onttrekken aan de grote conflicten in Europa. Met de Eerste Wereldoorlog lukt dat, maar na afloop daarvan wordt het land meegesleurd in de wereldcrisis. De Duitse bezetting kent als grootste dieptepunten het bombardement op Rotterdam, het deporteren en vermoorden van de joodse bevolking en de hongervinter. In Azië begint de oorlog in 1942, maar na de bevrijding van 1945 begint een nieuwe oorlog die duurt tot 1949. De Tweede Wereldoorlog is ‘het verleden dat weigert geschiedenis te worden’.

→ **De Eerste Wereldoorlog • De Stijl • De crisisjaren De Tweede Wereldoorlog • Anne Frank • Indonesië**

12 De verzorgingsstaat, democratisering en ontkerkelijking

Na de oorlog wordt direct de ‘wederopbouw’ ter hand genomen. Na deze jaren van zuinigheid en hard werken breekt vanaf het einde van de jaren vijftig een grote verandering door in de levensstijl van de Nederlandse bevolking. De verzorgingsstaat en de welvaartssamenleving zorgen voor een radicale verhoging van de levensstandaard. Daarnaast maken mensen zich los van vertrouwde verbanden van kerk, zuil of gezin. Typerend zijn met name een minder hiërarchische verhouding tussen ouders en kinderen, het ontstaan van nieuwe rolpatronen tussen mannen en vrouwen en het ontstaan van vrijere opvattingen over seksualiteit. Op politiek gebied valt dit samen met een sterk democratiseringsstreven: het gezag van de gevestigde elites wordt ter discussie gesteld.

→ **Willem Drees • De watersnood • De Televisie • Haven van Rotterdam Annie M.G. Schmidt • De gasbel**

13 Nederland krijgt kleur

Na de Tweede Wereldoorlog raakt Nederland gewikkeld in een koloniale oorlog tegen de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging. Tijdens en na deze oorlog vertrekken Nederlanders, Indische Nederlanders en Molukkers naar Nederland. Andere immigratiebewegingen volgen: vanaf de jaren zestig arbeiders uit de mediterrane landen, rond de dekolonisatie van Suriname (1975) uit deze (voormalige) kolonie, later ook uit de Nederlandse Antillen en tal van andere regio's. De Nederlandse samenleving verandert met deze toegenomen immigratie. Tussen de gevestigden en de nieuwkomers ontstaan de nodige spanningen.

→ **Indonesië • Suriname en de Nederlandse Antillen • Veelkleurig Nederland**

14 Nederland in Europa

Nadat de Tweede Wereldoorlog is ingeruild voor de Koude Oorlog wordt Nederland in Europa een pleitbezorger van Atlantische en Europese samenwerking. Na de beëindiging van de Koude Oorlog komt de Europese samenwerking in een stroomversnelling. In deze fase is Nederland ook actief bij vredesoperaties.

→ **Srebrenica • Europa**

Basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs

In onderstaand schema worden mogelijkheden opgesomd om de inhoud van de kaart met vijftig onderwerpen én de hoofdlijnen te differentiëren voor het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Basisonderwijs	Onderbouw voortgezet onderwijs
De Nederlandse cultuur en geschiedenis vormen de kern van de leerstof.	De Europese cultuur en geschiedenis vormen het uitgangspunt van de leerstof. Als onderdeel daarvan wordt plaats ingeruimd voor de Nederlandse geschiedenis en cultuur.
De Nederlandse cultuur en geschiedenis worden in relatie met de buitenwereld behandeld, maar blijven wel het 'hoofdverhaal'.	Het ‘verhaal Nederland’ is verbonden met andere ‘verhalen’. Hierbij zijn ook vergelijkingen mogelijk, bijvoorbeeld de Republiek vergeleken met het Franse absolutisme, of de Nederlandse democratie in de jaren 1930 vergeleken met het Duitse nazisme.
Het verhalende aspect krijgt een sterke nadruk.	Naast het verhalende aspect wordt meer aandacht besteed aan relaties tussen verschillende thema’s en aan lange-termijnontwikkelingen.
De nadruk ligt op het verwerven van oriëntatiekennis en slechts in bescheiden mate op het verwerven van vaardigheden.	De nadruk ligt nog steeds op het verwerven van oriëntatiekennis, maar kan op een hoger abstractieniveau plaatsvinden dan in het basisonderwijs. Daardoor is het mogelijk meer aandacht te besteden aan bijvoorbeeld oorzaak-gevolg relaties en het historisch inlevingsvermogen.

Illustratieverantwoording

Hunebedden Links: <i>Hunebed</i>, ANP/Koen Suyk. Rechts vlnr.: <i>Trechterbeker</i>, Rijksmuseum van Oudheden; <i>Hunebed van Loon</i>, archief van Leendert P. Louwe Kooymans.	Floris V Links: <i>Ridderzaal</i>, ANP/Cees van Leeuwen. Rechts vlnr.: <i>Gravure Floris V, Principes Hollandie et Zelandie</i>, <i>Domi Frisiae</i>, <i>Michiel Vosmeer</i>; <i>Muiderslot</i>, Rijksmuseum Muiderslot.
De Romeinse Limes Links: <i>Mijlpaal</i>, Archeologische Dienst, Den Haag. Rechts: <i>Tabula Peutingeriana</i>, <i>Conradi Milleri</i>, Bibliotheca Augustina.	De Hanze Links: <i>Gezicht op Zwolle</i>, Stedelijk Museum Zwolle. Rechts: <i>Carta marina van de Baltisch Zee</i>, <i>Olaus Magnus</i>, Royal Library, Stockholm.
Willibrord Links: <i>Willibrord</i>, Bibliothèque Nationale de France/Latin 10510. Rechts: <i>Digitale visualisatie van de Heilige kruiskapel en St. Servatorkerk</i>, DeroDe3D/Rijntjes/Stöver.	Boekdrukkunst Links: <i>Drukletter en matrijs</i>, Museum Plantin-Moretus, Antwerpen. Rechts: <i>Interieur van zestiende-eeuwse drukkerij</i>, Bibliothèque Nationale de France, Parijs/Lauros/Giraudon/The Bridgeman Art Library/XIR159029.
Karel de Grote Links: <i>Karlsbüste</i>, Domkapitel Aachen/Ann Münchow. Rechts vlnr.: <i>Portret Karel de Grote</i>, <i>Albrecht Dürer</i>, Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg; <i>Handtekening Karel de Grote</i>.	Erasmus Links: <i>Portret van Erasmus</i>, <i>Quinten Metsijs</i>, The Royal Collection of H.M. The Queen, Buckingham Palace. Rechts vlnr.: <i>Illustratie in kantlijn van Lof der Zotheid</i>, <i>Holbein de Jonge</i>, Kupferstichkabinett, Öffentliche Kunstsammlung, Basel; <i>Pagina van de Lof der Zotheid</i>, Collectie Bibliotheek Rotterdam.
Hebban olla vogala Links: <i>Latijns handschrift uit de abdij van Rochester</i>, Bodleian Library, Oxford/MS. Bodl. 340, fol. 169v. Rechts, vlnr.: <i>Perkament- verkoper</i>, Hs. Kopenhagen, Kongelige Bibliotek, GKS F4, bd. 1, f. 183r; <i>Scriptorium-initiaal uit het Rooklooster met schrijvende monnik</i>, Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 213, fol. 2r.	Karel V Links: <i>Karel V, Titiaan</i>, Alte Pinakothek, Munchen/The Bridgeman Art Library/XIR158620. Rechts: <i>Karel V te paard</i>, <i>Titiaan</i>, Museo del Prado, Madrid.
	De Beeldenstorm Links: <i>Ingekleurde gravure van beeldenstorm</i>, <i>Hoogenbergh</i>, Atlas Van Stolk, Rotterdam/AVS 50439(3).

Willem van Oranje

Links: *Portret Willem van Oranje, Adriaen Thomasz. Key*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/SK-A-3148.
Rechts: *Ingekleurde gravure van moord op Willem van Oranje, Hoogenbergh*, Atlas van Stolk, Rotterdam/AVS 806.

De Republiek

Links: *Leo Belgica*, Atlas Van Stolk, Rotterdam/AVS 1248.

De Verenigde Oostindische Compagnie

Links: *replica Batavia*, Bataviawerf – Nationaal Scheepshistorisch Centrum/Jaap Roskam.

De Beemster

Links: *Kopergravure kaart Beemster, Daniel van Breen*, Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam/Bart Lahr/S.1034(03) [kaart 053].
Rechts vlnr.: *Luchtfoto Beemster*, Pandion/Peter Bolhuis; *Werktekening van een typische Beemstermolen, uit ‘Groot volkomen Moolenboek’*.

De grachtengordel

Links: *Herengracht*, Co de Kruijf/Hollandse Hoogte.
Rechts: *Amsterdamse gracht*, Andrew Ward/Life File, Getty Images.

Hugo de Groot

Links: *Boekenkist van Hugo de Groot*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/NG-KOG-1208.
Rechts vlnr.: *Portret Hugo de Groot, Michiel Jansz. van Miereveld*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam; *Slot Loevestein*.

De Statenbijbel

Links: *Statenbijbel*, Platvorm BV.
Rechts vlnr.: *Titelpagina Statenbijbel*, Collectie Catharijneconvent, Utrecht; *Oude vrouw lezend in lectionarium, Gerard Dou*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/SK-A-2627.

Rembrandt

Links: *De Nachtwacht, Rembrandt Harmensz. van Rijn*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/SK-C-5.

De Atlas Major van Blaeu

Links: *Titelblad Atlas Major, Theater van de wereld, of een nieuwe atlas van kaarten en representaties van alle regios, Willem en Joan Blaeu*.
Rechts vlnr.: *Blaeu, Hollandia 1604*, Universiteitsbibliotheek UvA, Bijzondere Collecties; *Frontispice Blaeu’s Theatrum, Blaeu Sr. en Jr., 1648*.

Michiel de Ruyter

Links: *Portret van Michiel Adriaenszoon de Ruyter, Ferdinand Bol*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/SK-A-44.
Rechts: *Krijgsraad aan boord van de Zeven Provinciën, Willem van de Velde de Oude*, Rijksmuseum, Amsterdam/SK-A-4289.

Spinoza

Links: *Portret van Baruch de Spinoza*, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel/B 117.
Rechts: *Spinozahuis Rijnsburg*, Vereniging Het Spinozahuis.

Slavernij

Links: *Narative of a 5 years’ expedition agianst the revolted negros of Surinam....*, J.G. Stedman, Collectie Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Buitenhuizen

Links: *Goudestein*, Gemeente Maarssen.
Rechts: *Buitenhuis aan de rivier de Vecht*, Sijmen Hendriks/Hollandse Hoogte.

Eise Eisinga

Links: *Plafond planetarium*, Eise Eisinga Planetarium, Franeker.
Rechts vlnr.: *Interieur planetarium*, Eise Eisinga Planetarium, Franeker; *Portret van Eisinga, Willem Bartels van der Kooi*, Eise Eisinga Planetarium, Franeker.

De patriotten

Links: *Gravure uit ‘De politieke kruyer’*, Universiteitsbibliotheek UvA, Bijzondere Collecties.
Rechts: *Gekleurde gravure met de titel: ‘Het gevangenhouden van prinses Wilhelmina...’*, G.A. Lehman, Atlas van Stolk, Rotterdam.

Napoleon Bonaparte

Links: *Etude de Tête pour un portrait de Napoléon Ier en costume de Sacre, David Jacques Louis*, Photo RMN/Christian Jean/89-002118/T184.
Rechts: *Portret van Napoleon op de Keizerlijke Troon, Jean-Auguste-Dominique Ingres*, Musée de l’Armée, Parijs.

Koning Willem I

Links: *Willem I met de kaart van Java, Joseph Paelinck*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/SK-C-1460.
Rechts: *Tafereel van de Septemberdagen 1830, op de Grote Markt, Egide Charles Gustave Wappers*, Musée d’Art Ancien, Brussel.

De eerste spoorlijn

Links: *‘De Arend’ onder stoom*, Collectie Spoorwegmuseum.
Rechts: *Opening eerste spoorlijn Amsterdam-Haarlem*, Collectie Spoorwegmuseum.

De grondwet

Links: *De grondwet van 1848*, Beeldbank Nationaal Archief.
Rechts: *Portret Johan Rudolf Thorbecke, Johan Heinrich Neuman*, Collectie Rijksmuseum Amsterdam/SK-A-4120.

Max Havelaar

Links: Omslag *Max Havelaar*, Uitgeverij Pandora.
Rechts vlnr.: *Eerste druk Max Havelaar en Portret Multatuli, August Allebé*, Collectie Multatuli Museum.

Verzet tegen kinderarbeid

Links: *Het naaien van juten zakken*, Beeldbank Nationaal Archief/BG A23/648.
Rechts: *Kinderarbeid in de grafische industrie*, Beeldbank Nationaal Archief BG B15/237.

Vincent van Gogh

Zonnebloemen, Van Gogh Museum (Vincent van Gogh Stichting)/S31V/1962 F458.

Aletta Jacobs

Aletta als net afgestudeerde arts, Bibliotheek der Rijksuniversiteit Groningen.

De Eerste Wereldoorlog

Links: *Australische soldaten met gasmaskers (1917), Captain Frank Hurley*.
Rechts vlnr.: *Aankomst van Belgische vluchtelingen op een natiewagen van de Antwerpse haven, Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom; Westelijk Front, Belgische en Franse soldaten in een loopgraaf (1917)*.

De Stijl

Links: *Rood-blauwe leunstoel, Gerrit Rietveld*, Collectie Centraal Museum, Utrecht.
Rechts vlnr.: *Composition in Red, Blue and Yellow (1930), Piet Mondriaan*, Fukuoka City Bank LTD, Fukuoka, Japan; *Rietveld-Schröderhuis (1924)*, Collectie Centraal Museum, Utrecht.

De crisisjaren

Links: *‘Wie helpt mij op weg’*, Spaarnestad Fotoarchief.
Rechts: *H. Colijn tijdens toespraak (1938)*, ANP Historisch Archief.

De Tweede Wereldoorlog

Links: *Seyss-Inquart tijdens zijn rede voor de nieuwe zojuist beëdigde Landmacht-mannen 1943*, ANP Historisch Archief/F.C. de Haan.

Anne Frank

Links: *Anne Frank*, AFF Basel/AFS Amsterdam.
Rechts: *Ingang achterhuis*, AFS Amsterdam; *Jodenster*.

Indonesië

Links: *Handgeschreven Proklamasi*, Koninklijk Instituut voor de Tropen.
Rechts: *Hatta en Soekarno op Indonesische postzegels*.

Willem Drees

Links: *Willem Drees Sr.*, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis/BG B27/653.

De watersnood

Links: *Reddingsboot*
Rechts: *Dorp onder water; Reddingsactie*.

De televisie

Links: *Televisie*, Bradley Mason.
Rechts: *Brochure Philips*, Philips Company Archives.

Haven van Rotterdam

Links: *Containerschip OOCL in de Rotterdamse haven*, ANP/Robin Utrecht.
Rechts: *ECT: Europe Container Terminals op de Maasvlakte*, Roger Cremers/Hollandse Hoogte.

Annie M.G. Schmidt

Links: *Omslag Pluk van de Petteflet, Fiep Westendorp*, Em. Querido's Uitgeverij BV.
Rechts vlnr.: Jip en Janneke, *Fiep Westendorp*, Illustre BV.; *Foto Annie M.G. Schmidt*, Steye Raviez/Hollandse Hoogte.

Suriname en de Nederlandse Antillen

Links: *Willemstad Waterfront, Curacao*, Brand X Pictures/Hollandse Hoogte.
Rechts: *Vlaggenceremonie in het Suriname Stadion leid tot uitbundige feestvreugde onder de hoge gasten*, ANP Historisch Archief.

Srebrenica

Links: *Dutchbat in Srebrenica*, Ministerie van Defensie.

Veelkleurig Nederland

Links: *Buurthuis kindermiddag*, Chris Pennarts/Hollandse Hoogte.
Rechts: *Rotterdamse Mevlana moskee*, Nick Hannes/Hollandse Hoogte.

De gasbel

Links: *Brander van gasformuis*, Rob Huibers/Hollandse Hoogte.
Rechts vlnr.: *Fakkel en drum*, N.A.M.; *Buizen*, N.A.M.

Europa

Links: *Euromunt*, Koninklijke Nederlandse Munt.
Rechts: *Close-up van een serie vlaggen voor het Berlaymontgebouw in Brussel*, Franky De Meyer.

De commissie heeft getracht alle rechthebbenden van de in dit rapport opgenomen illustraties te bereiken. In de meeste gevallen is dit gelukt. Mochten er illustraties zonder voorkennis van de rechthebbenden zijn opgenomen, dan wordt dezen verzocht contact met de uitgever op te nemen.